SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
Ladislav Dvonč
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička
REDAKCIA
Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

J. Liška, Problémy procesu rečovej komunikácie pri poruchách výslovnosti 129
J. Rybák, O spojkách *lebo, že, nieže by* . . 138
F. Kočiš, Vymedzenie typu zloženého súvetia 142
L. Dvonč, Zo skloňovania mužských neživotných podstatných mien typu *Boleráz* . . . 152
M. Ivanová-Šalingová, Štúrovská pravopisná prax v Kalinčiakovej próze 160
J. Findra, Poznámky k štýlu Slovenského Peňažníka 169
M. Hayeková, Neznámy slovník Petra Tvrdého 176

DISKUSIE

F. Kočiš, O prídavnom mene *červenokrížsky* . 182

SPRÁVY A POSUDKY

III. slovenská onomastická konferencia. M. Majtán 185
Výskum slovenských chotárnych názvov a Fr. Pestyho Helységnévtár. M. Majtán . . . 186
L. N. Smirnov, Glagoľnoje vidoobrazovanije v sovremennom slovackom literaturnom jazyke. J. Oravec 189
Veľký rusko-slovenský slovník. IV. diel R—S, V. diel T—Ja. Š. Peciar 192
A. Jedlička — V. Formánková — M. Rejmánková, Základy české stylistiky. J. Findra . . 198
Samo Mazúr, Personálna bibliografia. Zostavil J. Repčák. L. Dvonč 202

ROZLIČNOSTI

Spochybňovať — spochybniť. Š. Peciar . . 203
Front — „fronta". L. Dvonč 205
Švédske domčeky — Švédy. L. Dvonč . . . 207

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 36 — 1971
ČÍSLO 3

Jozef Liška

PROBLÉMY PROCESU REČOVEJ KOMUNIKÁCIE PRI PORUCHÁCH VÝSLOVNOSTI

Ľudská reč je veľmi zložitý výkon a osvojiť si ju je zdĺhavý a namáhavý proces[1]. Oveľa komplikovanejší a namáhavejší je tento výkon u dieťaťa s poruchou reči, teda i s poruchou výslovnosti.

V tomto príspevku chceme upozorniť, prečo a ako poruchy výslovnosti postihujú psychiku dieťaťa a aký majú odraz v spoločnosti. Pokúsime sa riešiť tieto problémy z hľadiska fonetického, fonologického, ako aj z hľadiska prenosu informácií a psychológie. V podstate ide o premenu jazykových systémov, prípadne o interferenciu dvoch i viacerých systémov. I keď vychádzame z porúch výslovnosti, máme na mysli aj podobné problémy tých, ktorí hovoria spisovným jazykom i nárečím a napokon aj niektoré prípady bilingvizmu a polyglotizmu.

Je mnoho šušlavých detí a veľa takých, ktoré nevyslovujú správne hlásku *r*. Na šťastie väčšina tých, ktorí majú ľahšie poruchy výslovnosti, ani o tom nevie, alebo si z toho nič nerobí. No nájdu sa i takí jednotlivci, ktorých osobnosť môže ovplyvniť aj ľahšia porucha výslovnosti. Závisí to jednak od citového založenia postihnutých, jednak od okolia, prostredia a spôsobu, ako sa k postihnutému okolie zachová.[2] Výskumy ukazujú, že ťažšie poruchy výslovnosti nepriaznivo ovplyvňujú osobnosť takmer každého dieťaťa a vedú k mnohým emocionálnym poruchám.[3] Niektoré z týchto detí sú bojazlivé, zastrašené, zahnané do samoty a izolácie, kým iné sú nepokojné, vrtošivé, nepozorné, negativistické, ba aj arogantné a agresívne.

[1] K. Ohnesorg, *O mluvním vývoji dítěte*, Praha 1947, 9—10; tenže, *Fonetická studie o dětské řeči*, Praha 1948, 64—68; tenže, *Druhá fonetická studie o dětské řeči*, Praha 1959, 76.

[2] M. Hall Powers, *Clinical and Educational Procedures in Functional Disorders of Articulation*. V zborníku L. E. Travis, Handbook of Speech Pathology, New York 1957, 770.

[3] J. Liška, *Poruchy reči*, Bratislava 1957, 28—29.

Deti sa učia reč vo svojom prostredí. Často si osvojujú aj chybnú reč, a to podľa nesprávnych rečových vzorov, ktoré im predkladá okolie, predovšetkým rodičia.[4] Prostredie často dáva dieťaťu nesprávny vzor hlásky, slova, vety i celej výpovede. V mozgu sa vytvoria nesprávne vzorce (modely) akustické, motorické (pohybové) i optické. Napríklad rodičia napodobňujú nepodarenú výslovnosť dieťaťa, skomolený tvar či celé slovo, ktoré dieťa vytvorí nepresným napodobením reči svojho prostredia, a tým pomáhajú takéto chyby upevniť.

Pri normálnom (prirodzenom) osvojovaní si jazyka sa už od obdobia džavotania vytvára u dieťaťa korelácia medzi zvukmi reči a kinestézou, ale aj medzi ich spätnými väzbami.[5] Obidve tieto činnosti sú úzko spojené s vizuálnou činnosťou. Domnievame sa, že fonologický (fonemický) aj kinestetický systém fungujú ako rovnocenné systémy v jazyku dieťaťa a tvoria jednotu — „suprasystém", ak sú doplnené vizuálnym systémom. Ak má jazyk fungovať normálne, musí byť dokonale vytvorená a zautomatizovaná korelácia a koordinácia všetkých týchto troch systémov.

Predpokladáme, že v tomto „suprasystéme" istej fonéme zodpovedá príslušná kinéma a vizuéma ako základné jednotky, ktoré fungujú v týchto systémoch.

V minulosti sa pri percepcii reči brali do úvahy takmer výhradne akustické vlastnosti hlások. V súčasnej dobe sa častejšie ozývajú autori,[6] ktorí tvrdia, že percepcia hlások je užšie spojená s ich artikuláciou a taktilokinestetickými pocitmi než s ich akustickým stimulom.

Potvrdzuje to aj prípad nepočujúcich, ktorí si verbálnu reč osvojujú na základe kinestézy a jej spätnej väzby. Aj tí, ktorí stratia sluch v neskoršom (dospelom veku), si udržujú reč na základe naučených a zafixovaných kinestetických modelov a vytvorenej spätnej väzby s artikulačnými pohybmi. Niektorí afatici (= ľudia po strate reči) pri motorickej afázii vyslovia nahlas slovo a overujú si jeho správnosť či nesprávnosť na základe kinestetických pocitov uložených v pamäti tak, že si ho viackrát artikulujú bez hlasu i bez šepotu (teda iba pohybmi).

Ako najjednoduchší príklad poruchy výslovnosti v slovenčine (v češtine, ruštine, nemčine, francúzštine a v niektorých ďalších jazykoch) mô-

[4] O iných príčinách porúch výslovnosti pozri J. Liška, *Základné problémy porúch výslovnosti*, zborník Dyslalie, Praha 1960, 7—26.

[5] J. Liška, *Kodifikácia spisovnej výslovnosti*. Kultúra spisovnej slovenčiny, Bratislava 1967, 157. Dieťa si osvojuje pri artikulácii isté svalové pohyby a ich kinestetické pocity sa v mozgu spájajú s akustickými pocitmi, postupne častým opakovaním sa zapamätajú a neskoršie sa zafixujú i zautomatizujú. Ľahko to pochopíme, ak za sebou vyslovujeme nahlas alebo šeptom samohlásky *a-i-a-i*.

[6] E. M. Liberman, *Some Results of Research on Speech Perception*, J. Acoust. Soc. Amer. (January 1957), 29, str. 117—123; R. Brain, *Speech Disorders*, Washington 1961, 80—83.

žeme uviesť napr. prízubnú výslovnosť hlásky *s*, teda addentálny sigmatizmus. Normálny systém spisovnej slovenčiny označíme písmenom A, systém s chybnou výslovnosťou písmenom B.

Aký je rozdiel medzi systémom A a B?

Addentálna výslovnosť spoluhlásky *s* znamená, že tu nastala zmena vo fonetickom zmysle, a to artikulačná i akustická. Pri slovenskom ortoepickom (ortofonickom) *s* je koniček jazyka za dolnými rezákmi, úžinu vytvára predná časť jazyka a predná časť ďasna. Pri addentálnom *s* koniček jazyka je za hornými rezákmi. Zmenilo sa artikulačné miesto, ale spôsob artikulácie je v podstate rovnaký. Vytvorí sa úžina medzi končekom jazyka a hornými rezákmi. Jazyk je plochý, takže úžina je široká, výdychový prúd sa nekoncentruje do stredu (ale skôr sa „rozlieva" po celej ploche končeka jazyka) a nenaráža na ostrie dolných rezákov. Pre tieto okolnosti šum (sykot), ktorý zaznieva pri addentálnom *s*, je tupší a nižší ako pri ortoepickom *s*. A práve pre tieto odchylné artikulačné i akustické vlastnosti addentálne *s* nezodpovedá ortoepickej norme slovenskej spisovnej výslovnosti. Je to rušivý zvuk, ale nie taký, ktorý spôsobuje zmätok, porušenie jazykového systému (langue). Inými slovami — z fonetického hľadiska štruktúra A a B sú rozdielne.

Pri poruchách výslovnosti fonetického charakteru miera rušenia komunikácie je daná veľkosťou rušivého signálu znásobeného šumom v oznamovacom kanáli. Napríklad pri nosovom *s* (nazálnom sigmatizme), kde sa *s* tvorí nepríjemným nosovým šelestom, zvukom podobným napríklad pri smrkaní — už vysielaný signál je nadmieru rušivý. Ten súčasne ruší aj svoje akustické okolie a zväčšuje rušivý šum v oznamovacom kanáli. Celkový šum a rušenie pri nazálnom sigmatizme sú podstatne väčšie než pri addentálnom alebo interdentálnom sigmatizme. To vyjadruje nielen veľkosť šumu prenášaného signálu, ale aj mieru jeho nezrozumiteľnosti ako aj koeficient psychického napätia medzi zdrojom B a príjemcom A.

Poruchy výslovnosti fonetického charakteru vcelku nemajú také zlé účinky (týkajú sa parole) ako poruchy výslovnosti, ktoré spôsobujú fonologickú zmenu štandardného systému A.

Fonologický systém slovenského jazyka sa nezmení zmenou ortoepického *s* na addentálne *s*. Nejde tu o rozdiel medzi systémom A a B vo fonologickom zmysle. Addentálne *s* v systéme B sa fonologicky chápe ako variant fonémy *s*, ktoré neprináša možnosť zámeny s inou fonémou spisovnej slovenčiny, ani nemení významy slov a tvarov.

Tento prípad sa nemusí rovnako hodnotiť v iných jazykoch. Napríklad v angličtine zmena zuboďasnového *s* na addentálne *s* znamená aj zmenu fonologickej štruktúry. Fonéma [s] sa tu zmení na inú fonému [θ] (v písme označovanú ako *th*). Preto tu mizne rozdiel medzi slovami *sick* — *thick*

[sik — θik] (chorý — tučný), *pass — path* [pás — páθ] (priesmyk — chodník) a pod.

Pre slovenskú ortoepickú normu nestačí uplatňovať iba fonologické stanovisko, musia sa dôsledne dodržiavať fonetické kritériá.

Veľmi jednoduchým príkladom poruchy výslovnosti, ktorý ilustruje premenu fonologickej štruktúry v slovenčine (ale aj napríklad v angličtine), je totožná výslovnosť hlások [l] a [r].[7] Znamená to, že dieťa v motorickej oblasti CNS (= centrálnej nervovej sústavy) za dve fonémy spisovného jazyka má iba jeden vzorec. Má teda jediný pohybový vzorec vyjadrujúci dve fonémy. Nerozlišuje pri artikulácii slová *lak/rak, lampa/rampa, loj/roj, Milo/Miro, dal/dar* v slovenčine; *low/row* (nízky — rad, veslovať), *to lead/to read* (viesť — čítať) v angličtine.

V senzorickej oblasti CNS môžu vzniknúť aspoň dve situácie:

V prvom prípade sa vytvorí jeden akustický vzorec (obraz) pre dve fonémy [l] a [r]. Dieťa vníma nielen produkciu svojej totožnej hlásky *l/r* ako jeden rovnaký zvuk, ale aj dva rozdielne zvuky [l] a [r], prichádzajúce z prostredia. V tomto prípade si dieťa pri písaní zamieňa (pletie) písmená, grafémy *l* a *r*.

V druhom prípade sa vytvoria v senzorickej oblasti CNS dva rozličné vzorce, t. j. jeden pre fonému [l], druhý pre fonému [r], ktoré však korelujú s jedným motorickým vzorcom *l/r* v motorickej oblasti CNS. Tu dieťa vníma („počuje") chybnú výslovnosť iného, ale svoju nie. V písme (pri diktáte) také dieťa môže rozlišovať grafémy *l* a *r*.

Ale niekedy môžu byť problémy zložitejšie, keďže dieťa je pri učení sa jazyka závislé od korelujúcej sily auditívnych, vizuálnych i taktilokinestetických spätných väzieb, ktoré sú potom pri výkone reči veľmi dôležité.

Z hľadiska prenosu informácií pri prenášaní porušeného rečového signálu — to znamená počas kódovania a dekódovania — nastávajú zložitejšie situácie než pri prenášaní normálneho (normovaného) signálu. V tej istej časovej jednotke sa musí urobiť viac operácií, pretože sa systém A mení (transformuje) na systém B a opačne, systém B na systém A.

Vyskytuje sa tu možnosť rušenia, porušenia i zmenenia informácie (správy, signálu). Ale pri jednej chybnej fonéme porušenie (zmenenie) informácie spravidla nebýva veľké a vážne. Zdá sa totiž, že auditívna percepcia jazyka sa nezakladá na rozlišovaní jednej fonémy, ale celého radu

[7] Môže tu nastať niekoľko alternácií, najmä: 1. *r* a *l* sa vyslovujú ako *l*; 2. *l* a *r* sa vyslovujú ako *r*; 3. *l* a *r* sa vyslovujú ako nejaká iná hláska, napr. *w;* 4. veľmi často to býva hláska, ktorá artikulačne i akusticky pripomína *l* aj *r*, teda *l/r* — ako napríklad v japončine alebo kórejčine (nie je to „ani ryba ani rak").

foném v predpísanom poriadku.[8] Ďalej rečové znaky sú redundantné, takže dieťa si môže vytvoriť približný význam z kontextu, ktorý často ide za hranice vety. Zvyčajne pri učení sa jazyka pochopíme význam z celkového kontextu alebo situácie v reči.

Možnosť porušenej informácie a rušenej komunikácie je väčšia a pravdepodobnejšia v prípade, keď sa vyskytuje viac „chybných" foném v jazykovom systéme jednotlivca, — inými slovami — pri väčšej frekvencii porušených signálov.

Ak napríklad slovenské dieťa totožne vyslovuje hlásky [s] a [š], [z] a [ž], [c] a [č], [ʒ] a [ǯ], potom v svojej motorickej i akustickej oblasti CNS má len jeden vzorec (model) pre dve fonémy. Nerobí rozdiel medzi slovami ako *kosa — koša, koza — koža* alebo v predpokladaných dvojiciach *vec — *več, hrʒa — *hrǯa* a pod.

V takých prípadoch pri transformácii systému B na systém A a pri opačnom pochode zaťaženie pri operáciách je väčšie a rušenie informácie a komunikácie je pravdepodobnejšie. Ale aj následky vyplývajúce z nerozumenia a nedorozumenia sú nepríjemnejšie.

Uvediem prípad 11-ročného slovenského dievčaťa, duševne celkom normálneho, ktorého jazykový systém pozostáva z 12 foném namiesto 43 foném spisovného jazyka.

Samohláskové fonémy sú: [i], [u], [a], [o], keďže [e] tu splynulo s [a] a dvojhlásky i dlhé samohlásky s príslušnými krátkymi samohláskami.

Spoluhláskové fonémy predstavujú:

		ktoré zastupujú tieto fonémy systému A
3 labiály	[p]	— [p], [b]
	[m]	— [m]
	[w]	— [f], [v], [r]
4 palatály (interdentálne)	[t̕]	— [t], [d], [t̕], [d̕], [s], [z], [c], [ʒ], [š], [ž], [č], [ǯ], [k], [g]
	[ň]	— [n], [ň]
	[ľ]	— [l], [ľ], [r]
	[j]	— [j], [r], [l] — koncové
1 laryngála	[h]	— [h], [x] = ch.

V skutočnosti je situácia ešte zložitejšia, lebo niektoré fonémy štruktúry A sú v systéme B (t. j. v jazyku spomenutého dievčaťa) „rozdelené" medzi viacero foném. Napríklad fonému [r] zo systému A v systéme B môžu zastupovať fonémy [ľ], [j] alebo [w]; fonému [l] fonéma [ľ] a [j]. Okrem toho sa fonémy v istých polohách zjednodušujú alebo vypúšťajú, napríklad v skupinách viacerých foném: *štiri → ťiľi, Bodríka → poťiťa, pes → pe, psa*

[8] M. F. Berry, *Language Disorders of Children*, New York 1969, 123.

→ *ťa, varoval* → *vaľoľa;* ba zriedkavo sa fonémy aj pridávajú: *paťaj* < *bača.*

Z prehľadu foném vidno, že úplne chýbajú spoluhlásky, ktorých artikulačná báza je v oblasti zubov a ďasna, a tie v spisovnom jazyku predstavujú najpočetnejšiu skupinu. Ďalej tu chýbajú velárne spoluhlásky.

Najfrekventovanejšia, a teda najviac zaťažená je v systéme B fonéma [ť], ktorá zastupuje — ako sme už uviedli — vcelku 14 foném systému A. Čím väčší rozptyl má fonéma, tým menšia je jej rozlišovacia schopnosť a tým menšiu informáciu prináša.

V štruktúre B sa teda nemôžu vyjadriť mnohé protikladné vzťahy,[9] ktoré sú v spisovnom jazyku A, napríklad:

t — d: neznelá/znelá,
t — ť: predoďasnová/palatálna (difúzna/kompaktná),
t — s: záverová/úžinová,
t — c: nesykavá/sykavá,
t — k: predoďasnová/zadopodnebná (ostrá/tupá).

Tak napríklad slovo [ťoťa] v systéme B zastupuje veľmi mnoho slov systému A, ako *kosa, koša, koza, koža, koča, dodá, dóza, tóga, točia, sóda, zočia* i celý rad potenciálnych slov a tvarov **kota, *koda, *doka, *soza, *soča, *čosa* a pod. — dovedna 196. A keby sme pripočítali aj tvary na *-e*, ktoré v štruktúre B splynulo s [a], napr. *kose, koze, sóde* — pribudlo by ďalších 196 možných tvarov.

Obsah informácie obsiahnutej v slove *ťoťa* zo zdroja B obsahuje málo — prakticky nič — pre príjemcu A.

Dalo by sa tiež povedať, že jazykové kódy, v tomto prípade na úrovni fonémy alebo slova, sú v systéme B individuálne a nezodpovedajúce kódom systému A. Preto aj dekódovanie prenášanej informácie zo zdroja B príjemcom A je veľmi ťažké, prípadne nemožné.

Aby miera informácie slova *ťoťa* zo zdroja B bola väčšia, a aby príjemca A mohol urobiť aspoň čiastočné dekódovanie, je potrebné, aby zdroj B rozšíril správu na úrovni vyššieho celku, vety alebo aj celej situácie.[10]

---

[9] Pri vyjadrovaní vzťahov používame fonetické pojmy vyplývajúce z artikulácie, v zátvorke používame aj fonologické protiklady v prípadoch, kde sú názvy iné ako fonetické. Porov. E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1968, 16.

[10] Na ukážku uvedieme niekoľko viet, ako dievča 1. prečítalo text, 2. ako text napísalo podľa diktátu a 3. správny text:

1. Ťaľi poľi a waj. Maj paťa paj poťiťa
2. Tali poci a vae. Malo saps pocita
3. STARÝ BODRÍK A VLK. MAL BAČA PSA BODRÍKA,
1. ťoľi mu u o ľoťuťu ňiwa ľowaj oťa
2. kori mu u roko cuno valola oca
3. KTORÝ MU UŽ OD ROKOV ČUJNO VAROVAL OVCE
1. aťo woňa ťa i noťi ťa wať aňi piťi
2. ako hona ka i noci za vae ani pisi
3. AKO VO DNE TAK I V NOCI, ŽE VLK ANI PRIBLÍŽIŤ

Ako to vyzerá pri skutočnej rečovej komunikácii systému B a A?

Ak príjemca A nevie dekódovať správu zdroja B (ak nerozumie správe B), žiada opakovanie správy. V prípade, že aj pri jej opakovaní jej nerozumie, vyzve zdroj B, aby objasnil správu. Pri niekoľkonásobnom nepodarenom pokuse s odoslaním zrozumiteľnej správy v centrálnom nervovom systéme zdroja B odohrá sa veľké množstvo operácií, ktoré ho vyčerpajú a unavia omnoho rýchlejšie, než je to zvyčajné u normálneho indivídua systému A.

Vzniká napätie vnútri zdroja B, ktoré vedie alebo k pasivite a rezignácii, alebo k podráždeniu a potom k hnevu aj agresivite. Tak môže nastať stav, ktorý nazývame v psychológii frustráciou.

Napätie sa môže zväčšiť, znásobiť napätím medzi zdrojom B a príjemcom A. A pretože zdroj i príjemca sú ľudské bytosti, môžu vo vzťahu medzi nimi nastať najrozličnejšie situácie. Spôsob, akým príjemca A prijíma správu zdroja B a jeho bezprostredná reakcia, ako na ňu odpovedá — má priamy a podstatný vplyv aj na psychiku zdroja B i na ďalší priebeh komunikácie. Spomeňme aspoň niekoľko z nich.

I. Pri prenášaní správy zo zdroja B môže príjemca prijať a spracovať (dekódovať) informáciu bez akéhokoľvek povšimnutia porušeného signálu (v našom prípade addentálneho *s*), teda nerušene (—) a reagovať naň ďalej tiež nerušene (—).

Nerušený je aj spätný odraz (spätná väzba) v zdroji B, a to príjmu (—) aj ďalšia reakcia (—).

Komunikácia v tomto prípade je plynulá (nerušená). Je to stav, akoby šlo o výmenu informácie medzi zdrojom A_1 a príjemcom A v systéme A. Pozri schému (prípad I.).

B zdroj	A príjemca		B spätná väzba	
stav pri vysielaní prvej informácie	príjem	reakcia	príjem	ďalšia reakcia
—	I. —	—	—	—
—	II. 1 +	—	—	—
—	2 +	+	a) —	—
—			b) α +	—
—			β +	+
+	III. +	+	$+^n$	$+^n$

1. ťa ňemaj ťu ťoťaľu.
2. sa nama ku kosalu.
3. SA NESMEL KU KOŠIARU.

II. Častejšie sa stáva, že príjemca A pri dekódovaní informácie zo zdroja B zaregistruje zvláštny (rušivý) signál (+). Pri dekódovaní informácie príjemca A môže ďalej reagovať dvojakým spôsobom (prípad II.):

1. nerušene (—), akoby nebol spozoroval poruchu artikulácie, hoci pri premene + > — nastáva v príjemcovi A isté napätie. Transformácia + > — u príjemcu A má však dobrý vplyv na spätnú väzbu zdroja B, ktorý nerušenú reakciu príjemcu A (—) spravidla prijíma nerušene (—) a taktiež jeho ďalšia reakcia je nerušená (—). Komunikácia je vcelku plynulá. Na nešťastie tento prípad nie je častý;

2. oveľa častejší je prípad, že príjemca A zaregistruje zvláštny, rušivý kód zdroja B (+) a súčasne reaguje tak, že dáva zdroju B na vedomie, že jeho kód nezodpovedá kódu systému A a že je teda rušivý (+). Môže dať na vedomie zdroju B, že jeho správa nie je jasná, je nezreteľná, nezrozumiteľná, prípadne žiada zdroj B, aby správu opakoval, alebo ju odmietne (napr. s výsmechom).

Rušivú reakciu príjemcu A (+) môže zdroj B spätnou väzbou prijať dvojakým spôsobom:

a) Nevšimne si ju (—) a ďalšia jeho reakcia je nerušená (—). Tento prípad nebýva častý.

b) Častejšie rušivá reakcia (+) príjemcu A spätnou väzbou vyvoláva v zdroji B rušivý príjem (+).

Ďalšia reakcia zdroja B môže byť dvojaká:

α) Príjem môže byť rušivý (+), ale ďalšia jeho reakcia je nerušená (—). Komunikácia je rušivá v prostredí A a čiastočne i v zdroji B.

β) Príjem spätnou väzbou v zdroji B môže byť rušivý (+) a rušená je aj jeho ďalšia reakcia (+). Komunikácia je narušená, sťažená u príjemcu A aj v zdroji B. Tento prípad býva v skutočnosti najčastejší.

V prípadoch I. a II. zdroj B pri vysielaní správy si neuvedomuje, že má poruchu výslovnosti (porušený signál).

III. Ak si je zdroj B vedomý, že jeho signál je nesprávny, rušivý (+), môže byť v psychickej nevýhode už pri vysielaní prvej informácie. Preto po prijatí a dekódovaní jeho správy príjemcom A i spätná väzba zdroja B (prijatie i ďalšie reakcie) sú spravidla rušivo znásobené ($+^n$). Potom výsledkom je n-počet reakcií a operácií, čo v praxi môže znamenať nemožnosť komunikácie (začarovaný kruh).

Tieto nepríjemné možnosti nás nútia uvedomiť si, že pri terapii porúch výslovnosti nejde len o naučenie správnej produkcie jednotlivých hlások, ale že terapia nevyhnutne obsahuje aj rehabilitáciu celej osobnosti, že ide aj o psychický stav i charakter postihnutého, ako aj o jeho zaradenie do spoločnosti. A nie v poslednom rade ide o poučenie spoločnosti (okolia, pro-

stredia), ako sa zachovať pri komunikácii s človekom postihnutým poruchou výslovnosti.

Domnievame sa, že príbuzné, i keď nie celkom zhodné problémy vznikajú u ľudí, ktorí hovoria nárečím i spisovným jazykom — najmä, ak ide o nárečie, ktoré je systémovo dosť vzdialené od spisovného jazyka.

V našich podmienkach ide predovšetkým o príslušníkov východoslovenskej nárečovej oblasti. Aj tu môžeme hovoriť o premene jazykových systémov alebo aspoň o silnej interferencii rozdielnych systémov. V prípadoch, v ktorých ide o fonologickú rozdielnosť, sú problémy zložitejšie a rušenie a následky väčšie, ako keď ide iba o rozdiely fonetické.

Týka sa to najmä protikladu kvantity, ktorý u príslušníkov východoslovenskej oblasti nie je v ich systéme slovenského spisovného jazyka pevne zakotvený a zautomatizovaný.[11]

Tak je to aj s fonologickou zmenou *ch* > *h* u príslušníkov abovského nárečia a u obyvateľa niektorých východoslovenských miest, kde sa nerozlišujú slová ako *chudobný/hudobný, chodiť/hodiť* a pod.

Podobne nedostatok foném [ť], [ď] v systéme východoslovenských nárečí vyžaduje zvýšenú pozornosť od ich príslušníkov, keď hovoria spisovne.

Možno povedať, že u tých, ktorí si osvojili v ranom detstve najprv nárečie, ale spisovný jazyk až v škole (prakticky až po 10. roku), obidva systémy interferujú. V praxi sa to u spisovne hovoriacich prejavuje väčšou sústredenosťou na formálnu stránku prejavu. To sa deje na ujmu obsahu, a tým trpí aj plynulosť prejavu a prirodzené tempo. Preto hovoriaci často maskujú túto interferenciu alebo pomalým tempom (a výslovnosť často preexponujú, teda aj dĺžky), alebo zriedkavejšie zrýchleným tempom a potom aj menej zreteľnou artikuláciou). Niekedy do toku spisovnej reči hovoriacemu mimovoľne preskočí nejaký nárečový prvok. Túto interferenciu maskuje tým, že od prerieknutia prejde celkom do roviny nárečia. (Chce tým naznačiť, že prechod urobil úmyselne.)

Príslušníci východoslovenskej nárečovej oblasti majú handicap pri osvojovaní si spisovnej slovenčiny. Bolo by zaujímavé urobiť sociologický prieskum, koľko percent Východoslovákov sa uplatnilo na popredných miestach v takých profesiách vo verejnej činnosti, v ktorých sa vyžaduje verbálny prejav (rečníci, rozhlasoví a televízni, osvetoví, kultúrni i politickí pracovníci). Tak sa vidí, že dokonca v samotnej východoslovenskej oblasti práve z tohto dôvodu sa uplatnilo pomerne veľké percento Stredo-

[11] Tí Východoslováci, ktorí si v detstve osvojili nejaký cudzí jazyk s funkčnou kvantitou (napríklad maďarčinu), v kvantite také problémy nemajú.

slovákov, ktorých systémy nárečia a spisovného jazyka sú si veľmi blízke a interferencia je nepatrná.

Istú nevýhodu v spisovnom jazyku majú i príslušníci západoslovenských nárečí, najmä pokiaľ ide o mäkkostnú koreláciu a zachovávanie rytmického zákona.

Zdá sa, že interferencia systémov nárečia a spisovného jazyka je tým menšia, čím skôr si dieťa osvojí obidva systémy. I keď dieťa začne vyrastať v nárečí, ale spisovný jazyk si osvojí ešte v ranom detstve (napríklad teraz má príležitosť v materskej škole od 3. roku života), obidva jazykové systémy majú možnosť zafixovať sa v CNS a môžu fungovať vedľa seba paralelne bez interferencie.

Proces komunikácie v slovenskom spisovnom jazyku bude v budúcnosti jednoduchší, lebo už dnes si veľká časť slovenských detí začína osvojovať spisovnú slovenčinu v rodine ako prvý systém a nárečie len ako druhý, prípadne nárečie už vôbec nie, a to nielen v stredoslovenskej, ale aj v západoslovenskej a východoslovenskej oblasti.

Prieskumy ukazujú, že interferencia dvoch systémov v bilingvizme alebo polyglotizme je tým menšia, čím v skoršom veku sa dieťa naučí dva alebo viac jazykov. Podľa našej mienky je výhodnejšie učiť sa cudzí jazyk ešte v predškolskom veku, i keď ešte i dnes sú niektorí autori (najmä z radov psychológov) proti tomu.

Július Rybák

O SPOJKÁCH *lebo, že, nežeby*

V článku *Opozícia príčinných spojok* lebo, že (SR 34, 1969, 220—225) sme medziiným dokazovali, že nie každé príčinné *že* je zameniteľné za výraznejšie príčinné spojky *lebo, pretože, keďže,* porov.:

— Mama, táto izba sa vám môže zdať priveľká, ale to iba preto, *že* (*lebo, *pretože, *keďže*) tu nič nemáme. (Tatarka[1]) — Hovorím o týchto otázkach nie preto, *že by* (**lebo by, *pretože by, *keďže by*) marxistom neboli známe a *že by* (**lebo by, *pretože by, *keďže by*) si ich najmä starší súdruhovia veľmi dobre nepamätali. Hovorím o nich preto, *že* (*lebo, *pretože, *keďže*) triedny prístup k problémom sa u nás v priebehu výstavby socializmu oslaboval, vytrácal, zabúdalo sa naň. (Pravda, 23. 9. 1970)

[1] Okrem diel, ktoré uvádzame v cit. článku, sme ešte excerpovali: D. Tatarka, *Rozhovory bez konca,* Bratislava 1950 a P. Jilemnický, *Pole neorané.*

Súčasne sme sa usilovali vymedziť okolnosti, pri ktorých zámena príčinnej spojky *že* výraznejšími príčinnými spojkami nie je možná. Konštatovali sme, že tak býva predovšetkým v príčinných súvetiach, ktorých obsahom je negácia príčiny uvedenej vo vedľajšej vete. Pri koncipovaní citovaného článku sme nemali poruke ani jeden taký príklad použitia, ktorý by protirečil tomuto pravidlu. Našli sme ho dodatočne pri čítaní knihy M. Lajčiaka Jesenné eseje (Bratislava 1970):

VKS(b) a neskoršie KSSZ, pokračujúca v boľševickej tradícii ako strana víťaznej robotníckej triedy, stala sa uznávanou revolučnou stranou medzinárodného hnutia. Ide o jednu stranu, ktorá v určitom historickom momente menila svoje názvy, *nie preto, lebo* by zneli krajšie, *ale preto, lebo* zodpovedali dobe, potrebám a perspektívam. (163)[2]

Použitie spojky *lebo* v spojení *nie preto, lebo by zneli krajšie* pokladáme za nesprávne, odporujúce zákonom spisovnej slovenčiny. Má byť: *nie preto, že by zneli krajšie.*

V tejto súvislosti chceme poukázať na zaujímavý fakt, že slovenčina pozná spojenie *nie že by* významovo ekvivalentné „plnému" spojeniu *nie preto, že by,* ale nepozná spojenie *nie lebo by,* ktoré by malo zodpovedať spojeniu **nie preto, lebo by.* Porov.:

Nie že by (**nie lebo by*) som nechcel ísť s tebou, ale teraz mám skutočne veľa práce. (Úzus) — *Nie preto, že by* (**nie preto, lebo by*) som nechcel ísť s tebou, ale teraz mám skutočne veľa práce.

Z povedaného nevyplýva, že by každé *nie preto, že by* malo byť zameniteľné spojením *nie že by.* Táto zámena je možná len vo vhodnom kontexte (porov. vyššie). Napr.:

Vedeli, že dnes by Zuza nešla *nie preto, že by* (*nie že by*) týmto veštcom neverila, ale naopak. (Jilemnický)

Dotkneme sa spojenia *nie že by* podrobnejšie, pričom sa nebudeme venovať problému pravopisnej podoby (písať *nie že by, nieže by, nie žeby?*), ani gramatickej charakteristiky (častica, spojka); pôjde nám ponajviac o význam tohto spojenia.

Spojenie *nie že by* v príčinnom význame je ekvivalentné spojeniu *nie že* tak isto, ako je ekvivalentné spojenie *nie preto, že by* spojeniu *nie preto, že.* Rozdiel medzi oboma typmi spojení je v tom, že spojenia s kondicionálom vyjadrujú explicitne nereálnosť, zatiaľ čo spojenia s indikatívom „nič nehovoria" o nereálnosti (a v závislosti od kontextu ju môžu a nemusia vyjadrovať). Preto je vo vhodnom kontexte každé spojenie *nie preto,*

[2] Porov. aj text: Neprišla predčasne z kúpeľov *preto, lebo* stále pršalo a bolo tam nevľúdne, ale z vážnejších dôvodov. (Práca 30. 3. 1971) — Správne: ... neprišla z kúpeľov *preto, že* ..., ale ...

že by možné nahradiť spojením *nie preto, že,* ale spojenie *nie preto, že* dovoľuje zámenu spojením *nie preto, že by* len vtedy, keď vyjadruje význam nereálnosti deja. Napr.:

A zárodok tohoto nebezpečenstva dávno videl v Soviarovi *nie preto, že by* sa bol dopočul o dákych schôdzkach, ale preto, že Soviar mohol byť neživým kolieskom. (Jilemnický) (... *nie preto, že sa bol* dopočul ...) — Zbíjali notárov a židovských krčmárov *nie preto, že* (**že by*) títo boli predstaviteľmi maďarského, protislovenského výboja, ale preto, že hospodársky utláčali ľud. (Jilemnický) — Chcel sa vzdať, ujsť. *Nie preto,* že sa bál (*že by* sa bol bál), ale preto, že sa mu protivilo robiť prácu, ktorá nemala nijaký výsledok. (Ináč)

Príčinný význam spojenia *nie že by* nie je jeho jediným významom. Slovník slovenského jazyka (ďalej len SSJ) v hesle *nie* spojenie *nie že by* opisuje a exemplifikuje takto: a) popiera činnosť vyjadrenú slovesom: Nie že by *si nemal doma čo zajesť alebo vypiť, ale ísť na hostinu, na to bol vždy ochotný.* (Tomašč.) netvrdím, že by si nemal doma čo zajesť ...; b) niekedy s významom výčitky: Nie že by *som bol nadal hnusniakovi. Čo si to len nedovoľuje taký skaderuka-skadenoha.* (Al.) (SSJ II, 377).

Ak správne dešifrujeme Alexyho text (nie že by som bol nadal — mal som nadať), tak tu SSJ dáva do súvisu dve odlišné veci: spojenie *nie že by = nie preto, že by* (prvý príklad) a *nie že by urobil niečo = mal niečo urobiť,* napr.: *Nie že by* bol čím skôr odišiel (= mal čím skôr odísť), ale ostal stáť na mieste. (Úzus).

Tieto odlišné významy nediferencuje pri spojke *nie že by — ale* ani *Morfológia slovenského jazyka* (Bratislava 1968, ďalej len MSJ), porov.: „Dvojčlenná parataktická spojka *nie že by — ale, nie že by — lež* má dôrazne odporovací význam. Používa sa ako vetná spojka.

A parobok *nie že by* sa bál búrky, ale tak „pre bezpečnosť" zašiel na salaš. (Chrobák) — Stará *nie že by* sa bola polepšila, lež stávala sa zo dňa na deň horšou na Šurienku. (Dobšinský, Povesti)." (MSJ, 732).

Porovnanie príkladov z MSJ a zo SSJ ukazuje, že veta z Chrobáka (v MSJ) zodpovedá v SSJ vete z Tomaščíka *(netvrdím, že sa bál; nie preto, že by sa bol bál)* a veta z Dobšinského vete z Alexyho *(mala sa polepšiť; namiesto toho, aby sa polepšila).* Že tu ide o rôzne javy, možno dokázať experimentálne — substitúciou odlišných (a navzájom sa vylučujúcich) elementov v jednotlivých typoch viet:

1. Spojenie *nie že by — ale*$_1$ dovoľuje zámenu za spojenia: *nie preto, že by — ale; nie že by — (ale) len,* porov.:

A parobok *nie že by* sa bál búrky, *ale* tak „pre bezpečnosť" zašiel na salaš. — A parobok *nie preto, že by* sa bál búrky, *ale* tak ... — A parobok *nie že by* sa bál búrky, *ale len tak* ...

Vety druhého typu takúto zámenu nedovoľujú, porov.:

Stará *nie že by* sa bola polepšila, *lež* stávala sa zo dňa na deň horšou na Šurienku. — *Stará *nie preto, že by sa* bola polepšila, *lež* stávala sa zo dňa na deň...; *Stará *nie že by* sa bola polepšila, *lež iba* stávala sa zo dňa na deň horšou...

2. Spojenie *nie že by — lež (ale)*$_2$ dovoľuje zámenu za spojenia: *namiesto toho, aby...; nie že by..., no (naopak)*, porov.:

Stará *namiesto toho, aby* sa bola polepšila...; Stará *nie že by* sa bola polepšila, *no* (naopak) stávala sa... horšou na Šurienku.

Vety prvého typu zas túto zámenu nedovoľujú, porov.:

*A parobok *namiesto toho, aby* sa bál búrky, len tak „pre bezpečnosť" zašiel na salaš; *A parobok *nie že by* sa bál búrky, *no (naopak)* tak „pre bezpečnosť" zašiel na salaš.

Spojenie *nie že by*$_2$ má okrem odporovacieho významu i význam požadovaného deja: *Nie že by* si jej to povedal, ale ty mlčíš = a) namiesto povedania — mlčíš (odporovací význam); b) mal by si jej to povedať — požadovaný dej. Z rozporu medzi požadovaným a skutočným dejom vyplýva význam výčitky, o ktorom sa hovorí v SSJ. Na žiadacom význame spojenia *nie že by*$_2$ sa zakladá jeho použitie vo význame zákazu (žiadosti, aby sa dej nevykonal): *Nie že by* si jej to povedal! (Detto: *Nie, aby* si jej to povedal! — Nie, že jej to povieš!)

MSJ okrem spojky *nie že by — ale* vyčleňuje aj spojku *nieby (nieže by)*, o ktorej sa píše: Parataktická spojka *nieby* je stupňovacia. Má význam odstupňovací, degradačný. Používa sa zväčša ako členská spojka. Píše sa aj ako *nie by*.

A starká dosekala muža-deda za sto ôs, *nieby* včiel, keď sa ohlásil proti zaťovi a jeho včelám. (Tajovský) — Ani obecného pastiera ste nemohli voliť — *nieby* poslanca! (Tajovský)

Variantom spojky *nieby* je spojka *nieže by*. Má ten istý odstupňovací význam. Píše sa aj ako *nie že by*.

Taký bujak i medveďa pritlačí, *nieže by* chlapčiska. (Rázus) — Sprvu sa hanbil i na ulicu ísť, *nieže by* ešte do obecného domu. (Čajak) — Nikdy som ešte ani živého, ani mŕtveho grófa nevidel, *nieže by* som ho bol ubil. (Jégé) — I moje veno si premárnil, *nieže by* si mi čo len jeden diamant kúpil! (Timrava) (MSJ, 731)

Spojku *nieby, niežeby* uvádza aj SSJ, pričom ju exemplifikuje v podstate tými istými príkladmi ako MSJ.

K vymedzovaniu spojky *nieby* v MSJ a v SSJ chceme predovšetkým poznamenať (opierajúc sa o vlastné jazykové povedomie), že jej uvedenie bez akéhokoľvek (štylistického ai.) obmedzenia, dokonca ako základnej spojky, ktorej je spojka *niežeby* len variantom, pokladáme za nesprávne. MSJ tu ide dokonca ďalej ako SSJ, kde sa spojky *nieby, niežeby* uvádzajú vedľa seba, hoci *nieby* stojí na prvom mieste.

Ďalej sa žiada odpovedať na otázku, aký je vzťah medzi uvedenými spojkami *nie že by*$_1$, *nie že by*$_2$ a priraďovacou spojkou *nieby, niežeby*. Za špecifickú vlastnosť viet so spojkou *niežeby (nie že by*$_3$*)* pokladáme fakt, že druhá (v poradí obyčajne prvá) veta obsahuje (alebo dovoľuje doplniť) časticu *i, aj/ani*, ktorá sa do viet s výrazmi *nie že by*$_1$, *nie že by*$_2$ doplniť nedá, porov.:

Ľaľa, (*i, aj*) starých chlapov volajú, *nieby* mládenca. (Taj.) — Taký bujak *i* medveďa pritlačí o stenu, *niežeby* chlapčiska. — *Ani* obecného pastiera ste nemohli voliť — *nieby* poslanca!

Ale:

Nie že by si nemal doma čo zajesť alebo vypiť, ale ísť (**i, *aj*) na hostinu, na to bol vždy ochotný. — Stará *nie že by* sa bola polepšila, ale (**i, *aj*) stávala sa zo dňa na deň horšou na Šurienku.

Môžeme zhrnúť. Použitie spojky *lebo* v spojeniach *„nie preto, lebo / nie preto, lebo by“* pokladáme za nenáležité. Pri spojeniach *nie že by* je potrebné rozlišovať tri významy: *nie že by*$_1$ = *nie preto, že by* (príčinný význam); *nie že by*$_2$ = *namiesto toho, aby* (odporovací význam + význam požadovaného deja + význam výčitky; zákaz); *nie že by*$_3$ = *i, aj/ani . . ., niežeby* (odstupňovací, degradačný význam).

František Kočiš

VYMEDZENIE TYPU ZLOŽENÉHO SÚVETIA

Zložené súvetia tvoria osobitnú syntaktickú oblasť, tzv. čiastkový systém zloženého súvetia alebo sústavu zloženého súvetia. Do tohto čiastkového systému patrí pomerne veľké množstvo súvetných konštrukcií — zložených súvetí, ktoré možno podľa istých znakov vnútornej organizácie súvetných členov (hlavných a vedľajších viet) rozčleniť do menších skupín.

Každú z týchto skupín obyčajne reprezentuje základný typ s príslušným počtom viet a s osobitnou realizáciou základných syntaktických vzťahov (priraďovania a podraďovania) medzi nimi.

Členenie zložených súvetí podľa typov sa v slovenskej i českej skladbe ujalo ako syntaktický fakt už od prvého pokusu určiť základné útvary zloženého súvetia.[1] V priebehu diskusie o zloženom súvetí sa tradičný počet päť typov zloženého súvetia zväčšil (od šesť do desať)[2] alebo i zmenšil na tri typy.[3] Pritom sa podrobnejšie objasnili kritériá klasifikácie zložených súvetí na typy a presnejšie sa určili aj ich príslušné vzorce. Počet typov zloženého súvetia sa u jednotlivých autorov zväčša zhoduje, rozdiely v počte a definovaní typov vyplývajú z odlišného chápania zloženého súvetia vôbec.

V tomto príspevku by sme chceli na širšom základe a s prihliadnutím na doterajšiu literatúru osvetliť vonkajšie a vnútorné určenie typu. Vonkajším určením typu rozumieme jeho vymedzenie v sústave zložených súvetí a vnútorným určením jeho členenie na varianty. Vonkajšie určenie typu je teda bezprostredne späté s vymedzením zloženého súvetia ako syntaktickej štruktúry.

1. Ani len jednoduché súvetie nemožno určiť jedným všeobecným typom, vzorcom. Sú v ňom dva základné typy alebo dve základné štruktúry: priraďovacie súvetie s dvoma hlavnými vetami a podraďovacie súvetie s jednou hlavnou a jednou vedľajšou vetou ($H_1 - H_2$, $H \rightarrow V$). Podobne aj v zloženom súvetí viacerí syntaktici vyčleňujú dve základné štruktúry — priraďovacie zložené súvetie a podraďovacie zložené súvetie. Toto rozčlenenie sa však všeobecne neprijíma. Sporným ostáva totiž začlenenie tých zložených súvetí, v ktorých sa vety spájajú priraďovacím a podraďovacím vzťahom, t. j. v ktorých sú najmenej dve hlavné vety a najmenej jedna vedľajšia ($H_1 - H_2 \rightarrow V$). Niektorí lingvisti tieto zložené súvetia zaraďujú medzi priraďovacie zložené súvetia,[4] iní ich vyčleňujú ako osobitnú skupinu zložených súvetí s tzv. komplexnou štruktúrou.[5]

V doterajšej literatúre sa táto širšia klasifikácia zložených súvetí na

---

[1] F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* II, Praha 1949, 111—116; J. Ružička, *Zložené súvetie*, Slovenská reč 19, 1954, 28 n.

[2] E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 5. vyd., Bratislava 1968, 422—429; F. Kočiš, *Ku klasifikácii zloženého súvetia*, Slovenská reč 28, 1963, 164; J. Štěpán, *K problematice složitého souvětí v současné češtině*, Slovo a slovesnost 29, 1968, 384—398 (tamže aj ostatná literatúra).

[3] L. Dvonč, *Niekoľko poznámok o zloženom súvetí*, Jazykovedné štúdie IV, 1959, 169—173; F. Miko, *K diskusii o zloženom súvetí*, Jazykovedný časopis 17, 1966, 71.

[4] J. Hrbáček, *O pojetí a klasifikaci tzv. složitého souvětí; typy souvětných konstrukcí*, Slovo a slovesnost 26, 1965, 27—35; J. Bauer, *Složité souvětí a jeho klasifikace*, Slovo a slovesnost 27, 1966, 295.

[5] F. Miko, c. m., 68; F. Kočiš, *O hierarchizácii základných syntaktických vzťahov*, Slovenská reč 34, 1969, 372.

priraďovacie a podraďovacie (príp. komplexné) ani terminologicky nevyznačuje jednotne a presne. Všeobecne sa hovorí o typoch zloženého súvetia, ale termínom typ sa neoznačuje vždy to isté. Staršie klasifikácie zloženého súvetia sa zacielili len na výpočet jednotlivých typov bez ich náležitého hierarchizovania. Okrem typov sa ešte vyratúvali najfrekventovanejšie varianty typov podľa počtu viet a prípadne podľa miesta hlavných a vedľajších viet. V novších príspevkoch o zloženom súvetí striktnú hierarchiu v sústave zložených súvetí podal F. Miko.[6] Sústavu zloženého súvetia rozčleňuje na typy, prvotné podtypy a druhotné podtypy. Rozoznáva tri typy. Ich rozčlenenie je takéto: I. A: H_n^0, I. B: $H_1 \rightarrow V_n$, II.: $H_n \rightarrow V_n$. Vyčleňuje teda zložené súvetia s priraďovacím vzťahom (I. A), zložené súvetia s podraďovacím vzťahom (I. B) a zložené súvetia s oboma vzťahmi (II.). Zo vzorcov sa možno ľahko presvedčiť, že F. Miko určuje typy veľmi široko. Vzorce iba naznačujú, ktorý základný syntaktický vzťah sa v štruktúre realizuje. Nič sa už nehovorí o spôsobe jeho realizácie medzi jednotlivými súvetnými členmi. To bližšie určujú tzv. prvotné podtypy v I. B a v II. type. Typ I. A podľa F. Miku nemá prvotné podtypy ani druhotné podtypy; ďalšie členenie tohto typu sa môže uskutočniť už len na základe významovej diferenciácie priraďovacieho vzťahu.[7] Prvotné podtypy F. Miku označujú vlastne typy zloženého súvetia, tak ako sa všeobecne chápu u väčšiny autorov. Prvotný podtyp označuje druh prítomného syntaktického vzťahu i spôsob jeho realizácie. Kategoriálnu podradenosť prvotného podtypu jednému z typov F. Miko kompenzuje atribútom prvotný, na druhej strane však označenie podtyp znižuje jeho typovú zaradenosť.

Pravda, vzájomná súvislosť typov a prvotných podtypov v klasifikácii F. Miku nie je v týchto reláciách dôležitá. Nebudeme ďalej sledovať ani tzv. druhotné podtypy v klasifikácii F. Miku, lebo podľa nášho názoru tieto podtypy nemôžu mať typovú zaradenosť a nepatria ani medzi varianty typov. V tzv. druhotných podtypoch nejde o čistú realizáciu podraďovacieho vzťahu, ale o náhodnú kombináciu troch postupov v rozvíjaní hlavnej vety (násobenia, vetvenia a prehlbovania).[8]

Aj J. Bauer (podobne ako F. Miko) rozčleňuje zložené súvetia do troch typov a šiestich podtypov. Jeho hierarchizácia nie je presná, lebo na jednom mieste síce hovorí o troch typoch (A — I. 1, B — I. 2, C — II. 1), ale

---

[6] F. Miko, c. m., 71.

[7] F. Miko chápe typ ako štruktúrnu, syntakticko-ontologickú kategóriu. V syntaxi sa vždy nestretávame s takýmto širokým kategóriálnym chápaním typu. Napr. K. Polański aj v priraďovacom súvetí vyčleňuje typy (typ kopulatywny, typ adwersatywny, typ alternatywny); porov. *Składnia zdania złożonego w języku górnołużyckim*, Wrocław — Warszawa — Kraków 1967, 47.

[8] Názvy týchto postupov uvádzame podľa F. Miku, c. m., 69 n.

inde pomenúva typmi aj sedem súvetných vzorcov, ktoré sú vlastne ďalším členením uvedených troch typov (A, B, C).[9]

J. Hrbáček v svojej poslednej klasifikácii nehovorí o typoch, ale o súvetných vzorcoch, ktoré sa v podstate zhodujú so systémom typov J. Bauera i J. Štěpána.[10]

Z uvedeného krátkeho prehľadu sa ukazuje, že v skladbe je úsilie o tzv. širšiu klasifikáciu zložených súvetí, t. j. o rozčlenenie súvetných konštrukcií na priraďovacie a podraďovacie zložené súvetia so všeobecnými vzorcami H_n, $H \rightarrow V_n$, ku ktorým sa ešte dakedy pričleňuje tzv. komplexný typ zloženého súvetia so vzorcom $H_n \rightarrow V_n$, a takisto aj úsilie o tzv. užšiu klasifikáciu zloženého súvetia na typy.[11] Širšia klasifikácia nie je podľa našej mienky rozhodujúca a pokladáme ju stále za teoreticky spornú. Z hľadiska genézy zloženého súvetia, z hľadiska derivačných postupov pri tvorení súvetných konštrukcií, ako aj z nevyhnutnosti definovať zložené súvetie ako také, pokladáme však za opodstatnené určiť základnú štruktúru zloženého súvetia, aby sa mohol súhrnne vyjadriť čiastkový systém zloženého súvetia a aby bolo evidentné, ktorý základný syntaktický vzťah ktorú súvetnú štruktúru konštituuje. Povedali sme, že jedným všeobecným vzorcom to nie je možné, lebo na konštituovaní zloženého súvetia ako takého sa zúčastňujú základné syntaktické vzťahy trojakým spôsobom. Štruktúrne vzorce H_n, $H \rightarrow V_n$, $H_n \rightarrow V_n$ nebudú preto predstavovať t y p y zloženého súvetia, ale z á k l a d n é š t r u k t ú r y zloženého súvetia. Typ je podľa nášho názoru nižšia logicko-syntaktická kategória, vzniká diferenciáciou syntaktických vzťahov až v rámci jednej z uvedených troch štruktúr, inými slovami — až vnútri troch základných štruktúr[12] sa diferencujú jednotlivé typy podľa spôsobu realizácie syntaktického vzťahu medzi vetami utvárajúcimi zložené súvetie.

V základnej štruktúre budeme typom rozumieť také zložené súvetie, ktoré sa vyznačuje osobitnou realizáciou syntaktických vzťahov medzi hlavnou vetou a vedľajšími vetami alebo medzi hlavnými a vedľajšími vetami. Z toho vyplýva, že štruktúrna odlišnosť je iba medzi typmi zloženého súvetia patriacimi k rozličným súvetným štruktúram, konkrétne medzi typmi zo štruktúry H_n, $H \rightarrow V_n$, $H_n \rightarrow V_n$. Medzi typmi tej istej štruktúry nie sú štruktúrne rozdiely. Typ zloženého súvetia nepredpokladá

---

[9] J. B a u e r, c. m., 295, ale najmä 299 (v ruskom resumé).

[10] J. H r b á č e k, *Poznámky k diskusii o tzv. složitém souvětí*, Slovo a slovesnost 31, 1970, 61.

[11] V užšej klasifikácii zloženého súvetia sa osobitnou metódou vyznačujú príspevky K. S v o b o d u, *K třídění složených souvětí*, Slovo a slovesnost 26, 1965, 43, a J. Š t ě p á n a, c. m., 393.

[12] O troch základných štruktúrach zloženého súvetia pozri aj príspevok F. K o č i š a, *O hierarchizácii základných syntaktických vzťahov*, Slovenská reč 34, 1969, 372—380.

teda nevyhnutne osobitnú štruktúru. V tom je podľa nášho názoru rozdiel medzi štruktúrou a typom zloženého súvetia.

Osobitným prípadom z hľadiska pomeru štruktúry a typu je prvá základná štruktúra H_n. Keďže sa v nej nenachádzajú vedľajšie vety, nemožno v nej vyčleniť osobitné typy, a tak štruktúra H_n je zároveň aj typom zloženého priraďovacieho súvetia. Vnútorne sa ďalej člení na varianty podľa spôsobu priraďovacieho vzťahu medzi vetami a podľa počtu viet. Tento nedostatok syntaktickej afinity a symetrie medzi štruktúrou H_n na jednej strane a štruktúrami $H \rightarrow V_n$, $H_n \rightarrow V_n$ na druhej strane konštatuje aj F. Miko a správne dodáva, že symetria nie je štruktúrnym kritériom.[13]

2. Typ vo všeobecnosti ako nadradená kategória, ako reprezentant spoločných vlastností, znakov istej skupiny jedincov, vecí alebo javov sa môže vnútorne členiť podľa istých kritérií, ktoré vyplývajú z povahy jedincov, vecí a javov patriacich do jedného typu. Túto danosť vnútornej diferencovateľnosti možno aplikovať aj pri typoch zloženého súvetia. Typ zloženého súvetia — ako sme už konštatovali — je konštituovaný spôsobom realizácie syntaktického vzťahu (syntaktických vzťahov) medzi súvetnými členmi. Tento spôsob realizácie syntaktického vzťahu je teda typovej povahy a ako diferencujúce kritérium platí len vo vzťahu typu k typu. Napr. podraďovací vzťah medzi hlavnou vetou a dvoma vedľajšími vetami sa realizuje trojako:

$H \rightarrowtail V_1 \rightarrow V_2$, $H \rightarrow (V_1 - V_2)$, $V_1 \leftarrow H \rightarrow V_2$.

Uvedené kombinácie jednej hlavnej vety a dvoch vedľajších viet sú tri osobitné typy zloženého súvetia. Vnútorné členenie každého z týchto typov sa môže uskutočniť už iba podľa usporiadania jednotlivých súvetných členov, teda viet.

V doterajších klasifikáciách zloženého súvetia sa pri vnútornom členení typu zvyčajne hovorí o variantoch príslušného typu, niekedy aj o podtypoch. Menej sa už hovorí o tom, ktoré kritériá prichádzajú do úvahy pri členení typu na varianty. Uviedli sme, že vnútorné členenie typu na varianty je možné podľa usporiadania súvetných členov. Podľa toho by ako kritériá na vnútorné členenie typu prichádzali do úvahy tieto prvky: a) miesto hlavných a vedľajších viet, b) počet hlavných a vedľajších viet, c) významový vzťah medzi vetami.

2. 1. Z týchto troch kritérií primárnu rozčleňovaciu funkciu má prvé kritérium — miesto hlavných a vedľajších viet. V plnej miere sa uplatňuje v zložených súvetiach s hlavnými a vedľajšími vetami. Pri členení typu na varianty podľa tohto kritéria sa vynára pomerne dôležitý syntaktickoštylistický problém súvisiaci so štruktúrnym a výpovedným hodnotením

[13] F. Miko, c. m., 71.

súvetných konštrukcií a dotýka sa aj vzťahu medzi typom a variantom. Typ je istý všeobecný abstraktný vzorec, ale už jeho konkrétne vyjadrenie príslušným zloženým súvetím má v podstate charakter variantu. Vezmime si daktorý konkrétny typ, napr. $H_1 \rightarrow V_1 - H_2 \rightarrow V_2$. Podľa miesta hlavných a vedľajších viet môžeme kombinovať tieto varianty:

$$H_1 \rightarrow V_1 - H_2 \rightarrow V_2$$
$$H_1 \rightarrow V_1 - V_2 \leftarrow H_2$$
$$V_1 \leftarrow H_1 - H_2 \rightarrow V_2$$
$$V_1 \leftarrow H_1 - V_2 \leftarrow H_2$$

Všetky varianty sú konštrukčne na tej istej rovine, sú teda vo vzťahu k typu ako k modelu rovnocenné. Z toho logicky vyplýva, že každý z uvedených variantov môže stáť ako reprezentant typu. Zvyčajne sa však uvádza najfrekventovanejší a z hľadiska vetosledu najprirodzenejší variant, v ktorom možno zreteľne identifikovať aj derivačný postup pri tvorení zložených súvetí tohto typu z jednoduchého priraďovacieho súvetia. Napr. v zloženom súvetí typu $H_1 \rightarrow V_1 - H_2 \rightarrow V_2$ je identifikovateľný tento derivačný postup: každú vetu z jednoduchého priraďovacieho súvetia rozvíja jedna vedľajšia veta:

$$\begin{array}{ccc} H_1 & - & H_2 \\ \searrow & & \searrow \\ V & & V \end{array}$$

Je to teda variant $H_1 \rightarrow V_1 - H_2 \rightarrow V_2$, ktorý sa v sústave zložených súvetí uvádza ako typ. Mohli by sme tu hovoriť aj o základnom variante alebo invariante.[14] Ostatné varianty sa tvoria zmenou miesta jednotlivých viet a spolu s ním tvoria variantový okruh. Tento okruh pokladáme za nevyhnutný príznak typu. Schopnosť typu mať varianty ukazuje totiž aj na jeho štruktúrnu nerozdeliteľnosť. Nerozdeliteľnosť zloženého súvetia tu chápeme ako imanentnú vlastnosť typu, a to v tom zmysle, že ho nemožno rozdeliť na konštrukčne menšie časti bez porušenia jeho štruktúrnej a významovej celistvosti. Napr. vyššie uvedený typ nie je rozdeliteľný na dve jednoduché podraďovacie súvetia.

V tých zložených súvetiach, v ktorých je iba jedna hlavná veta a najmenej dve vedľajšie vety (teda v typoch zložených súvetí zo štruktúry $H \rightarrow V_n$), bývajú iba dva varianty podľa miesta hlavných a vedľajších viet, lebo všetky vedľajšie vety sú alebo za hlavnou vetou, alebo pred ňou. Osobitným rozložením vedľajších viet sa vyznačuje typ $V_1 \leftarrow H \rightarrow V_2$, v ktorom vedľajšie vety nie sú medzi sebou v syntaktickom vzťahu a sú

[14] Aj v iných čiastkových systémoch gramatickej stavby (napr. vo fonológii a v morfológii) je z tohto hľadiska rovnaká situácia. Pádová paradigma má reprezentanta v tvare nom. sg., vzory a triedy slovies majú svoje invarianty, ktoré nezaujímajú výlučné postavenie, ostávajú vždy vnútri paradigmy a sú jej členmi.

rozložené súmerne okolo hlavnej vety. Niekedy idú aj za sebou, ale ani tak nemajú nijakú vzájomnú syntaktickú väzbu; taký variant potom označujeme vzorcom $H \rightarrow (V_1 \varnothing V_2)$. V tých typoch zloženého súvetia, v ktorých vedľajšie vety sú v postpozícii alebo antepozícii, sa viac variantov tvorí podľa počtu vedľajších viet. Napr. v type $H \rightarrow V_1 \rightarrow V_2$ sa podľa miesta vedľajších viet tvorí už iba variant s vedľajšími vetami v antepozícii: $V_1 \rightarrow V_2$ H. Ostatné varianty sa tvoria podľa počtu vedľajších viet (počet viet sa pohybuje od troch do šesť).

Variantový okruh v type zloženého súvetia má podľa našej mienky aj inú dôležitú funkciu v sústave zložených súvetí. Dalo by sa povedať, že má pomocnú identifikačnú funkciu pri konštituovaní typu. V zložených súvetiach jedného typu je prítomný iba jeden spôsob realizácie syntaktického vzťahu medzi vetami, a to ten, ktorý súvetnú konštrukciu konštituuje ako typ. V štruktúre $H \rightarrow V_n$ sú známe tieto tri spôsoby realizácie syntaktického vzťahu alebo spôsoby rozvíjania hlavnej vety:

a) $\rightarrow (V + V + \ldots)$, b) $\rightarrow V \rightarrow V \rightarrow \ldots$, c) $\begin{matrix} \rightarrow V \\ \rightarrow V \end{matrix}$ (je to tzv. násobenie závislosti, prehlbovanie závislosti a vetvenie závislosti). F. Miko kombináciou týchto postupov rozvíjania závislosti konštituuje tzv. druhotné podtypy s týmito vzorcami:

$$H \rightarrow \left\{ V_n^{ab}, V_n^{ac}, V_n^{bc}, V_n^{abc} \right\}$$

F. Miko správne predpokladá v sústave zložených súvetí i súvetia s kombináciou závislostných postupov, ale zaradenie týchto súvetných celkov ako typov je nemožné. Kombinácia v e t v e n i e a p r e h l b o v a n i e je nereálna. Reálne sú len kombinácie p r e h l b o v a n i e a n á s o b e n i e, v e t v e n i e a n á s o b e n i e, ale nie v takej pravidelnosti, aby sa súvetné celky obsahujúce tieto kombinácie mohli zaradiť do typu zloženého súvetia s príslušným variantovým okruhom.

2. 2. Počet viet v zloženom súvetí je druhostupňovým kritériom pri určovaní variantov príslušného typu. Dĺžka zloženého súvetia v rámci príslušného typu je irelevantná pre jeho štruktúru, ale je veľmi výrazným štylistickým príznakom.[15] Fakultatívny počet viet v zloženom súvetí treba odlišovať od počtu viet, ktorý je pre zložené súvetie ako štruktúru konštitutívny. Pre väčšinu typov vo všetkých troch štruktúrach zloženého súvetia je to počet troch viet, v niektorých typoch tretej štruktúry ($H_n \rightarrow V_n$) ako konštitutívny je nevyhnutný počet štyroch viet (dve hlavné a dve ved-

[15] Porov. J. M i s t r í k, *Štylistika slovenského jazyka*, Bratislava 1970, 318.

ľajšie).[16] Podľa J. Mistríka čím zložitejšia je myšlienka, tým zložitejšie a rozsahovo väčšie sú vety použité pri komunikácii.[17] V štatistických priemeroch sa počíta zvyčajne s trojčlenným až šesťčlenným súvetím. Najväčšiu frekvenciu má trojčlenné súvetie (podľa J. Mistríka 12 % z počtu 100 000 viet), percento štvorčlenných až šesťčlenných úmerne klesá (až na 3 %). Najväčší počet vedľajších viet sa zisťuje v zložených súvetiach druhej štruktúry ($H \rightarrow V_n$), najmä v type s tzv. násobením závislosti. Tu viac vedľajších viet tvorí tzv. vetnú reťaz, ktorá v niektorých silne expresívnych textoch (najmä v poézii) obsahuje niekedy aj desať i viac vedľajších viet.

V zložených súvetiach s dvoma i viac ako dvoma hlavnými vetami a vedľajšími vetami počet viet nie je obmedzený iba konštrukčnými možnosťami, zrozumiteľnosťou komunikovaného obsahu, ale aj typovou nerozdeliteľnosťou zloženého súvetia, ktorú pokladáme za jedno z najdôležitejších kritérií pri konštituovaní zloženého súvetia. Už pri počte dvoch hlavných a troch vedľajších viet možno isté syntaktické celky členiť na jedno jednoduché podraďovacie súvetie a jedno zložené súvetie istého typu. Sú veľké syntaktické celky, ktoré sa dajú segmentovať na dve i viac zložených súvetí.

Pri vyššom počte viet v zloženom súvetí treba preto uplatňovať kritérium nerozdeliteľnosti, ktoré vyplýva zo spôsobu realizácie syntaktického vzťahu. Možno preto konštatovať, že aj horná hranica počtu viet v zloženom súvetí je vymedzená nielen z hľadiska zrozumiteľnosti a konštrukčne, ale do istej miery aj štruktúrne, i keď to neplatí pre všetky typy a štruktúry zloženého súvetia v rovnakej miere.

2. 3. Významový vzťah medzi súvetnými členmi sa ako členiace kritérium uplatňuje predovšetkým v prvej štruktúre H_n. Priraďovací vzťah sa tu realizuje známymi spôsobmi priraďovania, a to čistým zlučovaním, stupňovaním, odporovaním a vylučovaním. Tieto spôsoby priraďovania sa v našich gramatikách súhrnne nazývajú pravou parataxou. Okrem spôsobov priraďovania z pravej parataxy sa ešte pri priraďovacom vzťahu uvádzajú dôvodový, dôsledkový a prípustkový spôsob, ktoré súhrnne nazývame spôsobmi z nepravej parataxy. Varianty v prvej štruktúre sa tvoria kombináciou všetkých uvedených spôsobov priraďovania.[18]

Trochu iným spôsobom sa významový vzťah ako kritérium uplatňuje v typoch zložených súvetí z tretej štruktúry. Pri rešpektovaní kombinač-

---

[16] J. Hrbáček, *Poznámky k tzv. složitému souvětí*, Slovo a slovesnost 31, 1970, 59; F. Kočiš, *Triedenie a kritériá triedenia*, Slovenská reč 29, 1964, 234.

[17] J. Mistrík, c. d., 48.

[18] Podrobnejšie o variantoch v tejto štruktúre hovoríme v článku *Zložené priraďovacie súvetie*, Jazykovedné štúdie XI (v tlači).

ného pravidla o minimálnom počte viet v zloženom súvetí sa v tretej štruktúre tvoria tieto typy: $H_1 - H_2 \rightarrow V$, $(H_1 - H_2) \rightarrow V$, $H_1 \rightarrow V_1 - H_2 \rightarrow V_2$, $H_1 - H_2 \rightarrow V_1 \rightarrow V_2$, $H_1 - H_2 \rightarrow (V_1 - V_2)$, $H_1 - V_1 \leftarrow H_2 \rightarrow V_2$. Vzorce prvých dvoch uvedených typov sú čo do počtu viet rovnaké, ale vnútorná štruktúra typu i významový vzťah medzi vetami v oboch typoch nie sú tie isté. Okrem toho aj v type $H_1 - H_2 \rightarrow V$ významový vzťah viet môže byť dvojaký: a) hlavné vety obsahovo nadväzujú na seba bezprostredne, b) hlavná veta obsahovo nadväzuje na obsah hlavnej a vedľajšej vety (teda na obsah podraďovacieho súvetia ako celku). Typ $H_1 - H_2 \rightarrow V$ má teda jeden podtyp s inou významovou väzbou medzi vetami. Možno ho naznačiť takto: $H_1 - (H_2 \rightarrow V)$. Typ $H_1 - H_2 \rightarrow V$ a podtyp $H_1 - (H_2 \rightarrow V)$ majú svoje vlastné variantové okruhy:

$H_1 - H_2 \rightarrow V$	$H_1 - (H_2 \rightarrow V)$
$H_1 - V \leftarrow H_2$	$H_1 - (V \leftarrow H_2)$
$H_1 \rightarrow V - H_2$	$(H_1 \rightarrow V) - H_2$
$V \leftarrow H_1 - H_2$	$(V \leftarrow H_1) - H_2$

Vyčleňovanie podtypu $H_1 - (H_2 \rightarrow V)$ sa stalo sporným miestom v diskusii o zloženom súvetí. Niektorí syntaktici ho odmietajú práve pre uplatňované významové kritérium. Naposledy však J. Hrbáček vo svojej novšej klasifikácii zloženého súvetia uvádza už typ $H_1 - H_2 \rightarrow V$ s dvoma variantmi: $(A \rightarrow a_1) - B$ // $A - (B \rightarrow b_1)$, ktoré vymedzuje na princípe koordinácie jednoduchého podraďovacieho súvetia a jednoduchej vety.[19]

Obdobná situácia sa utvára aj pri type $H_1 \rightarrow V_1 - H_2 \rightarrow V_2$. Možnosť vyčlenenia podtypu na základe iného významového vzťahu medzi vetami nie je však taká zreteľná ako pri podtype s troma vetami.

Pri kombinácii dvoch hlavných viet a jednej vedľajšej vety sa okrem podtypu $H_1 - (H_2 \rightarrow V)$ utvára — ako sme už uviedli — osobitný typ zloženého súvetia, a to s takým pomerom syntaktických vzťahov, že vedľajšia veta rovnakým spôsobom rozvíja obe hlavné vety: $(H_1 - H_2) \rightarrow V$. V syntaktickej literatúre sa spoločná determinácia dvoch hlavných viet jednou vedľajšou vetou nazýva aj globálnou determináciou.[20] Niektorí autori pokladajú túto súvetnú konštrukciu za osobitný typ zloženého súvetia a sme toho názoru, že právom, lebo toto zložené súvetie má osobitnú realizáciu syntaktických vzťahov. Typovú osobitosť tohto zloženého súvetia potvrdzuje aj porovnanie s podtypom $H_1 - (H_2 \rightarrow V)$, najmä s jeho významovou štruktúrou. Okrem toho je tu možnosť ešte iného porovnania a overenia, že ide o typ zloženého súvetia. Zložené súvetie $(H_1 - H_2) \rightarrow V$ má totiž analogickú štruktúru s typom $H \rightarrow (V_1 - V_2)$ z druhej základnej štruk-

[19] J. Hrbáček, c. m., 61.
[20] J. Hrbáček, c. m., 61.

túry. Rozdiel medzi nimi je v tom, že v jednom type priraďovací vzťah spája hlavné vety, v druhom zas vedľajšie:

$$\overline{(H_1 - H_2)} \rightarrow V$$

$$H \rightarrow \overline{(V_1 - V_2)}$$

V prvom type ide o spoločnú (globálnu) determináciu, v druhom type by sa mohlo naopak hovoriť o spoločnej (globálnej) koordinácii.[21]

Kritériá klasifikácie a typ v sústave zloženého súvetia

Kritériá klasifikácie	Základný syntaktický vzťah	Spôsob realizácie syntaktického vzťahu	Miesto Počet Význ. vzťah } súvetných členov
Útvary zloženého súvetia	Základné štruktúry	Typy	Varianty
I.	Priraďovací vzťah H_n	1. $H_1 - H_2 - H_3 - .. H_n$	Podľa významového vzťahu a podľa počtu viet
II.	Podraďovací vzťah $H \rightarrow V_n$	2. $H \rightarrow V_1 \rightarrow V_2$ 3. $V_1 \leftarrow H \rightarrow V_2$ 4. $H \rightarrow (V_1 - V_2)$	Podľa miesta hlavnej vety a vedľajších viet, podľa počtu vedľajších viet
III.	Priraďovací a podraďovací vzťah $H_n \rightarrow V_n$	5. $H_1 - H_2 \rightarrow V$, podtyp $H_1 - (H_2 \rightarrow V)$ 6. $(H_1 - H_2) \rightarrow V$ 7. $H_1 \rightarrow V_1 - H_2 \rightarrow V_2$ 8. $H_1 - H_2 \rightarrow V_1 \rightarrow V_2$ 9. $H_1 - V_1 \leftarrow H_2 \rightarrow V_2$ 10. $H_1 - H_2 \rightarrow (V_1 - V_2)$	Podľa miesta a počtu hlavných a vedľajších viet (podtyp podľa významového vzťahu)

Vysvetlivky: H = hlavná veta, V = vedľajšia veta, — znak priraďovania, → znak podraďovania, n = počet viet

Na záver zhrnujeme. Pokúsili sme sa naznačiť vonkajšie a vnútorné vymedzenie typu zloženého súvetia na základe jeho odlíšenia od základnej štruktúry zloženého súvetia a na základe jeho vnútorného členenia podľa niekoľkých kritérií. Štruktúru zloženého súvetia ako svojrázneho syntaktického celku nemožno formálne vyjadriť jedným všeobecným vzorcom, lebo na konštituovaní zloženého súvetia sa zúčastňujú dva základné syntaktické vzťahy (priraďovanie a podraďovanie) trojakým spôsobom, a to

[21] Porov. J. Bauer, c. m., 298.

alebo každý osobitne, alebo spoločne v tom istom usúvzťažnení. Tak sa utvárajú tri základné štruktúry zloženého súvetia (H_n = priraďovacia, $H \rightarrow V_n$ = podraďovacia, $H_n \rightarrow V_n$ = komplexná). V rámci každej z týchto štruktúr sa vyčleňujú príslušné typy podľa spôsobu realizácie syntaktických vzťahov medzi vetami. Typ teda konštituuje iba jeden spôsob realizácie syntaktických vzťahov. Okrem toho imanentnou vlastnosťou typu je jeho štruktúrna a významová nerozdeliteľnosť. Každý typ sa vnútorne člení na varianty podľa miesta hlavných a vedľajších viet, podľa počtu viet a podľa významového vzťahu medzi vetami. Pravidelná zmena miesta hlavných a vedľajších viet utvára príslušný variantový okruh, ktorý pokladáme za nevyhnutný znak typu v druhej a tretej základnej štruktúre.

Ladislav Dvonč

ZO SKLOŇOVANIA MUŽSKÝCH NEŽIVOTNÝCH PODSTATNÝCH MIEN TYPU *Boleráz*

Mužské neživotné podstatné mená zakončené v nom. sg. na tvrdé a obojaké spoluhlásky sa skloňujú podľa vzoru *dub*. Najdôležitejšia je pri tomto vzore podst. mien prípona nom. a akuz. pl., pred ktorou niet alternácií (v písanej podobe ako *-y*).[1] Charakteristickým znakom tohto vzoru je však aj tvar na *-e* v lok. sg., napr. *na dube, vo voze, v lese* a pod. (na rozdiel od mužských neživotných podst. mien zakončených na mäkkú spoluhlásku, ktoré majú v lok. sg. príponu *-i*). Iba zo slov zakončených na *-r, -l* majú v lok. sg. niektoré skloňovanie podľa vzoru *dub*, iné zasa podľa vzoru *stroj*, napr. *motor — v motore, traktor — na traktore*, ale *hotel — v hoteli, cmiter — na cmiteri*. Okrem toho sa spomedzi slov zakončených na obojakú spoluhlásku skloňuje podľa vzoru *stroj* slovo *peniaz* (zakončené na spoluhlásku *z*), ktoré má v lok. sg. tvar na *-i (o peniazi)*, v nom.-akuz. pl. tvar na *-e* (peniaze).[2]

V bežnej jazykovej praxi sa stretávame niekedy s príponou *-i* v lok. sg. aj pri niektorých iných podstatných menách patriacich do vzoru *dub*, a to pri slovách zakončených na spoluhlásku *-s* alebo *-z*. Ide pritom o niekoľko skupín takýchto pomenovaní.

[1] J. Sabol ich vymedzuje ako tzv. determinujúce submorfémy, t. j. submorfémy, ktoré sú primárne dôležité pre vymedzenie skloňovacieho typu. Pozri jeho štúdiu *Formálne vymedzenie skloňovacieho typu*, Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu, Bratislava 1968, 44.

[2] Pozri napr. *Morfológia slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 96.

Na prvom mieste treba uviesť miestne názvy zakončené na *-s* alebo *-z*, a to názvy domáceho pôvodu. Tu býva prípona *-i* v lok. sg. veľmi častá, neraz dokonca častejšia ako náležitá prípona *-e* podľa vzoru *dub*.

Uvádzame niekoľko dokladov z dennej tlače a z iných tlačených jazykových prejavov.

... roku 1787 Bernolák nastúpil ako kaplán *v Čeklísi* pri Bratislave (Slovenské pohľady 1962). — Bernolák A. — farár *v Čeklísi* (Slovenské pohľady 1964). — Vieš, v našej malej dedine, *v Čeklísi* ma vôbec nechceli pustiť na ihrisko (Príroda a spoločnosť 1965). — Anton Bernolák *v Čeklísi* (Vlastivedný časopis 1963; Duchovný pastier 1967). — Úvod napísal *v Čeklísi* dňa 1. 1. 1789 (M. Vyvíjalová 1969). — Pôsobil v neďalekom *Čeklísi* (tamže).

Nevšedný zločin *v Bolerázi* (Večerník 1964). — Nevšedná vražda *v Bolerázi* (Práca 1964). — V osudný pondelok bola Irena Čubírková na Národnom výbore *v Bolerázi* (Ľud 1964). — Pracovníci Biologického ústavu SAV, oddelenia biochémie mikroorganizmov *v Bolerázi* vyriešili metódu výroby fibulínu (Pravda 1965). — Nestala sa vražda ako *v Bolerázi* (Predvoj 1965). — I vraždu *v Bolerázi* priznáva (Práca 1966). — Začala včera *v Bolerázi* výskum románskeho kostola s cintorínom (Pravda 1966). — Začala *v Bolerázi* revízno-záchranný výskum (Ľud 1966). — Denne asi 70 ton kukurice spracúva závod Slovenských škrobární *v Bolerázi* (Ľud 1966). — Markantné je napr. v škrobárenskej výrobni *v Bolerázi* (Večerník 1968). — Pracovisko *v Bolerázi* (Slovenská akadémia vied 1967 — ročenka). — Tragédia *pri Bolerázi* (Práca 1968). — Podávam obžalobu na Irenu Čubírkovú, bytom *v Bolerázi* (Magazín Orión 1969). — V Slovenských škrobárňach *v Bolerázi* stavajú novú výrobňu pudingov (Ľud 1969). — *V Bolerázi* po tragédii (Večerník (1970). — Tragédia *v Bolerázi* (Ľud 1970). — *V Bolerázi* nevedeli dať ešte uspokojujúcu odpoveď (Pravda 1970).

S podobným skloňovaním sa stretávame v poslednom čase aj pri niektorých iných pomenovaniach. Vo všetkých prípadoch ide o slová zakončené na spoluhlásku *s*, pričom popri vlastných menách sú tu niekedy aj niektoré všeobecné podstatné mená. Pri vlastných menách sa takto skloňujú najmä zemepisné názvy, napr. anglické názvy *Wales* a *Leeds*.

V Anglicku, konkrétne *vo Walesi*, existuje malé mestečko, ktoré má aj stanicu (Naša veda 1960). — A teraz trčal nahnevaný Essex ďaleko od Londýna na svojom vidieckom sídle *vo Walesi* (Haemmerling — Chmelová 1961). — Len *vo Walesi* ohrozuje život baníkov a ich rodinných príslušníkov 500 háld (Pravda 1966). — *Vo Walesi* sa zdržala (Kultúrny život 1967). — Beatlesov zastihla zvesť o Epsteinovej smrti *vo Walesi* (Ľud 1967). — Meno Jones je *vo Walesi* populárne (Ľud 1967). — Mesto Tilpa leží na brehu rieky Darling *v Novom Južnom Walesi* v Austrálii (Ľud 1969). — Pri slávnosti 1. júla na zámku Cearnarvon *vo Walesi* má sa korunnému princovi ... udeliť mimoriadna hodnosť (Ľud 1969). — Plagát má byť nárazovým prostriedkom v kampani vedenej vládou na obmedzenie pôrodnosti v Anglicku, *Walesi* a Severnom Írsku (Výber 1970). — Dva razy vás už odsúdili — raz *v Leedsi*, druhýkrát v Manchestri (Expres 1969). — Takisto mohol prísť aj priamo z dákej krčmy *v Leedsi* (Werth —

Štulrajter 1969). — Obaja hrajú ešte raz vonku (Slovnaft *v Angersi* a Sarajevo v Stockholme) (Večerník 1964). — Minulý týždeň rokovali pracovníci rakúskeho cestovného ruchu *v Kremsi* v Dolnom Rakúsku (Večerník 1969). — V elegantnom *Mercedesi* (!) sa opäť vybral do závodu (Slovenka 1963). — *Na* svojom zriedkakedy umytom *Mercedesi* 230 prejazdí ročne 55 000 kilometrov. (Výber 1970). — Je to pochopiteľné *v blankversi* (Z historickej poetiky II, 1965). — *Pri preferansi* (Roháč 1963). — Skôr skočím trojitého rittbergera, ako vyhrám kontrovaného žaluďa *v preferansi* (Československý šport 1967). — Nechcel debatovať o Smrkovskom, ale *o preferansi* (Roháč 1969). — Ako si zistil, že Milan *pri preferansi* švindľuje? (Roháč 1970).

Sústavne sa tvar lok. sg. *Leedsi* používa v preklade románu F. W. Croftsa Starvelská tragédia, prel. A. Kuzmány-Bruothová, Bratislava 1965.

Pravda, popri tvaroch s príponou *-i* sa stretávame aj s tvarmi na *-e*. Na rozkolísanosť v používaní príslušných tvarov najlepšie ukazuje skutočnosť, že niekedy sa tvary na *-e* a *-i* striedajú dokonca v tom istom texte, alebo sa napr. v niektorom z denníkov používa ten istý deň pri tom istom substantíve tvar s príponou *-i*, v inom denníku tvar s príponou *-e* (pričom ide o tú istú správu, pochádzajúcu zrejme z Československej tlačovej kancelárie). Keby sme podrobnejšie sledovali prax pri používaní týchto tvarov v jednotlivých časopisoch, zistili by sme, že v niektorých sa pravidelnejšie používajú tvary s príponou *-i*, v iných tvary s príponou *-e*, pričom sú tu isté menšie alebo väčšie výkyvy v jednom alebo v druhom smere v obidvoch prípadoch.

Bitka *pri Hastingse* (Ľud, 18. 9. 1966, str. 4), ale: Angličania pripravujú oslavu 900. výročia bitky *pri Hastingsi* (tamže). — Prezident *v Mánese* (Pravda, 5. 3. 1969, str. 1), ale: Prezident *v Mánesi* (Smena, 5. 3. 1969, str. 1). — Päť mŕtvych *v Boleráze* (Práca, 28. 1. 1970, str. 1), ale: Päť mŕtvych na fare *v Boleráži* (Výber 3, 1970, č. 5, str. 9). — Onoho dňa *v Amiense* ste sa zaručili, že všetky hrady odovzdáte mojim maršalom (M. Druon, Prekliati králi 2, prel. M. Kosová — J. Koso, Bratislava 1970, 369), ale: Relikvia *v Amiensi* pozostávala z predných obličajových kostí (tamže, 158).

V niektorých dielach sa zas stretávame iba s tvarmi na *-e*, napr. v publikácii S. Kučerovej a V. Kučeru, Veľká Británia, Bratislava 1968:

Tak napríklad mená riek Temža a Avon sú keltského pôvodu, podobne ako väčšina miestnych názvov *vo Walese* alebo Škótsku (str. 14—15). — Dožaduje sa zrovnoprávnenia waleského jazyka *vo Walese* s angličtinou (36). — V neďalekých nemocniciach *vo Walese*, Newcastli, *Leedse*, Sheffielde a Manchestri sa pacienti dohovoria často bezpečne vo svojej materčine len s vrátnikom (46).

Pri niektorých názvoch na *-s* (písaných aj s koncovým *-x*) sme zistili iba tvary s príponou *-e*:

Bolo jednou z hlavných úloh konferencie konanej *v* americkom kúpeľnom

meste *Bretton-Woodse* (Príroda a spoločnosť 1969). — Naposledy *o Bohemianse?* (Ľud 1968). — *V Dallase* zatkla polícia „jediného" vraha Lee H. Oswalda (P 24 — Pravda na weekend 1969). — *V Lewese* bude na mňa zle-nedobre (Doyle — Bednár 1966). — Týždeň pred procesom *v Memphise* (Pravda 1969). — Požiadal trestný súd *v Memphise* o vypočutie (tamže). — Stalo sa to, keď som už býval vo svojom domci *v Sussexe* (Doyle — Bednár 1966). — Angličanom sa zas podarilo spojenie medzi New Yorkom a univerzitou *v Sussexe* (Príroda a spoločnosť 1969).

Úplne ojedinelé je použitie tvaru na *-i* v lok. sg. pri názve *Mars* v tomto prípade: Zosadnutie *na Marsi* (Večerník 1965).

Tvary lok. sg. na *-i* pri mužských neživotných podst. menách vzoru *dub* si v doterajšej našej literatúre stručne povšimli F. Miko a J. Oravec. F. Miko v drobnom príspevku o skloňovaní miestneho názvu *Leles*[3] tvar lok. sg. v „Lelesi" hodnotí ako očividne nárečový tvar. Vznikol, ako naznačuje F. Miko, pravdepodobne na základe mylnej analógie (proti nárečovému východoslovenskému tvaru *v kraju* je spisovný tvar *v kraji,* a podľa toho aj proti nárečovej podobe *v Lelesu* sa utvorila podoba *v Lelesi*). Takéto usudzovanie má podľa F. Miku chybu v tom, že slovo *kraj* má mäkké zakončenie *j,* kým názov *Leles* má na konci spoluhlásku *s.* Ako vidieť, v tomto prípade sa pri tvare na *-i* počíta s vplyvom východoslovenského nárečia.

V druhom prípade ide o vplyv západoslovenského nárečia. Ako uvádza J. Oravec,[4] „v morfológii zasahuje západoslovenské nárečie do tvorenia 6. pádu podstatných mien, ktorých základ sa končí na spoluhlásky *r, l, s, z,* t. j. mužských podstatných mien na *-r, -l, -s, -z,* ženských na *-ra, -la, -sa, -za,* stredných na *-ro, -lo, -so, -zo.* Tieto podstatné mená majú v nárečiach lokál na *-i* a ten sa dakedy vkĺzne aj do spisovných prejavov, napr. *v ovsi, v Juri, v Zohori, v zásteri, v špajzi* (namiesto: *v ovse, v Jure, v Zohore, v zástere, v špajze*)".[5] Podľa Oravca sú takéto tvary v spisovných prejavoch nepočetné, čo vidieť z jeho formulácie, že tvar na *-i* sa len „dakedy vkĺzne aj do spisovných prejavov". Pokiaľ ide o substantíva s kmeňom na *s, z,* Oravec uvádza príklady na chybné tvary lok. sg. iba pri všeobecných podstatných menách *(v ovci, v špajzi).*

V príkladoch, ktoré sme vyššie uvádzali, ide o vplyv západoslovenského nárečia. V našom prípade, v prvej skupine tvarov s príponou *-i* namiesto *-e* ide vlastne o priame prenášanie západoslovenských tvarov do spisov-

[3] F. Miko, *O skloňovaní miestneho mena Leles,* Jazyková poradňa II, Bratislava 1960, 142—143.

[4] J. Oravec, *Spisovná slovenčina v každodennom živote,* Besedy o slovenčine, Bratislava 1969, 104.

[5] Vznik týchto tvarov vysvetlil E. Pauliny. Pozri jeho štúdiu *Nom.-akuz. pl. typu* voze, koze *na západnom Slovensku,* JČ 13, 1962, 61 alebo knižnú prácu *Fonologický vývin slovenčiny,* Bratislava 1963, 236.

ných prejavov, teda to, čo ukazuje J. Oravec na príklade *v ovsi*. Sem patria tvary *v Bolerázi, v Čeklísi*. Do druhej skupiny môžeme rátať používanie tvaru lok. sg. na *-i* analogicky podľa tvarov typu „v Čeklísi", „v Bolerázi" aj pri takých názvoch, ktoré sa bežne v nárečiach ani nepoužívajú, napr. „(vo) Walesi", „(v) Amiensi", „(v) Angersi", „(v) Hastingsi" a pod. Jednotlivé prípady možno klasifikovať aj z hľadiska ich výskytu v spisovných jazykových prejavoch. Tvary typu „(v) ovsi", „(v) špajzi", uvádzané J. Oravcom, sú na rozdiel od tvarov „(v) Bolerázi", „(v) Čeklísi" nepočetné, zriedkavé, sú to len ojedinelé „presahy" z nárečia do spisovného jazyka. Zato tvary na *-i* pri názvoch *Boleráz, Čeklís* a pri niektorých iných podobných názvoch, ako sme videli, sú pomerne časté, a to nielen v dennej tlači (kde podobné prípady ľahšie uniknú pozornosti redaktorov a korektorov), ale aj v iných tlačených jazykových prejavoch.

F. Miko a J. Oravec hodnotia skloňovanie typu „(v) Lelesi", „(v) Bolerázi" a pod. v spisovnom jazyku jednoznačne ako nesprávne, nespisovné. Vyžadujú teda v lok. sg. spisovné tvary s príponou *-e*. Proti takto jednoznačne vyslovenej požiadavke by sa mohlo namietať, že tu ide o uplatňovanie sa miestneho úzu, na ktorý by mala brať ohľad aj kodifikácia spisovného jazyka. Niektorí jazykovedci, napr. V. Uhlár,[6] žiadajú, aby sa miestny úzus pri používaní slovenských miestnych názvov rešpektoval vo väčšej miere, ako to pripúšťa platná kodifikácia.

Podľa našej mienky miestny úzus sa môže v spisovnom jazyku uplatňovať čoraz menej, aj to nie rovnako, ale diferencovane podľa jednotlivých plánov jazyka (spisovný jazyk u nás má už pomerne ustálený inventár prostriedkov, ktorý sa práve preto, že ide o osobitnú jazykovú štruktúru, nemôže kryť s inventármi prostriedkov jednotlivých nárečí). Nás tu zaujímajú možnosti uplatňovania sa miestneho úzu pri skloňovaní podstatných mien, o čom sme už písali v štúdii o uplatňovaní sa miestneho (regionálneho) úzu pri slovenských miestnych názvoch.[7] Obmedzený miestny úzus presadzoval v morfológii slovenských podstatných mien J. Škultéty, ktorý bránil napr. tvar „v Mošovcach" podľa miestneho úzu. Tento Škultétyho postoj sa zdal S. Czamblovi konzervatívny, až úzkoprsý. Podľa S. Czambla J. Škultéty postupuje podľa jednotlivých prípadov, nehľadí na celkový systém.[8] Dnes sa napr. miestny názov *Mošovce* jednoznačne skloňuje pravidelne podľa vzoru *ulica*, teda v dat. pl. je tvar *Mošovciam*, v lok.

---

[6] V. Uhlár, *Z problematiky miestnych názvov a odvodených slov*, SR 32, 1967, 155.

[7] L. Dvonč, *Regionálny úzus a slovenské miestne názvy*, I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5.–6. decembra 1967. Zborník materiálov, Bratislava 1968, 180–201.

[8] Pozri E. Jóna, *Samo Czambel (1856–1909) a spisovná slovenčina*, SR 24, 1959, 342.

pl. *Mošovciach,* nie „Mošovcam" a „Mošovcach". Miestneho úzu pri skloňovaní miestnych názvov sa dotýka aj V. Uhlár. Hovorí, že v skloňovaní miestnych názvov v spisovnom jazyku nemajú miesta napr. systémové tvary nitrianskych nárečí v lok. sg., napr. „Uherci, Bielici, Nedanovci", podobne nemožno pripustiť tvary „z Herľan, Michaľan" namiesto *z Herlian, Michalian,* alebo „z Michaľovcoch, z Košicoch" namiesto *z Michaloviec, z Košíc.* Túto všeobecne prijatú zásadu autor však v ďalšom čiastočne obmedzuje touto formuláciou: „Ak sa v skloňovaní miestnych názvov žiada dôsledne rešpektovať spisovnú normu, predsa starostlivosť o náš jazyk nemôže neprejavovať aj úctu ku krajovým osobitnostiam."[9] Používanie krajových tvarov chápe ako požiadavku rozvíjania regionálnej kultúry ako integrálnej časti skutočnej jazykovej kultúry a opravdivého vlastenectva. Preto podľa neho treba pripustiť miestny úzus aj v niektorých tvaroch pri skloňovaní. Autor napr. vyslovuje požiadavku, aby sa pri miestnom názve *Uherce* používal miestny tvar gen. pl. *Uhriec* popri tvare *Uheriec,* uznávanom za jedine správny v spisovnom jazyku (ten však kladie až na druhé miesto, pretože „všetkému okolitému obyvateľstvu znie cudzo a strojene"). V ostatných pádoch však už sám miestny úzus výslovne nepripúšťa. S týmito náhľadmi som vyslovil nesúhlas už v cit. štúdii o regionálnom úze. Vymedzenie prípadov, v ktorých treba prejavovať úctu ku krajovým osobitnostiam, ako to formuluje V. Uhlár, je podľa mojej mienky veľmi neurčité a otvára dvere svojvoľným zásahom do štruktúry spisovného jazyka podľa individuálnych záľub. Ak sa napr. tvrdí, že všetkému okolitému obyvateľstvu tvar *Uheriec* znie cudzo a strojene, a preto treba používať tvar podľa miestneho úzu *Uhriec* (tvar, ktorý sa používa v danom nárečí pri skloňovaní názvu *Uherce*), rovnako možno tvrdiť, že okolitému obyvateľstvu znie cudzo a strojene tvar *z Michalian* alebo tvar *z Košíc.* Cudzo a strojene môže takýto tvar znieť len z hľadiska príslušného nárečia, nie však z hľadiska normy spisovného jazyka, v ktorom sa skloňovanie podstatných mien nemusí zhodovať so stavom v nárečiach. Naturalistické kopírovanie tvarovej rozrôznenosti pri skloňovaní podstatných mien v slovenských nárečiach, t. j. prenášanie takejto tvarovej rozrôznenosti podľa stavu v nárečiach do spisovného jazyka by viedlo nielen k rozkolísaniu spisovného jazyka, ale vlastne v konečnom dôsledku k popieraniu osobitnosti spisovného jazyka, z ktorého funkcie ako spoločného dorozumievacieho prostriedku všetkých príslušníkov daného jazykového spoločenstva vyplýva existencia vlastnej štruktúry, viac alebo menej odlišnej od štruktúr jednotlivých nárečí.

Napriek tomu, že podaktorí naši jazykovedci boli za rešpektovanie

[9] V. Uhlár, c. m., 155.

miestneho úzu pri skloňovaní niektorých miestnych názvov, takéto požiadavky sa v spisovnom jazyku prakticky neuplatnili. V spisovnom jazyku používame tvary *Mošovciam, Mošovciach,* nie „Mošovcam", „Mošovcach". Rovnako používame v spisovnej slovenčine tvar *Uheriec,* nie „Uhriec"; tento tvar sa výslovne uvádza pri názve *Uherce* v VI. diele *Slovníka slovenského jazyka,* ktorý vyšiel po uverejnení spomínanej Uhlárovej štúdie (Bratislava 1968). Ba dokonca aj v iných prípadoch možno pozorovať v spisovnom jazyku ústup od tvarov, v ktorých sa dosiaľ rešpektuje miestny úzus pri skloňovaní niektorého názvu zo slovenského jazykového územia, resp. ústup sporadických, ojedinelých tvarov v prospech tvarov pravidelných, systémových. Ukázali sme to napr. na tvare gen. pl. názvu *Vráble,* kde sa namiesto tvaru „Vrábeľ" používa dnes takmer výlučne tvar *Vrábľov* analogicky podľa iných miestnych názvov patriacich do vzoru *stroj.*[10] Ako vidieť, vývin pri uplatňovaní sa tzv. miestneho úzu v spisovnom jazyku pri skloňovaní miestnych názvov nepotvrdzuje stanovisko, že by sme mali azda v spisovnej slovenčine rešpektovať tvary typu „(v) Čeklísi", „(v) Bolerázi" a pod. s ohľadom na miestny úzus. Nazdávame sa, že v spisovnom jazyku treba pri týchto názvoch používať v lok. sg. tvary s príponou *-e* podľa ostatných podstatných mien patriacich do vzoru *dub* s rovnakým zakončením. Tieto podoby treba dôsledne vyžadovať tým skôr, že ich pripustením by dochádzalo, resp. už aj dochádza k rozkolísaniu spisovného jazyka aj v iných prípadoch, ktoré priamo nevychádzajú z používania príslušných názvov v nárečí, ale sú utvorené v spisovnom jazyku mechanicky podľa krajových tvarov „(v) Čeklísi", „(v) Bolerázi" a pod., teda napr. „(na) Marsi", „(vo) Walesi" a pod.

Pri odpovedi na otázku, či nemáme predsa len pripustiť tvary typu „(v) Čeklísi", „(v) Bolerázi" do spisovného jazyka, treba sa pozrieť aj na vývin pri skloňovaní podstatných mien v spisovnej slovenčine, t. j. pozrieť sa na smer vývinu, na vývinové tendencie, ktoré sa uplatňujú pri skloňovaní podstatných mien, a podľa toho posúdiť, či stav pri skloňovaní názvov *Čeklís, Boleráz* je v súhlase s pozorovanými vývinovými tendenciami.

Podrobnejší výskum skloňovania podstatných mien mužského rodu vzoru *hrdina* napr. ukázal, že hranica medzi vzormi *chlap* a *hrdina* nie je nejako výrazná, že sa stiera.[11] Š. Peciar[12] dokonca myslí, že toto splývanie

---

[10] L. Dvonč, *O gen. pl. slova* Vráble, SR 26, 1961, 183—184. Mohli by sme priniesť početné ďalšie doklady na používanie tvaru *Vrábľov* namiesto *Vrábeľ.* Podľa E. Paulinyho (*Rod pomnožných miestnych mien v spisovnej slovenčine,* Studie a práce linguistické I, Praha 1954, 157) genitív na *-ov* majú aj mená mužského rodu zakončené na *-e* (ale nie na *-ce*), pred ktorým je skupina spoluhlások; ako príklady uvádza názvy *Vráble — z Vrábľov* a *Hámre — z Hámrov.* Ako vidieť, používanie tvaru *Vrábľov* je širšie motivované.

[11] L. Dvonč, *Skloňovanie substantív typu* sluha, Slovo a tvar 3, 1959, 103.

vzorov *chlap* a *hrdina* pokročilo ešte ďalej, než som to vyslovil v cit. štúdii. Podľa neho ide dnes o úplné splynutie pôvodne dvoch samostatných vzorov do jedného vzoru (v gramatických príručkách sa zatiaľ toto poníma nie neuplatnilo pri uvádzaní vzorov podstatných mien). Ako vidieť, v zdanlivo komplikovanom stave, ktorý vidíme pri skloňovaní mužských životných podstatných mien, ide o istú zákonitosť, v danom prípade o isté zjednodušovanie stavu. V iných prípadoch, kde pri skloňovaní podstatných mien existujú viaceré tvary v tom istom páde, badáme štylistickú diferenciáciu jednotlivých tvarov, čím sa rozhojňujú vyjadrovacie prostriedky spisovného jazyka podľa funkčných potrieb. Tak je to napr. pri niektorých mužských neživotných podstatných menách,[13] podobne aj pri skloňovaní stredných podstatných mien vzoru *dievča* v množnom čísle, kde sa takto štylisticky diferencujú tvary na *-atá* a *-ence*.[14] Podľa J. Ružičku[15] v súčasnej etape vývinu možno pozorovať na tvaroslovnej rovine (tvaroslovnom pláne) jazyka narastanie stability spisovnej slovenčiny, čo sa prejavuje najmä troma črtami: upevňovaním sa morfologického systému, jeho zjednodušovaním a štýlovou diferenciáciou. Zjednodušovanie morfologického systému sa dosahuje podľa autora odstraňovaním nepotrebnej dubletnosti, takže v súčasnej slovenčine sa už uplatňujú spravidla iba funkčné dublety, napr. *kariet — karát, prasce — prasatá, peňazí — peniazov* a pod. V tomto zmysle hovoril J. Ružička už aj na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku, konanej v dňoch 2.—4. 4. 1962 v Bratislave.[16] Aj v tézach z tejto konferencie[17] sa konštatuje, že pohyby, ktoré možno pozorovať v morfologickom systéme dnešnej spisovnej slovenčiny, vedú k zvýšeniu pravidelnosti v morfológii. Ak posudzujeme uplatňovanie sa tvarov typu „(v) Čeklísi", „(v) Bolerázi" z hľadiska uvedených vývinových tendencií v morfologickom systéme dnešnej spisovnej slovenčiny, vidíme, že takýto stav nie je v súhlase s týmito tendenciami. Narúša sa takto stabilita spisovného jazyka v istom bode, pričom nejde ani o štylistickú diferenciáciu jazykových prostriedkov. Sme preto tej mienky, že v spisovnom jazyku treba vyžadovať pri skloňovaní mužských neživotných podstatných mien zakončených na uvedené spoluhlásky vo všetkých prípadoch, teda aj pri miestnych

[12] Š. Peciar, *O skloňovaní životných podstatných mien muž. rodu,* Slovo a tvar 4, 1950, 17—19.
[13] L. Dvonč, *Zo štúdia slovenského tvaroslovia,* Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury II, Praha 1958, 65—94.
[14] L. Dvonč, *Z problematiky podstatných mien,* SR 21, 1956, 25 n.
[15] J. Ružička, *Spisovná slovenčina v období 1918—1968,* SR 34, 1969, 71 n.
[16] J. Ružička, *Vývinové tendencie v slovenskej gramatike,* Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk, Bratislava 1963, 102.
[17] *Perspektívy vývoja spisovnej slovenčiny,* Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk, Bratislava 1963, 237; SR 27, 1962, 259—260.

názvoch, ako napr. *Čeklís, Boleráz* a pod., v lok. sg. tvary s príponou *-e,* výslovne uvádzané v Slovníku slovenského jazyka (v časti o slovenských miestnych názvoch a obyvateľských menách).

Mária Ivanová-Šalingová

ŠTÚROVSKÁ PRAVOPISNÁ PRAX V KALINČIAKOVEJ PRÓZE

Sto rokov (1871—1971) od smrti popredného štúrovského prozaika J. Kalinčiaka sa minulo a jeho dielo je stále živé. Rovnako ako Kalinčiakovo pútavé rozprávanie o historických postavách, o zemianskych „pánoch bratoch", udivuje nášho súčasníka živá, svieža Kalinčiakova slovenčina, najmä hovorové a realisticky verné dialógy. V Kalinčiakovej próze máme presvedčivý dôkaz o existencii všeobecne známej kultúrnej slovenčiny, o dobre rozvinutom hovorovom štýle štúrovskej epochy i o pôsobení klasických vyjadrovacích tradícií (latinčina) v slovenskom kultúrnom spoločenstve.

Hoci v posledných rokoch sa Kalinčiakovmu literárnemu odkazu venovalo pomerne dosť pozornosti tak zo strany literárnych vedcov (Noge, Marčok, Čepan), ako aj zo strany jazykovedcov (Ivanová-Šalingová), jednako sa možno i treba k jeho dielu opätovne vracať.

Malú pozornosť Kalinčiakovi — i spomienku na tohto významného štúrovského dejateľa pri stom výročí smrti — chceme venovať uverejnením príspevku o pravopisnej stránke Kalinčiakovej umeleckej prózy. Sme veľmi radi, že pri tomto okrúhlom výročí máme možnosť uctiť si pamiatku J. Kalinčiaka — spolutvorcu súčasnej spisovnej slovenčiny — takýmto spôsobom.

Je všeobecne známe, že medzi príslušníkmi štúrovskej generácie bolo najviac bojov okolo daktorých hláskových javov (*ä, ľ*) a okolo pravopisných otázok (*i — y* a *i*). Výsledkom týchto bojov bola hodžovsko-hattalovská úprava pôvodného štúrovského pravopisu. Slovenskí lingvisti porovnali a zhodnotili zásady pravopisnej sústavy Štúrovej a Hattalovej,[1] nebudeme sa preto zastavovať pri týchto otázkach, ktoré s našou témou priamo nesúvisia.

---

[1] Pozri E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny,* Bratislava 1948, 71 n.; L. Novák, *K vnitřním dějinám spisovné slovenštiny,* Slavia XI, 1932, 73—99, 295—322. E. Jóna, *Účasť M. M. Hodžu pri formovaní spisovnej slovenčiny,* SR 35, 1970, 65—68. 134—141, 199—204; o Hattalovi v JČ 7, 1953, 15—32. Vedecká konferencia o gramatickom diele M. Hattalu bola v Trstenej v októbri 1970. Materiál z konferencie vyjde v zborníku.

V Kalinčiakovej próze sa odráža pravopisná prax období, v ktorých jeho jednotlivé povesti vychádzali postupne od r. 1845 do r. 1870. V dôsledku tejto skutočnosti sa Kalinčiakove povesti z pravopisnej stránky odlišujú. V pôvodnom štúrovskom pravopise vyšli povesti v Orle tatránskom: Milkov hrob (1845), Bratova ruka (1846), Púť láski (1847), Mláďeňec slovenskí (1847), Serbianka (1848), Svatí duch (1848).

V upravenom pravopise hodžovsko-hattalovskom vyšli tieto práce: Knieža Liptovské (SP 1852), Reštavrácia (Lipa 1860), Mních (Sokol 1864), Orava (Orol 1870).[2]

Osobitné pravopisné zásady uplatnila redakcia almanachu Concordia, kde vyšla r. 1858 povesť Láska a pomsta. Preto treba tieto odlišnosti spomenúť osobitne.[3]

V tomto príspevku nás zaujímajú najmä jednotlivé odchýlky od platnej normy, prípady kolísania a jednotlivé nedôslednosti súvisiace hlavne s mladým, neustáleným spisovným jazykom.

Na pravopisné nedôslednosti mala vplyv napríklad i malá, ba takmer nijaká školská tradícia spisovnej slovenčiny, ďalej polyglotnosť jej používateľov (slovenská inteligencia ovládala slovom i písmom viacero jazykov: nemčinu, maďarčinu, latinčinu). Na nedôslednosti v tlačených publikáciách vplývali aj pomery v tlačiarňach.

V diele J. Kalinčiaka možno daktoré z pravopisných nedôsledností pripísať redakcii, iné autorovi. Máme svedectvo o tom, že Kalinčiak si bol vedomý niektorých pravopisných nedôsledností v texte. Tak napr. v liste Viktorinovi[4] sám žiada, aby redaktor pri úprave rukopisu Reštavrácie opravil aj prípadné nedôslednosti v pravopise.

Pravopisné nedôslednosti s ohľadom na štúrovskú normu a odlišnosti od dnešného pravopisu sa týkajú týchto javov:

1. písanie veľkých písmen,
2. písanie *i* a *y* po hodžovsko-hattalovskej úprave,
3. písanie dvojhlások,
4. písanie dvoch dĺžok za sebou (porušenie rytmického zákona),

---

[2] Názvy jednotlivých próz skracujeme v ďalšom texte takto: Milkov hrob — MH; Bratova ruka — BR; Púť lásky — PL; Mláďeňec slovenskí — MS; Serbianka — S; Svatí duch — SD; Knieža Liptovské — KL; Reštavrácia — R; Mních — M; Orava — O.

[3] P. J. Šafárik sa vysmieva zo stavu v otázkach pravopisu v Čechách a na Slovensku v minulom storočí: „... není dosti, že brzo po přijatém a stwrzeném jak w kr. české Učené Společnosti tak i we Sboru Musejním prawopisu, opět a opět nejen nowými prawopisy, ale i nowými abecedami obdarováni sme byli, tak že teď všeho wšudy *sedmero* rozličných prawopisůw w Čechách a Slowensku stejnočasně w oběhu a užiwání máme (těch, w nichž posawad jen sami wynálezci se kochají, ani nepočítajíc)", Hlasové, Praha 1846, 85.

[4] Pozri A. Mráz, *Ján Kalinčiak*, Turč. Sv. Martin 1936; 2. vyd. *O slovenských realistických prozaikoch*, Bratislava 1956, 187.

5. označovanie mäkkosti spoluhlások *(ď, ť, ň, ľ)* po hodžovsko-hattalovskej úprave,
6. písanie slov cudzieho pôvodu (prevzatých a citátových),
7. hranice slov v písme — spôsob písania príslovkových zložiek, ktoré vznikli z predložkových výrazov, zložených predložiek, písanie častíc, zložených slovesných tvarov v podmieňovacom spôsobe atď.,
8. interpunkcia (čiarka, bodkočiarka, dvojbodka, úvodzovky).

Dokladový materiál neuvádzame vyčerpávajúco, ale iba výber z toho materiálu, ktorý máme poruke. Pri uvádzaní dokladov nerobíme nijakú pravopisnú úpravu, citujeme verne podľa prvých vydaní.

1. *Písanie veľkých písmen*

a) Nedôsledne sa píšu veľké písmená pri zemepisných názvoch (najmä pri dvojslovných pomenovaniach), pri pomenovaniach krajov, oblastí a pod. a pri prídavných menách odvodených od týchto názvov:

po zelenom považí (MH 12), ale: *v Šáriši, vo Spiši* (MH 13); *Trenčjanskej stolice* (MH 14), ale: *starí Hrad* (MH 15); *do Horvatska, Slavonie* (KL 22), *v celej Serbii* (S 690), *v malej Asii* (M 145), *k červenému moru* (R 107), *krajov liptovských* (M 144), *knieža Liptovský* (KL 46), *v celej Srbskej zemi* (S 691), *junák Srbskí* (S 691), *Zem Srbská* (S 692).

b) Striedavo s malým alebo s veľkým začiatočným písmenom sa píšu pomenovania úradných osôb, príslušníkov vyšších stavov, nositeľov stavovských a úradných hodností. S veľkým začiatočným písmenom sa tieto pomenovania píšu najčastejšie v oslovení. V tomto prípade možno vidieť snahu písmom zachytiť štylistickú hodnotu, nadnesenosť prejavu, úctivosť, slávnostný ráz reči a pod. Porovnajme si tieto príklady:

a Notár čítal (KL 13), *pán Notár* (KL 12), *Išpán* (MH 14), *vicišpáni* (MH 14), *král Uhorskí* (MH 14), *Vaša Milosť paňe Hlavňí išpán!* (MH 24), *Stavom slávnej Trenčianskej stolice* (MH 14), *Nádvorňík* (MH 16), *Richtár* (MH 21), *námestňík* (MH 16), *od Palatína* (MH 23), *paňe Kapitáň* (MH 28), *pán Knieža* (KL 47), *a Notár zase čítal* (KL 14), *zpamätuval sa Príchodzý* (KL 3), ale: *v nove prichádzajúcemu* (KL 3), *Nie že Apko, nie* (KL 4), *slávne Stavy* (v oslovení (KL 20), ale: *slávne stavy* (KL 13).

c) Podobne sa píšu pri slávnostnom, príp. familiárnom vyjadrovaní, v oslovení a pod. aj iné slová, všeobecné mená, zámená atď. s veľkým začiatočným písmenom:

Mi (= my) (MH 14), *Páňi Braťja* (MH 14), *aby ste Vy nevedeli* (KL 13),

Sinko Marko (S 691), *Magnáši* (KL 83), *A ty Martin Braček! čo sä rozmýšľaš?* (LP 21), *iba ako čoby mu pater Rektor lectiu držal* (KL 3), *vlastne ale Majetníka zámku* (KL 3), *Mráz sa zabáva s Pannou Annou* (KL 40), *Kmotre* (R 3).

d) Nedôsledne sa píšu biblické a ľudové zvraty so slovami *boh/Boh, boží/Boží:*

daj ťi mi bože za chlapa! (SD 760); *z Božej milosti* (MH 14), *S pomoci božej* (MH 15, 16), *vo meno Božje* (MH 28); *na tom božom sveťe* (S 690).

e) Pomenovania príslušníkov určitej národnostnej alebo inej spoločenskej skupiny, ďalej mená prívržencov politického alebo náboženského hnutia sa píšu obyčajne s veľkým začiatočným písmenom, ale nájdu sa aj doklady na písanie s malým začiatočným písmenom:

To je Siláďista! (MH 14), *na Huňadovca udrjeť* (MH 23), *Templári* (M 126), *Templárov* (M 126), *s Johannítom* (M 44), *cigáň* (KL 4), ale: *Cigánča* (R 79), *Turci* (O 108), *francúzom* (M 126), *okrem žida* (R 51), *Icik* (R 60), *Francúz* (R 104), *Francúzi* (R 104), *Srbín* (S 690), *Turek* (S 690).

f) S veľkým začiatočným písmenom sa píšu prídavné mená na *-ský* odvodené od vlastného mena:

rodu Pankrácovského (MH 15), *s cimerom Zápolovským* (KL 27), *z Kubíňovskej krve* (O 69).

2. *Písanie* i *a* y *po hodžovsko-hattalovskej úprave*

Písanie *i* a *y* pri zhode prídavného mena s podstatným menom alebo slovesa (v prísudku) s podmetom po hodžovsko-hattalovskej úprave je pravidelné: iba výnimočne sme našli takýto doklad: *pyšný neboli* (KL 26).

Pomerne hodne nedôsledností sa vyskytuje pri písaní *y* v koreni slov a v pádových koncovkách:

a) v koreni slov: *úmisly* (KL 20–21), *rýchlo* (KL 19), *povišeným hlasom* (KL 13), *navikli* (KL 19), *na zad vidali* (KL 47), *Mámeže mito za Palatina!* (KL 4), *pítať* (KL 47), *zýskaš* (KL 28), *osyrotený šuhaj* (KL 28), *zbitočných cifár* (KL 27), *nazívate* (KL 27), *vyzýskať* (KL 27), *pieseň jeho myhotila sa citom* (M 85), *v okamyhu* (M 166), *mišlienky* (M 145), *dobíjal pevnosť* (M 145), *try svety* (KL 55), *náchilný* (KL 61), *v ližici vody* (KL 55), *v záhibách* (KL 40), *tytul* (KL 11);

b) v pádových koncovkách: *do hlavi* (KL 22), *do svojej izbi* (KL 19), *babi sedia* (KL 19), *z pod železnej berli* (KL 19), *do hri* (KL 21), *zvesty* (M 154), *stĺpi* (KL 3).

Dakedy sa píše s koncovým *-i* aj príslovka *pomali* (KL 13).

3. *Písanie dvojhlások*

Pomerne hodne nedôsledností sa vyskytuje pri písaní dvojhlásky *ô*, namiesto ktorej stretávame *ó* a po hodžovsko-hattalovskej úprave býva písané aj ako *uo* (zriedka sa stretneme so štúrovským písaním (*i*-ových dvojhlások), napr.:

nuoty (KL 4), *spósob* (KL 28), *nespósobnosť* (KL 28), ale: *môž byť* (KL 28), *najvjác* (KL 3), *povje* (KL 3, 19).

4. *Písanie dvoch dĺžok za sebou*

V Kalinčiakovej próze stretávame zriedka dve dĺžky za sebou. Možno ich pokladať za tlačové chyby, pretože štúrovci sa usilovali zachovávať rytmický zákon bez výnimiek. Tým sa štúrovská spisovná slovenčina výrazne líši od dnešnej spisovnej reči. Príklady:

do osídál (KL 55), *tu bívá* (SD 760), *s mnoho pánmí* (SD 762), *v tom sa pozbúrí zemjanstvo* (SD 752), *drobčjacích vojakov* (SD 760), *na vrch sa rúťjacemu zemjanstvu* (SD 752), *dolniackými* (M 146).

5. *Označovanie mäkkosti spoluhlások po hodžovsko-hattalovskej úprave*

Zriedka sa píše mäkčeň na spoluhláske alebo mäkčiace *ě* v skupinách:

ďe, ťe, ňe; dě, tě, ně; napr.: *ako by sa do večnosti zahlaďel* (KL 3), *ňech* (KL 21), *aby sťe Vy nevedeli* (KL 13), *aby sa pod žiadnymi slubami ňezohli* (KL 20), *šťestia* (KL 19).

Niekedy sa naopak nepíše mäkká spoluhláska, hoci je mäkkosť náležitá: *hned* (M 145), *aspon* (M 64), *knäz* (LP 9), *ďen* (BR 244), *tíďen* (MH 12, BR 253), *hýbat sä* (LP 12), hoci inde nájdeme tie isté slová písané s *-ň-: týdeň* (KL 45).

Zanedbáva sa často písanie mäkkého *ľ* (po úprave hodžovsko-hattalovskej), no tie isté slová nájdeme písané i s mäkkým *ľ: ludom* (= ľuďom) (KL 22), *slubami* (KL 20), *priatel* (KL 28).

V povesti Láska a pomsta, ktorá vyšla v almanachu Concordia r. 1858, nachádzame takéto zvláštnosti:

ě namiesto *e* po *b, p, m, v* (bě, pě, mě, vě), zriedkavo po *d, t, n: člověk* (LP 1), *čaroděj́níka* (LP 1), *nepovědia* (LP 1), *věčná* (LP 1), *spěvu* (LP 1), *sebě* (LP 1), *v rodě* (LP 1), *země* (LP 1), *z něho* (LP 1), *světa* (LP 1), *nevědiac sä pohnúť* (LP 21), *ženě* (LP 10), *potěcha* (LP 10), *nevěděl* (LP 10), *člověku* (LP 9), *slobodně* (LP 9), *pred něho* (LP 9), *věci* (LP 9), *vědiac* (LP 9), *ešte* (LP 9), *děťom* (LP 8), *mrzutě* (LP 9), *prevětil* (LP 9), *predmět* (LP 8), *věčnosti* (LP 7), *vo*

vojně (LP 7), *děti* (LP 7), *běhajú* (LP 7), *pěkně* (LP 13), *sdělovanie citov svojich* (LP 11), *na celom těle* (LP 14), *do něj* (LP 14), *spôsobě* (LP 21), *nevěria slovám* (LP 20), *v stavě odpovědať* (LP 20), *povětria* (LP 25), *trpělivosť* (LP 19), *v netrpělivosti* (LP 28), *zvěr* (LP 35), *v něj* (LP 10), ale: *biedu* (LP 11), *do neba* (LP 8), *dajte* (LP 9) ap.

6. *Písanie slov cudzieho pôvodu*

Pri písaní prevzatých slov prejavuje sa tendencia písať ich domácim pravopisom. Takáto zásada platí pri všeobecných menách, zatiaľ čo vlastné mená sa píšu pôvodným pravopisom. I keď pri pravopise prevzatých slov rozhoduje stupeň zdomácnenia, jednako badáme pri ich písaní hodne kolísania. Týka sa to jednotlivých samohlások, spoluhláskových skupín, zdvojených spoluhlások, aspirovaných spoluhlások a veľkých písmen.

Všimnime si tieto príklady: *Gilbert de Chateau Cavaillon* (M 84), *Illešházi a Böckl* (SD 754), *do kassy* (KL 26), *processov* (KL 12), *za Palatina* (KL 4), *bolestný Palatýn* (KL 27), *oproti Palatínovi* (KL 5), *s Jahannitom* (M 144), *u Bethsaidy* (M 145), *v malej Asii* (M 145), *Rhodos* (M 126), *Theodora* (M 145), *contra* (R 126), *konsilium* (R 101), *korpus delikti* (R 106), *dišpensácia* (R 14), *Horrendum!* (R 81), *domine spectabilis* (R 2).

7. *Hranice slov v písme*

I keď sa hranice slov v písme zachovávajú celkovo presne, jednako badať v daktorých prípadoch kolísanie.

a) Tak napríklad Štúr v Nauke kodifikoval síce pravopisnú zásadu, podľa ktorej sa príslovkové zložky píšu spolu, no v praxi sa táto zásada neuplatňovala dôsledne.

Všimnime si tieto príklady: *vnove prichodia* (KL 2), *v nove prichádzajúcemu* (KL 3), *na krátko* (KL 47), *od ďaleka* (R 44), *na chytro* (R 56), *od jakživa* (KL 28), *na zad* (M 145), *na doľ* (M 145), *bez pochibi* (M 13), *bez pochyby* (M 146), *bezpochyby* (O 69), *z ďaleka* (O 69), *v pravo i v ľavo* (R 112), *v pravo* (MH 21), *v lavo* (MH 21), *zprava i zľava* (R 114), *napotom* (R 18), *vskutku* (O 69), *potichu* (O 82, KL 19), *zlahúčka* (LP 458), *na ostatok* (MH 21), *od dávna* (MH 28), *na ďalej* (MH 28), *do okola* (MH 24), *od razu* (MH 24), *poťichu* (MH 22), *odpoli* (MH 27), *od hora* (MH 22), *na chitre* (MH 21), *o ňedlho* (MH 13), *pred tým* (KL 54), *predtím bívala veselá* (MH 27), *Medzi tím vošli* (MH 22), *medzitým* (KL 28), *na hlas* (MH 21), *v tom vstúpil Matiaš* (R 75), *nasilu* (KL 46), *na silu* (R 71), *po predku* (R 46), *z počiatku* (R 24), *z dola* (LP 12), *zarana* (= za rána) (R 107).

b) Rozdielne sa píšu aj výrazy (neurčité číslovky), v ktorých sa vyskytuje slovo *raz (ráz, razy).* Ide o zložené slová, ktoré sa skladajú z číslovky plus *raz, ráz, razy,* z príslovky plus *ráz,* z predložky plus *razu.*

Porovnajme tieto príklady: *päťraz* (R 26), *dvarazy, trirazy* (R 71), *storaz* (R 78), *storáz* (M 145), *dakolko rázi* (MH 22), *od razu* (MH 24), *z razu* (LP 12).

c) Na rozdiel od dnešného úzu píšu sa zložené predložky v štúrovskej pravopisnej praxi spolu i osobitne, ako ukazujú príklady:

z poza (BR 252), *po pod nos* (LP 8, 13), *po pri Hrádku* (M 146), *z pod* (LP 12), *z pod železnej berli* (KL 19), *viskočí z poza stola* (MH 23), *po pri dveroch* (M 166), *zpomedzi* (MH 13), *o proti ním bojuje* (KL 54) (*ale: oproti sebe,* SD 768).

d) Výnimočne sa nájde predložka napísaná spolu so slovom, podobne i zápor v prít. čase pri slovese *byť — som.* Naopak zas záporná častica *ne-* sa píše osobitne. Všimnime si tieto príklady:

sdákymsi rozpakom (KL 40), *nevidím začo sa tu pán Knieža zaujímať má* (KL 47), *povje nato Milko* (MH 12), *zdom do domu* (SD 751), *odačom* (KL 55); *Ňe bľaboc, keď ti ňetreba.* (SD 760).

e) Často sa v Kalinčiakovej próze stretáme s nerozhodnosťou, ako písať častice, najmä nesamostatnú časticu *-že.* Raz sa píše spolu so slovom, raz zasa osobitne. Porovnajme si tieto príklady:

ale zapiťeže si pán brat, zapiťe (SD 761), *Mámeže to za Palatina!* (KL 4), *Nielen že* (KL 5), *Nie že Apko, nie* (KL 4), *Ale povedz že mi* (M 124), *načože* (R 135), *čo že mal začínať* (KL 27), *Odkial že začňeme?* (MH 28), *Čože teraz* (MH 28), *kdo že* (MH 23), *čo že* (MH 12), *A ti že čo sám čušiš?* (MH 12), *Nuž čože tak mlčíťe chlapci?* (MH 12), *ňelám že si ti hlavu na tom* (MH 12), *Len že ti ňepleť* (MH 13), *buďe že sa to rúbať* (MH 13), *A keďže mi iďe* (MH 12), *kdo že nám rozkáže?* (SD 761), *čo že sa vi nazdávaťe?* (SD 761).

f) Kolísanie býva i pri písaní morfémy *by* v zložených slovesných tvaroch podmieňovacieho spôsobu. Slovko *by* sa píše spolu s predchádzajúcim slovom i samostatne (zriedkavo so spojovníkom).

Uvedieme aspoň niekoľko prikladov: *Hádalaby, hádala, u kohoby hľadala* (R 55), *žebys ty to rád* (O 69), *ktorý-by sa smial* (M 85), *A komu bi ste vi račej slúžili?* (SD 760), *kdoby potom za vaše zdravie zodpovedal* (R 110), *neviem čiby ste vy bol hlavou stolice* (R 126), *rádbi* (MH 38), *keď bi ho zabili* (PL 459), *akbi sme ale po jednom dačo začínali, ľahko bi sme mohli biť potlačení* (BR 245—246), *radabi ňevravela* (SD 752), *kýmby aspoň za jeho ňevěstu slávně a podľa starých, pěkných obyčajov vypýtaná nebyla* (LP 9), *teda zahorí oko jeho dumou s najvetšou krotkosťou smješanou, akobi sa píšilo* (PL 459), *ktorýby lebo svázku, alebo jednomu z nás neverný zostal* (KL 21), *ako čo by ích za hodné nedržal pohladu svojho, ako čoby svet jeho vnutorný, v ktorom sa teraz zdál prežívať, tisíc ráz ohromnejší bol* (KL 63), *smrť zaslúži kdoby jedneho z nás obrazil* (KL 73), *Ale ako žeby aj pyšný neboli?* (KL 26), *povědalbys* (LP 12), *takí, ktoríbi svoj život na to obetuvau* (SD 753).

g) Zriedkavejšie sa vyskytnú zložené slová (podstatné mená, prídavné mená, zámená a príslovky) písané osobitne:

tam ten život (MH 13), *málo kdo* (LP 15), *málo kedi* (BR 244), *pol druha ročnou oračkou* (R 56), *petnásť ročný šuhaj* (KL 27), ale: *v tricaťročnej vojne* (O 108); *že ja jemu hoc kedi, ale Berčéňimu ňikdi slúžiť ňebuďem* (SD 762).

h) Zložené číslovky sa spravidla nepíšu spolu, ale osobitne, napr.: *dve tisíc päť sto* (R 48), *trinásť sto* (R 113), *tisíc sedem sto* (R 48), *sto tisíc hromov* (SD 769).

8. *Interpunkcia*

Zo všetkých pravopisných javov vari najmenej dôslednosti vykazuje interpunkcia. (V dokladoch ponechávame pôvodnú interpunkciu.) Nedôsledne sa kladú čiarky medzi jednotlivé vety, jednotlivé viacnásobné vetné členy, niekedy sa vokatív oddeľuje čiarkou, inokedy sa neoddeľuje a pod. Dvojbodku využíva Kalinčiak hojne v zložených vetách a vetných periódach.

Dôsledne vyznačuje úvodzovkami priamu reč, pretože J. Kalinčiak patrí k tým spisovateľom, ktorí vo svojich prácach funkčne i graficky odlišujú autorskú reč od reči postáv.

Spojovník sa píše v takých výrazoch, ktoré predstavujú ustálené slovné spojenie, prípadne odvodeninu od združeného pomenovania, napr.: *trma-vrma* (KL 3), *konca-kraja* (KL 3), *proti horám Sväto-Anským* (M 64) (od Svätá Anna). Rovnaké prípady sa však píšu i bez spojovníka, napr.: *kedi ňetedi* (MH 60), *trma vrma* (R 110).

Za štylistické využitie grafických znakov v písanej reči možno pokladať napr. pomlčku, ktorá v dialogických prejavoch zvýrazňuje citové zafarbenie prehovoru, prerušovanie prehovoru zdôvodnené psychickým stavom hovoriaceho. Popri lexikálnych a gramatických prostriedkoch slúži na vyjadrenie expresívneho rázu prehovoru. Podobne sa využívajú aj otázniky, výkričníky, bodky.

Príklady: „Já? ani za celý svet! — a ty kmotra líška mlč," odpovie Jonáš, „já zavolať vivat Potocky? Já? ale já? nuž a za čože ma ty držíš?" podoprejúc sa rukama na kĺby pokračuje, „nuž a já Potockému? nuž ale ja? — no to je už do zbláznenia! Já človeku, čo je pýcha na ulici a h... v truhlici; já človeku, čo má hore nosom dierky a vrabce pod klobúkom..." (R 64).

„Čo chceťe odo mňa? Vzali sťe deťi moje — čo chceťe vjacej odo mňa? O vašu lásku ňestojím, hňevu sa ňebojím, žiu som dosť dlho, a ňje som povinovatí z mojich skutkou len Bohu, pred ktorím skoro stáť buďem, počeť skladať." (BR 243).

Inú štylistickú funkciu majú pomlčky v autorskej reči. Naznačujú napr.

prerušenie línie rozprávania, ponúkajú čitateľa domýšľať si veci, deje, ktoré sa stali, ale rozprávač sa o nich zámerne nezmieňuje. Dakedy autor výraznejšie pripojí neočakávanú, dejovo dôležitú skutočnosť a pod. V autorskej reči po prehovore postavy pripája komentár, citovo ladenú poznámku atď.

Príklady: „S Bohom starče! pozdrav tam otca aj ujcou mojich, priprav mi tam mjesto a pros Boha abi mi bou milosťiví!!" — Obrátiu sa a zmiznuv.

Starec pozreu za ním, chceu znak kríža urobiť, na ostatňje požehnaňja, šak ako ruku zdvihnuv, tak mu ju reťazi dolu stlačili. — Hlavu svesiu; v očach sa mu slzi zjavili. (BR 244)

Lud mlčau, odvrátiu oči, rozišjeu sa, ňečakajúc na ďalšje sťínaňja — a smútiu. — (BR 244)

Vjac na žiadnu otázku ňeodpovedau. Bou odsúďení na smrť. Majetki jeho sa mu vzali. — —

Na druhí ďen ráno sa ludstvo hrnulo na Munkáč. (BR 244)

Záver

Štúrovská pravopisná prax, ako sa nám javí z analýzy Kalinčiakovej prózy, vykazuje viacero zaujímavých a charakteristických čŕt:

1. Rozkolísanosť v pravopisnej praxi možno vysvetliť malou tradíciou spisovnej reči, nedostatkom slovenských škôl a normatívnych príručiek.

2. Možno sledovať diferencovanosť štúrovského obdobia podľa jednotlivých etáp platnej kodifikácie (vlastnej štúrovskej pravopisnej normy a hodžovsko-hattalovskej normy).

3. Rozdiely v pravopisnej praxi možno pripísať aj realizácii pravopisných zásad podľa príslušných redakcií, úzu redaktorov i autorov (Štúr v SNN, Viktorin v Lipe, vlastný úzus mala Concordia atď.).

4. Na nejednotnosť pravopisnej praxe pôsobili aj mimojazykové faktory, napr. nedostatok tlačiarskych litier, nedostatok slovenských odborníkov — sadzačov, korektorov, slovenských tlačiarní atď.

5. Nejednotnosť písania výrazov v jazykovej praxi vznikala aj z vnútrojazykových príčin, napr. rozlične sa chápali a pociťovali zložené slová, príslovkové výrazy, spojovacie výrazy, častice, zámená, predložky. Nejednotnosť v písaní odzrkadľovala neustálenosť vo výslovnosti (porov. slovo *váža — veža, prázdny — prázni*). Kolísanie pri písaní *i* alebo *y* v koreni slov možno vysvetliť aj nedostatočným poznaním etymológie slov alebo skrížením diachronického a synchronického aspektu v pravopisných zásadách.

6. Na rozkolísanosť pravopisnej praxe pôsobili aj cudzie pravopisné sústavy. Tak si možno predstaviť nadmerné písanie veľkých písmen pri apelatívach vplyvom nemčiny, písanie *ě* vplyvom češtiny, iné slová sa písali podľa pôvodného pravopisu (latinského, maďarského atď.).

7. Daktoré príklady, ktoré sme uviedli na kolísanie v pravopise z Kalinčiakovej prózy, ukazujú, že kolísanie trvá, hoci v menšej miere, dodnes. Ide o javy, ktoré súvisia s jazykovým systémom a prekonávajú dynamický vývin (spojkové výrazy, príslovkové výrazy). Inokedy sa nejednotnosť týka konvencie a chápania pravopisných zásad, ich aplikácie — napr. pri písaní veľkých písmen vo viacslovných vlastných menách — čo dodnes pôsobí ťažkosti.

Úlohou tých, čo sa budú zaoberať dejinami slovenčiny, vývinom pravopisných sústav, ich vzťahom k normám iných jazykových plánov, k jazykovej teórii, k jazykovým i mimojazykovým dejinám, prichodí vysvetliť podmienky a príčiny zmien pravopisných sústav v spisovnej slovenčine. Náš príspevok sleduje iný, oveľa skromnejší cieľ.

Ján Findra

POZNÁMKY K ŠTÝLU SLOVENSKÉHO PEŇAŽNÍKA

Tento príspevok bezprostredne nadväzuje na našu štúdiu *O jazyku Slovenského Peňažníka*,[1] v ktorom sme analyzovali jazykovú stránku tohto časopisu. Pri niektorých konštatáciách o štýle Slovenského Peňažníka sa totiž budeme odvolávať na zistenia, ku ktorým sme došli pri analýze jazyka. V tomto zmysle počítame predovšetkým s rozborom syntaktických prostriedkov v uvedenom príspevku.

Ako sa zdôrazňuje v úvodnom článku prvého ročníka, Slovenský Peňažník je odborný časopis.[2] Vo svojej článkovej časti sa zaoberá špecifickými problémami istej hospodárskej oblasti, a to otázkami peňažníctva. Keďže teda Slovenský Peňažník uverejňuje aj odborné príspevky, zaujíma nás otázka, ktoré prvky odborného štýlu sa v týchto textoch využívajú, ale súčasne nám pôjde aj o niektoré pozorovania o vtedajšom odbornom štýle vôbec.

O štýlových vlastnostiach textu možno v podstatnej miere usudzovať na základe použitej lexiky. Analýzou slovníka Slovenského Peňažníka sme zistili, že lexikálne prostriedky, ktoré sa v tomto časopise využívajú, sú pomerne pestré a rozmanité. Ukazuje sa, že slohové hodnotenie lexikálnych prostriedkov bolo v tom čase iné ako dnes. V opačnom prípade si

[1] P. Slovenská reč 36, 1971, 98—107.
[2] P. Slovenský Peňažník 1, 1909, 1.

ťažko možno vysvetliť, že sa v odbornej úvahe popri sebe vyskytujú štylisticky protichodné prostriedky. V tejto súvislosti treba uviesť aj fakt, že i rozpätie na osi expresívnosť (emocionálnosť)[3] — nocionálnosť bolo zrejme odlišné od dnešného. Napr. slová, ktoré dnes hodnotíme ako expresívne (najmä v istom prostredí sa táto ich stránka silne pociťuje), sa používajú v kontexte, ktorý má odborný charakter, ako neutrálne, bezpríznakové, napr.:

Spomenutá zmena všeobecnej politickej situácie zapríčinila, že mužovia vedy s rozhľadu museli ustúpiť silám úplne *nevyprobovaným,* ktoré neboli vstave ani len nadviazať na takmer už zrelé mnohoročné trudy svojich predchodcov. — So zreteľom na spomenuté hlavné ponosy... vytkla si novella za cieľ: ... 4. obmedzenie *fígľov* so strany dlžníka a znemožnenia obchádzania zákona. — Načo teda táto, taký ohromný groš *požierajúca* inštitúcia?

Treba však zdôrazniť, že takáto situácia nebola len v Slovenskom Peňažníku. Ak by sme totiž takéto pomery vo využívaní lexikálnych prostriedkov a takéto vzťahy medzi nimi pozorovali iba v jednom (v istom zmysle „regionálnom" časopise), to by signalizovalo, že tu ide o výnimočný stav, o isté porušovanie dobových slohových noriem. Stačí si však porovnať texty podobného charakteru alebo dokonca Czamblovu rozpravu *O spisovnej reči slovenskej*[4] a zistíme, že skutočný stav bol taký. Napríklad aj Czambel používa slová, ktoré dnes hodnotíme ako expresívne, v neutrálnom odbornom kontexte ako štylisticky bezpríznakové, napr.:

Ponevádž som sa uzkostlive chránil vyvolávať prácedenty, ktoré by boly mohly viesť ku *zmutkom,* ... — ... shľadával som z pamäti podobné slová, prirovnával som ich a tak som *sa* usiloval *domakať pravdy.*

V Slovenskom Peňažníku ako odbornom časopise sa používa hodne cudzích slov. Nedá sa povedať, že by v ich používaní a frekvencii bol nejaký systém. Mnohé z nich síce súvisia s odborným zameraním väčšiny článkov (peňažníctvo, súdnictvo), takže by sa dalo povedať, že tu ide o terminologické využitie týchto prostriedkov. Sú to napospol slová latinského pôvodu, napr. *novellárne* ustanovená *neexekvabilná pensia, magnátska tabula, exekučná novella, assekurácia, inkassovať, eskont; dividenda, amortisovať, deponovať; konversia* z peňažníckeho ohľadu znamená premenenie

[3] Vzťah medzi expresívnosťou a emocionálnosťou chápeme tak ako J. Zima, *Expresivita slova v současné češtině,* Praha 1961. Pozri aj J. Mistrík, *Expresívnosť syntaktických konštrukcií,* Jazykovedné štúdie VIII, Bratislava 1965, 85 n. a F. Miko, *Expresívnosť výrazu v umeleckej próze,* Jazykovedné štúdie VIII, Bratislava 1965, 5 n.

[4] S. Czambel, *O spisovnej reči slovenskej,* Slovenské Pohľady 21, 1901, 300—310, 345—348, 439—450, 503—515.

dosaváď *intabulovanej ťarchy* alebo viacerých tiarch v jednu, na lacnejší *úrokomer* vykonanú, *hypotekárne* zabezpečenú požičku.

Z druhej strany však musíme konštatovať, že sa cudzie slová často využívajú neterminologicky, v takej pozícii, kde by mohol stáť slovenský ekvivalent, napr. *brillantný, applikovať, effektívny, disponovať;* Mračná medzinárodnej *konflagrácie* sú zahnaté; ústav aj potom bude *solventným.*

Vzhľadom na to, že ide o špecifikovaný (odborný) text a o noviny, ktoré sú zamerané na pomerne úzky kruh vzdelaných ľudí (časopis mal 290 riadnych odberateľov, bankových úradníkov), nemožno v tejto súvislosti hovoriť o módnej záľube v cudzích slovách. Iste to bude súvisieť aj s tým, že vtedajšia inteligencia mala klasické vzdelanie.

Okrem cudzích slov sa ako terminologické pomenovania využívajú aj domáce výrazy, napr. *pravotný poriadok, výplatný srok, nepohnuteľnosti, zavedovacie trovy, vymazanie tiarch, účastinné istiny, záverečné účty, inventár zmeniek, prechodné úroky, hotovosť, dlžobný úpis, pozemnoknižný výťah, pozemnoknižný odpis.*

Slovenský Peňažník v každom čísle pravidelne uverejňoval „účet súvahy a zisku a ztraty" rozličných účastinárskych spolkov, vzájomných pomocníc a ľudových bánk. Zaujímavý je pohľad na jednotlivé účtovnícke položky (uvádzame niektoré položky Dielne na náradie, úč. spol. v Turč. Sv. Martine): *nepohnuteľnosti, nástroje, kancellárske zariadenie, preddavky, depozity, drevo na dôrobu, furnýre, mäkké drevo, dôrobné články, prioritný kapitál, provísia, trovy administratívne, trovy zavedovacie* atď. Vidíme, že popri sebe sa používajú cudzie slová, domáce spisovné slová i slová hovorové a nárečové, ako napr. *furnýre, drevo na dôrobu.*

Vôbec hovorové a nárečové slová sa nám vzhľadom na odborný charakter príspevkov zdajú byť pomerne expanzívne. Aj v tomto by sa azda dal vidieť vplyv S. Czambla, ktorý niekoľko ráz zdôrazňoval, že spisovný jazyk (písané prejavy) sú veľmi vzdialené od reči ľudu, a adresoval spisovateľom výzvu: „Máme písať takými slovy, jaké ľud slovenský má a zná a slová máme viazať takým spôsobom, ako ich ľud slovenský viaže."[5] Príklady na využitie hovorových slov: Dôchodok lekárnikov z *apateky* môže byť neobmedzene exekvovaný. — Vlani *probovali* pomáhať si filiálkou.

Pomerne bohatú skupinu tvoria slová, ktoré z dnešného hľadiska hodnotíme ako zastarané, a teda ich bežne nepoužívame. Začiatkom XX. st. bola táto skupina zrejme bližšie k jadru slovnej zásoby a patrila k prostriedkom, ktoré sa používali bez štylistického obmedzenia. Ich výskyt v texte odborného charakteru to potvrdzuje celkom jednoznačne. Ide o slová ako

[5] S. Czambel, c. m., 346.

napr. *reparovať, znať:* Minister Günther navrhol *reparovať* chybu tým spôsobom. — Magyar Pénzügy *známe* od jeho vzniku.

Inou vrstvou lexikálnych prostriedkov, ktorých výskyt nie je zanedbateľný, sú bohemizmy, napr. *delník, ovšem, zbývať,* historický *nástin;* je veľmi *obtížne* redigovať; *svoboda, úkol, meritko;* Veľkého významu *nabýva* petrolej na svetovom trhu, hlavne používaním nafty ako *topiva.*

Ťažko povedať, aké bolo dobové hodnotenie týchto slov. Je dosť možné, že istá časť používateľov spisovného jazyka ich nepociťovala ako cudzie. Dokonca aj v slovníku S. Czambla, ktorý je známy svojím úsilím očisťovať spisovný jazyk od cudzích prvkov, nájdeme slová ako *úkol, jestli, ovšem, zmizelý* (v článku O spisovnej reči slovenskej). Všetky tieto prípady dokazujú, aký potrebný bol normatívny slovník spisovného jazyka.[6] Abecedný ukazovateľ v Czamblovej Rukoväti túto medzeru nemohol zaplniť. Ani Kálalov a Salvov *Slovník slovensko-český a česko-slovenský* (Ružomberok 1896) nebol dostačujúcou pomôckou.

Namiesto slovies *vykonávať, konať, robiť, uskutočňovať* a pod. sa hojne používa sloveso *prevádzať,* ktoré bolo bežné aj v textoch 19. storočia. Príklady:

To jest taký zákon, ktorý ... *prevádza zmenu* jednotlivých jeho ustanovení; celé *vyšetrovanie prevádzal; ku prevádzaniu živnosti* (ale aj: *ku prevodzovaniu živnosti*).

Najmä nárečové a hovorové slová, ale aj bohemizmy pociťujeme (z hľadiska dnešnej slohovej normy) ako výrazný expresívny prvok, hlavne keď sa vyskytujú v príspevkoch, ktoré majú charakter odborného textu. Ale aj niektoré spisovné slová v takomto texte hodnotíme ako príznakové, napr.:

Banka so zmenkovým obchodom môže si pomôcť s reeskontom, a tu sa vôbec *rezkejšie* pohybuje *groš* ... — ... no najväčšia *galiba* je vtedy, keď dlžník alebo jeden z dlžníkov zomre a tak zmenku viac podpísať nemôže.

Zaujímavé by bolo sledovať, v akých kontextových spojeniach a s akým významom sa isté slová používajú. Mohli by sme takto zisťovať, ako sa menila alebo špecifikovala lexikálna náplň slova. Ukázalo by sa, že v istých spojeniach dnes používame celkom iné slová. Skúmanie takejto problematiky presahuje rámec tohto príspevku. Na ilustráciu uvedieme však aspoň dva príklady:

---

[6] Potrebu slovníka si uvedomujú aj významní pracovníci tých čias. Najmä J. Škultéty si vážne ťažká na tento nedostatok. Hovorí doslova: „A kým zostaneme bez slovníka, spisovný náš jazyk bude hynúť." Preto podľa jeho názoru „jednou z najbližších úloh slovanských malo by byť stvoriť tento slovník". Jozef Škultéty, *Chráňme si čistotu jazyka,* Slovenské pohľady 30, 1910, 261.

Za najpríhodnejšie považujeme porovnávať *dosavádny* stav so stavom... — ...že by ináče exekút zanechal daktoré zo svojich *dôchodkových zamestnaní,* z čoho by pošla národo-hospodárska škoda. — ...myšlienka *donesenia nového* exekučného *zákona.*

Súhrnne možno teda povedať, že z aspektu súčasného jazyka sa nám slovník Slovenského Peňažníka javí ako pomerne rozmanitý. Popri sebe sa tu využíva pestrá mozaika prostriedkov, ktoré by v dnešnom spisovnom jazyku (najmä v odbornej próze) narúšali slohovú homogénnosť textu. Preto musíme predpokladať, že mnohé z tých prostriedkov, ktorým dnes pripisujeme istý štylistický príznak, pred polstoročím tento príznak ešte nemali. Aj tým sa potvrdzuje fakt, že štylistické hodnotenie a zaraďovanie slov sa v priebehu historického vývinu menilo.

Aby sme mohli vysloviť základné štýlové charakteristiky článkov v textovej časti Slovenského Peňažníka, uvedieme dve dlhšie ukážky:

Hypothekárna banka v prísnom slova zmysle zaoberá sa len hypothekárnymi, t. j. takými pôžičkami, pri povoľovaní ktorých sa vôbec nehľadí na osobu, na osobný úver, osobné, obchodnícke a charakterné schopnosti, ani na mobilný majetok potenta, ale tu sa posudzuje len tá nepohnuteľnosť, na ktorú sa požička žiada.

Banka so zmenkovým obchodom môže si pomôcť s reeskontom, a tu sa vôbec rezkejšie pohybuje groš; hypothekárna banka dlžobné úpisy nemôže reeskontovať, a tu je groš viazaný na dlhú dobu, len v malých častiach prichodí nazad do pokladnice ústavu. Kde a ako zadovážiť tedy potrebný kapitál k prevádzaniu obchodu, k poskytovaniu takých dlho sročných (amortisačných, annuitných) požičiek? ----

Berúc však do ohľadu, že naše ústavy takých hotovizní nemajú, a že sú prinútené obracať svoj groš; berúc do ohľadu, že dľa zásad peňažníctva žiaden ústav sa nesmie príliš obťažiť takýmito nehybnými požičkami; konečne i z tej príčiny, že veľké peňažné ústavy, s ktorými sme v spojení, považujú za chybnú operáciu, na ktorú krivo hľadia, keď je príliš veľká quota kapitálu viazaná immobilitou: odporúčam našským ústavom pri udeľovaní hypotekárnych požičiek pokračovať s veľkou obozretnosťou a vždy zadržať istý pomer medzi mobilným a immobilným grošom, aspoň v tom pomere, ako 4 — 1, alebo ku pomeru vkladov ako 3 — 1.

Ale majú takéto požičky zase i svoje veľmi zlé stránky, ako sú, že dlžník nemá žiadnej sľavy pri pozemkovej dani; no najväčšia galiba je vtedy, keď dlžník alebo z dlžníkov jeden zomre a tak zmenku viac podpísať nemôže.

Aj zbežný pohľad na uvedené dve ukážky hovorí, že sa v nich využívajú prostriedky podporujúce intelektuálnosť textu a zomknutosť výrazu. Sú to jednak terminologické pomenovania, cudzie slová, menné vyjadrovanie,

a jednak pomerne zložité súvetia (bežná je hypotaxa) s tesne vyjadrenými vzťahmi medzi dvoma dejmi (polovetné väzby).[7]

Súčasne sa však v týchto textoch vyskytujú aj prostriedky, ktoré doň vnášajú rušivý subjektívny prvok, ktorý je — predovšetkým z dnešného aspektu — cudzí odbornému textu. V lexike sú to hovorové a nárečové slová a iné expresívne prostriedky (pozri vyššie príklady uvádzané pri rozbore lexiky), v syntaxi sú to expresívne syntaktické konštrukcie, opytovacie vety, anaforická výstavba vety (syntaktický paralelizmus), v kompozícii je to opakovanie výrazu, kontaktové prostriedky, pomocou ktorých sa autor priamo obracia na čitateľa, napr.:

S hľadaním poistení, s manipulovaním sú aj trovy spojené. Má to náš ústav znášať? však že nie! Aj banka si zavedovacie trovy vkalkuluje. Musí to teda platiť poistený v podobe prirážky na prémie.

Ide tu napospol o prostriedky, ktoré boli celkom bežné v textoch náukovej prózy v prvom období vývinu spisovnej slovenčiny (Hodža, Hurban, zriedkavo aj Štúr).[8]

Z hľadiska dnešného hodnotenia odborného štýlu je teda pre odborné články Slovenského Peňažníka príznačný istý rozpor: križia sa v ňom dve protirečivé výrazové tendencie. Z jednej strany je to intelektuálnosť, mohli by sme povedať aj objektívnosť, s ktorou je spätá zomknutosť i statickosť výrazu. Z druhej strany je to interjekcionálnosť, mohli by sme povedať aj subjektívnosť, s ktorou súvisí inkorporovanie expresívnych prvkov do textu. Takéto prvky vyjadrenie uvoľňujú, nadľahčujú, ba aj štýlovo „degradujú" v tom zmysle, že rozrúšajú jeho štýlovú vyhranenosť. Neraz takto vzniká akýsi heterogénny text, ktorý len s istými ťažkosťami možno zaradiť k funkčnému jazykovému štýlu na základe prevládajúcich znakov a vlastností.

Táto protirečivosť a heterogénnosť sa niekedy manifestuje na ploche jednej vety: *19. § obsahuje kodifikovanie* lačnej pýchy.

Príčin, prečo aj texty v článkovej časti Slavenského Peňažníka (odborné články) majú z hľadiska štýlu rozporný charakter, je viacero.

Jednou z nich bude vtedajšie hodnotenie najmä lexikálnych prostriedkov. Štylistické zaraďovanie a hodnotenie slov bolo pred polstoročím iné

---

[7] Pozri rozbor syntaxe v článku citovanom v pozn. 1.

[8] Pozri J. Findra, *K počiatkom odborného štýlu spisovnej slovenčiny,* Jazykovedné štúdie XI (v tlači).

[9] Jazykové prostriedky typické pre odborný štýl vymedzuje J. Filipec, *Rozbor odborného stylu a jeho vnitřní diferenciace,* Slovo a slovesnost, 1955, 37 n. a M. Jelínek, *Odborný styl,* Slovo a slovesnost, 1955, 25 n. Pozri aj J. Mistrík, *Štylistika slovenského jazyka,* Bratislava 1970, 107.

ako dnes. V priebehu historického vývinu nastáva preskupovanie vnútri jednotlivých vrstiev slovnej zásoby i medzi nimi navzájom. V súvislosti s analýzou slovníka sme to ilustrovali príkladmi o pohybe na osi emocionálnosť — nocionálnosť.

Ako ďalšiu príčinu treba uviesť fakt, že zo slohových útvarov v článkovej časti prevažuje úvaha. Úvaha má protirečivý charakter: jednak má filozofický ráz, ale súčasne v nej autor uplatňuje svoje vlastné hodnotenie, s čím súvisí subjektívna interpretácia faktov. V dôsledku toho sa v úvahe z jednej strany využívajú prostriedky intelektuálne, ale z druhej strany sa v nej objavujú aj prostriedky emocionálne, prostredníctvom ktorých sa autorovo hľadisko prenáša priamo k čitateľovi. Slohovým problémom v úvahe je vyvážiť pomer medzi týmito intelektuálnymi a emocionálnymi prvkami. Hoci tendencia po odbornom výraze je zrejme základná, musí autor počítať s nevyhnutnosťou čeliť tlaku emocionálnych (subjektívnych) prvkov, inými slovami, je tu nebezpečenstvo, že sa do úvahy prenesú také prvky, ktoré sú obvyklé v rozprávaní, resp. v umeleckom štýle. Toto nebezpečenstvo narastá smerom k starším obdobiam vývinu spisovnej slovenčiny, keď ešte hranice medzi štýlmi neboli natoľko vyhranené. Je nepochybné, že priaznivejšie podmienky pre konštituovanie odborného štýlu a pre vyhraňovanie jeho typických vlastností a špecifických prostriedkov poskytoval výklad.

S úvahovým charakterom súvisí predovšetkým výskyt kontaktových prostriedkov, ktoré majú zvýšenú frekvenciu najmä v článkoch všeobecnejšieho charakteru.

Štýlový charakter textov v Slovenskom Peňažníku treba dávať do súvislosti aj so stupňom prepracovanosti vtedajšieho štýlu odbornej publicistiky. Hoci sa najmä veta odborného štýlu zbavila ozdobnosti a zložitosti, predsa len sa v ňom nájdu ešte stopy publicistického štýlu, najmä stopy rečníckeho štýlu.[10]

Analýza štýlu v Slovenskom Peňažníku ukázala, že aj v článkoch odborného charakteru sa tu kríži dve tendencie. Z jednej strany je to intelektuálnosť, z druhej interjekcionálnosť. Táto rozpornosť vo výrazových prostriedkoch je v rovnakej miere spätá s kompozičnými, syntaktickými i lexikálnymi prostriedkami. Treba ju dávať do súvislosti s dobovým hodnotením lexikálnych prostriedkov, ako aj s tým, že mnohé články sú úvahami. Tento stav napokon súvisí aj so stupňom prepracovanosti odborného štýlu na začiatku XX. storočia.

---

[10] Pozri J. Findra, *Hlavné znaky štýlu náukovej prózy na rozhraní 19. a 20. storočia*, referát na konferencii Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia, Trnava 1969.

Matilda Hayeková

NEZNÁMY SLOVNÍK PETRA TVRDÉHO

Pred desiatimi rokmi napísal E. Jóna spomienkovú štúdiu o Petrovi Tvrdom.[1] Rozoberal, komentoval a hodnotil jeho knižne vydané slovníky, ktoré tak dobre slúžili v študentských rokoch generácii dnešných päťdesiatnikov. Keď v nich listovali a hľadali nejaký priliehavý výraz alebo ekvivalent, ani netušili, koľko ťažkostí nameral život ich autorovi.

Na košskej a myjavskej fare, kde P. Tvrdý po návrate z Ruska strávil posledné roky života u príbuzných, našli sa na povalách posledné zvyšky rukopisných prác P. Tvrdého. Ktovie, či ešte nejaké neležia prielohom na daktorej povale v ZSSR, kde P. Tvrdý strávil väčšinu svojho pracovitého života. Lebo P. Tvrdý bol jeden z posledných panslávov starého razenia, ktorý svoje všeslovanské presvedčenie nielen teoreticky hlásal, ale aj prakticky uskutočňoval. Žiaľ, to jeho dielo, ktoré najmarkantnejšie odráža jeho slovanské zmýšľanie, nevyšlo knižne. Je to rusko-slovenský slovník, ktorý sa zachoval v rukopise. Nachádza sa v Literárnom archíve Matice slovenskej v Martine a má 1133 rukopisných strán. E. Jóna o ňom zaznačil: „V literárnej pozostalosti . . . ostal rukopis rusko-slovenského slovníka. Je spracovaný podobným spôsobom ako jeho latinské slovníky. Pretože bol písaný starým ruským pravopisom, za života autorovho nevyšiel, hoci by si zaslúžil pozornosť ešte i dnes."[2]

Vychádzajúc z tejto poznámky, preštudovali sme z mikrofilmu spomenutý rukopis a štúdiu o ňom venujeme 120. výročiu narodenia žilinského slovnikára, ktorý tak ako veľa našich dávnych horniakov bol rovnako doma v Rusku ako na Slovensku.

Slovník je písaný pekným, čitateľným, krasopisným rukopisom, najmä na začiatku bez vsuviek a prepisov. Čím ďalej ku koncu pribúdajú korektorské zásahy autora, aj rukopis nesie sotva poznateľné stopy nervozity a únavy. Vznikal pravdepodobne okolo r. 1930; datovaný nie je. Ako pomôcky a pramene, o ktoré sa pri práci opieral, uvádza Tvrdý štyri slovníky: 1. L. Mičátek, Vačkový rusko-slovenský slovník; 2. B. Morkovin, Rusko-český slovník; 3. I. Pavlovskij, Úplný rusko-nemecký slovník a 4. V. Škorpil — I. Havelka, Rusko-český slovník.[3]

[1] E. Jóna, *Slovenský slovnikár Peter Tvrdý* (1850—1935), Slovenská reč 26, 1961, 18—31.

[2] Tamže.

[3] K uvádzaným prameňom P. Tvrdého sme našli v katalógoch Univerzitnej knižnice v Bratislave niekoľko informatívnych bibliografických údajov: L. A. Mičátek, *Vačkový rusko-slovenský slovník. Russko-slovenskij slovar'*, Turč. Sv. Martin 1892, 366 strán; B. V. Morkovin, *Novyj frazeologičeskij russko-češskij slovar'*, Praha 1921; I. Ja. Pavlovskij, *Russko-německij* [!?] *slovař*, Riga 1900; V. Škorpil — I. Havelka — V. Veverka, *Russkočeskij* [!?] *slovař*, I. a II. diel, 1920—1928.

Na konci rukopisu z pripravovaného doslovu alebo predhovoru sa dozvedáme, čo inšpirovalo staručkého P. Tvrdého, aby zostavoval rusko-slovenský slovník. Ide len o prvý koncept, v ktorom sú vsuvky aj nejasnosti, ale ideologický základ — panslavizmus a rusofilstvo sú i z toho zrejmé. Píše: „Ruská reč povolaná je k tomu, aby bola kultúrnym spojivom všetkých Slovanov. Na základe počtu ruského národa a následkom dejinného povolania ruskej literatúry staneš [?!] sa literatúrou svetovou."

Skutočnosť, že Tvrdému ako pomôcky slúžili dva rusko-české, jeden rusko-nemecký a len jeden rusko-slovenský slovník, vysvetlí aj výskyt bohemizmov v slovenskej časti jeho rusko-slovenského slovníka.

Rusko-slovenský slovník spracoval P. Tvrdý podobnou metódou ako svoje ostatné, najmä latinsko-slovenské slovníky. Ibaže v tomto prípade ide o dva živé jazyky, ku ktorým mal autor aj osobne srdečný vzťah. Bol uvedomelý Slovák a dlhé roky žil v ruskom prostredí, ktoré poznal do detailov, ba ruštinu si osvojil ako svoj druhý materinský jazyk, takže sa mu mnohé javy v jazykovom vedomí prelínali. A ešte niečo: Tento slovník koncipoval P. Tvrdý v starobe, na penzii, teda v rokoch, keď už bola pre neho minulosť živšia ako prítomnosť. Jedine táto skutočnosť nám vysvetlí, 1. prečo sa nepreorientoval na nový ruský pravopis, 2. prečo dával i pri slovenských ekvivalentoch prednosť zastaraným hovorovým výrazom pred spisovnými, a 3. aj to, prečo do hesiel zaradil toľko teologickej terminológie, ktorá mu jednak pripomínala začiatok vysokoškolských štúdií a jednak bol s ňou v každodennom styku vo farskom prostredí, kde ho v neskorej starobe príbuzní pritúlili.

Heslá v Tvrdého rusko-slovenskom slovníku sú vypracované starostlivo. Pri všetkých slovných druhoch (s bodkou na konci hesla) je vysvetlenie a preklad toho-ktorého slova. Gramatická charakteristika je v nich výstižná. Pri podstatných menách je to koncovka genitívu a označenie rodu. Pri slovesách sa uvádza 1. os. sing. Prídavné mená ani číslovky nemajú označenie. Príslovky autor opatril latinskou skratkou *adv.*, zámená *pron.*, spojky *conj.*, predložky *prp.*, citoslovce *intj.* Častice, hoci ich vydeľuje ako osobitné významy alebo heslá, P. Tvrdý gramaticky necharakterizoval, aj keď slovo častica použil napr. v hesle ать „*ľud.* ukazovacia častica na konci slov *ten(to)*".

Na začiatku svojho slovníka uviedol P. Tvrdý dosť bohatý zoznam skratiek, ktoré používa. Okrem gramatickej charakteristiky podáva v skratkách aj štylistické označenie slov, napr.: *chem.*, *ľud.*, *crksl.*, *dets.*

Rukopis autor zrejme pripravoval pre tlač, lebo je starostlivo popodčiarkovaný: heslové slovo rovnou čiarou, gramatická, štylistická charakteristika a exemplifikácia vlnovkou. Kvôli slovenským používateľom vyznačil Tvrdý aj ruský prízvuk. Exemplifikácia je v heslách výstižná, bohatá,

pravda, autor ju uvádza len tam, kde ide o odlišný významový odtienok heslového slova. Veľmi často je medzi ňou a frazeológiou dosť nezreteľná hranica. P. Tvrdý frazeológiu osobitne nevydeľoval. V jeho slovníku tvorí súčasť exemplifikácie.

Mnohé heslá tvoria hniezdo. K heslovému slovu sú prihniezdované odvodené slová. Napr. k podst. menu sa hniezduje odvodené adjektívum, adverbium, deminutívum a niekedy aj sloveso. Ale napr. frekventované deminutíva tvoria v slovníku samostatné heslá.

Keďže ide o dielo málo prístupné, uvedieme z neho pre názornosť niekoľko ukážkových hesiel.

Podstatné mená P. Tvrdý spracoval takto:

калоша, -и f. kaloša.

яворъ, -а m. javor; -овый javorový — s prihniezdovaným adjektívom —

изобрѣтатель, -я m. vynálezca; -ница, -ы f. vynálezkyňa; -ность f. vynaliezavosť — s prihniezdovaným prechýleným feminínom a abstraktným menom vlastnosti —

Zložitejšie je napr. heslo:

безмолвие, -я n. tišina; безмолвно mlčky, mlčanlivo; безмолвный mlčiaci, mlčanlivý; tichý, pokorný; безмолвствовать, -ствую mlčať, nehovoriť.

Niektoré heslá exemplifikuje Tvrdý frázami, napr.:

мёдъ, -а, -у m. med; medovina; вашими бы устами, да мёдъ пить veru bych si prial, aby sa vaše slová splnily.

калачъ, -á m. koláč; его и калачём сюдá не заманить ničím ani za živý svet ho sem nedostaneš (nepriväbiš); тёртый — prefíkaný chlapík, skúsený človek; досталось ему на калачи vynadali mu, vybili ho.

Niekedy sú prihniezdované zdrobneniny, napr.:

лампа, -ы f. lampa; zmenš. лáмпочка, -и f.

Ale už slová курёнок, мылце, конёк tvoria samostatné heslá, napr.:

конёк, -нька m. koník; это его — to je jeho obľúbená myšlienka, v tom má svoje zaľúbenie; конькú, -овъ, m. korčule; кататься на конькáх korčuľovať sa.

Adverbiá sú v rukopise spracované dosť jednoducho, napr.:

опромéтью adv. strmhlav, o zlom krky.[4]

вблизú adv. blízko, na blízku.

[4] Tu aj inde zachovávame Tvrdého pravopisné nedôslednosti aj v slovenskom texte.

Zámená sa Tvrdý usiloval v heslách rozviesť, napr.:

весь, вся, всё pron. všetok, celý; со всего плечá celou silou; во всё гóрло z plného hrdla; во всѣ глазá uprene, uprenými očima; всё ровнó to je ľahostajné; всего на все(го) všetkého dovedna; при всём томъ jednako, predsa; во всю мочь čo najviac mohol; со всих югъ o zlomkrky; во всю примь, во весь духъ cvalom, o zlom-krky. Srov. всё adv.

Číslovky sú spracované stručne, ale názorne:

восмéро kom. osem; насъ было — bolo nás osem.

восмой ôsmy; -móe (число) ôsmeho.

Spojky spracoval P. Tvrdý rozličným spôsobom, niektoré v zložitom hesle, napr. ни, iné zas veľmi jednoducho, napr.:

даби aby — bez gramatickej charakteristiky

ни conj. ani; ни за чтó, ни про чтó pre nič, za nič; ни съ того, ни съ сего bez príčiny; ни, ни! na žiadon spôsob; они тебя ни во что иставить nemá ťa za nič; ни дать, ни взять práve ako; ни свѣтъ, ни заря pred svitaním, za šera; это ни на что не похоже tu prestáva všetko; кудá ни шло nech sa stane čokoľvek; ни къ селý, ни къ гóроду nevhodne; кто бы онъ ни был ktokoľvek by on bol; что ни говорй hovor. čokoľvek; ľud. что ни на есть лучший najlepší.

Ako z viacerých hesiel vidíme, Tvrdého slovník je bohatý na frazeológiu, hoci ju osobitne nevydeľuje, ale využíva v exemplifikácii.

Podobne ako spojky spracoval P. Tvrdý aj predložky, napr.:

изъ, изо prp. s gen. z, zo, od; изъ нѣмцевъ Nemec rodom; изъ дворянъ zemianskeho pôvodu; крить ся, пропáсть изъ вйду, изъ глазъ zmiznúť s očú, bez stopy; изъ рóда в родъ s pokolenia na pokolenie; изо дня въ день so dňa na deň; пройтй изъ концá земли въ конéцъ precestovať krajinu od jedného kraja k druhému; выйти изъ себя zlosťou byť bez seba; выжить изъ умá rozumom zoslabnúť (od staroby); что жъ изъ этого čože je na tom? какой онъ изъ себя? ako vyzerá?

Interjekcia *a!* je dôkladne spracované heslo, na ktorom vidíme, akým presným spôsobom P. Tvrdý vydeľoval jednotlivé významy. V tomto hesle podal ich slovenské ekvivalenty (resp. výklad týchto významov), inde ich oddelil bodkočiarkami.

a! aá! int. a, ah, aha, ach! 1. (v otázkach) слишиш ли? A? Či počuješ? Čo? = Nuž či počuješ? 2. (vyjadruje posmech, výčitku)

Аа, досталось тебѣ! Aha, dostalo sa ti! Аа, попался! Aha, chytil si sa! 3. (podivenie, strach) А! теперь вижу мою погибель! Ach! teraz vidím svoju skazu. 4. (uhádnutie) А, теперь понимаю! Ach, teraz tomu rozumiem. 5. (povzbudenie pozornosti) Дѣдушка! a, дѣдушка! Dedko! ej dedko!

Častice P. Tvrdý spracoval ako osobitné heslá, ale slovný druh pri nich nevyznačil, napr.: не, на!

не ne; nie...

на! na! tu máš! вотъ тебѣ (и) на! tu ho máš, to je neočakávané!

Osobitnú pozornosť si zasluhuje v Tvrdého slovníku spracovanie adjektív a slovies. Niektoré adjektíva, ako sme už vyššie uviedli pri hesle яворъ, sú prihniezdované k substantívam, od ktorých sú odvodené. Neodvodené adjektíva tvoria osobitné heslové slová, napr.:

исподный spodný.

безвѣрный neveriaci; vlastný atheizmu.

масленичный fašiangový.

Ako samostatné heslo nájdeme aj komparatív:

стóйче komp. od стойкий vytrvalejší; vytrvalejšie.

Pri slovesách P. Tvrdý uvádza často obe vidové formy, napr.:

возбуждать, -аю; возбудúть, -жу vzbudiť, povzbudzovať, podnecovať, svádzať, rozčuľovať; dráždiť; dať podnet k niečomu; — ходатейство prosiť o povolenie; — подозрѣние budiť podozrenie; -ся rozčuľovať sa; возбуждéние, -я n. povzbudenie, rozčúlenie.

Ďalšie dve slovesá sú príkladom na to, ako P. Tvrdý spracoval homonymá. Zo začiatku ich označoval arabskými, neskôr rímskymi číslicami.

I. опаивать, -аю; опойть, -ою opájať.

II. опаивать, -аю; опаять, -яю letovať, priletovať, oletovať.

Podobne ako homonymá spracoval aj homoformy, napr.:

I. лúхо, -а, n. ticho, zlo, nešťastie; поминать кого лихомъ zle, s mrzutosťou sa rozpomínať na koho, mať koho v zlej pamäti.

II. лúхо adv. obratne, šikovne, smelo, zručne, chlapsky; nepríjemne, protivne, ťažko; онъ лихо живётъ žije veselo.

Ako osobitné heslo spracoval P. Tvrdý aj príponu

-ка; prípona zosilňujúca a) imperatív: пойдú-ка сюда poďže sem! садь-ка ведлъ (?) меня sadni si vedľa mňa; b) ind. a inf. majúci význam spôsobu rozkazovacieho: пойдём ка лучше домой! vieš čo? poďme radšej domov!

V slovníku nájdeme aj cudzie slová typu меню chod, menü.

Ako slovenské ekvivalenty uvádzajú sa často aj viaceré synonymá. A čo je zaujímavé, P. Tvrdý rád používal hovorové slová, napr.:

аптекáрь, -я m. apatekár, lekárnik.

арестный домъ arešt, väzenie.

взадú adv. na zadku.

бомбоньéрка, -и f. škatuľka na cukrové.

Okrem týchto hovorových (dnes už zastaraných) slov nájdeme v Tvrdého slovníku medzi slovenskými ekvivalentmi aj nárečové podoby, napr. *vozár* (voziar, povozník), *trochkráľový* (trojkráľový), *kurä* (kurča, kura).

Medzi heslami nájdeme aj slovo *kvočka,* ktoré znie rovnako v ruštine aj v slovenčine. Zaujímavý je slovenský ekvivalent *ľadochod* pri ruskom slove rovnakého znenia. Ide tu o rusizmus.

Štylisticky príznakové slová sú v rukopise spracované takto:

бай-бай dets. hajaj-búvaj (tak sa vyzývajú deti ku spaniu).

úже crksl. ktorý; názov cyrilského písmena И.

Medzi heslami sa nájdu aj pomenovania charakteristických ruských reálií, napr.:

калымъ, -а, m. výkupné za nevestu (u ruských mohamedánov).

Tvrdý používal starší ruský pravopis, napr. і zapisoval latinkou, používal ѣ = ě.

P. Tvrdý vo svojom rusko-slovenskom slovníku zachytil vývojové štádium spisovnej slovenčiny aj ruštiny z obdobia pred prvou svetovou vojnou a počas nej. Už i pre tento fakt by si jeho rukopis zaslúžil sprístupnenie, aby sa dal použiť ako prameň pre slovensko-ruské jazykové vzťahy.

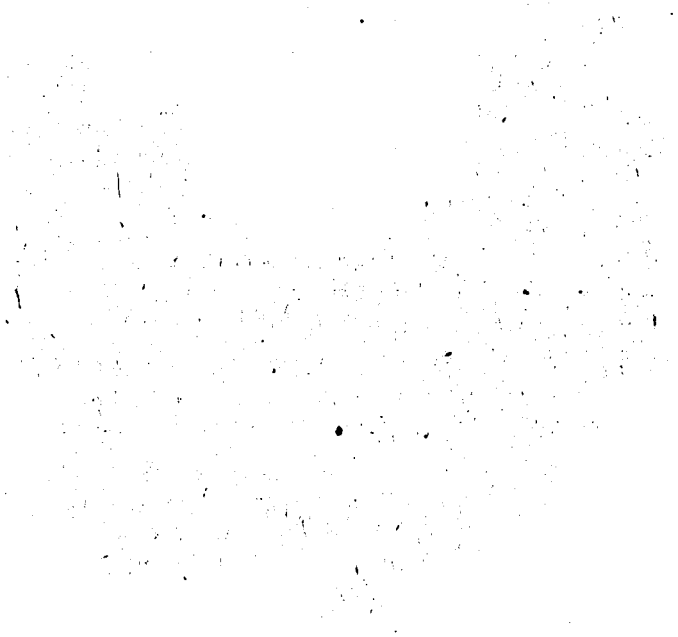

DISKUSIE

František Kočiš

O PRÍDAVNOM MENE *červenokrížsky*

Tvorenie prídavných mien od dvojslovných (dvojčlenných) pomenovaní má svoju osobitnú problematiku. Nie od každého takéhoto pomenovania sa dá utvoriť príslušné prídavné meno a mnoho ráz to ani nie je potrebné, lebo v gramatickej stavbe jazyka je viacero možností na vyjadrenie vlastnosti — nielen tvar prídavného mena.

V tomto príspevku sa nebudeme dotýkať možnosti tvorenia prídavných mien od takých spojení ako napr. *politická výchova, ľudová demokracia, výchovná organizácia* a pod., teda od apelatívnych spojení, hoci pri výklade odvodzovania prídavných mien od dvojslovných pomenovaní slúžia ako prirodzené východisko. Nakrátko sa chceme zaoberať možnosťou tvorenia prídavných mien od istého druhu dvojslovných vlastných mien. Na tento cieľ si vyberieme ako východisko dve skupiny dvojslovných jedinečných názvov: tie, v ktorých substantívna časť je sama osebe vlastné meno (píše sa s veľkým písmenom) — sú to dvojslovné (dvojčlenné) názvy obcí a miest, napr. *Banská Bystrica, Slovenská Ľupča, Oravský Podzámok* atď.; ďalej tie názvy, v ktorých substantívna časť je apelatívum — sú to všetky ostatné dvojslovné názvy, z ktorých si osobitne všimneme názvy organizácií, inštitúcií, časopisov a pod. Medzi ne patrí aj názov medzinárodnej zdravotníckej organizácie *Červený kríž.*

K tomuto názvu sa v zdravotníckej literatúre i medzi pracovníkmi Červeného kríža bežne používa prídavné meno *červenokrížsky.* Napr. v časopise Zdravie z 15. 8. 1970 sme čítali tieto vety: *Jedným z hlavných* červenokrížskych *princípov je ľudskosť. — Na* červenokrížskej *pôde už zapustila hlboké korene ušľachtilá akcia Človek hľadá človeka.* — Aj Slovník slovenského jazyka I uvádza prídavné meno *červenokrížsky* ako vzťahové adjektívum k názvu *Červený kríž* s týmito spojeniami: *červenokrížsky pracovník, červenokrížska tlač.* Známe je aj spojenie *červenokrížska sestra.*

Ukazuje sa teda, že prídavné meno *červenokrížsky* je medzi pracovníkmi Červeného kríža už vžité, a tak by nemali byť nijaké pochybnosti o jeho

existencii v slovnej zásobe súčasnej spisovnej slovenčiny. Keď si však bližšie všimneme a porovnáme možnosti tvorenia prídavných mien od dvojslovných vlastných mien uvedených dvoch skupín, zistíme, že tieto možnosti nie sú rovnaké ani z hľadiska odvodzovania, ani z hľadiska potrieb bežnej jazykovej komunikácie. Zoznam názvov slovenských obcí a zemepisných názvov a od nich odvodených obyvateľských mien s príslušnými adjektívami v Slovníku slovenského jazyka VI potvrdzuje, že od dvojčlenných i viacčlenných zemepisných názvov sa príslušné prídavné mená spravidla tvoria, a to pomocou najčastejších prípon *-ský, -cký, -iansky/-anský*, napr.: *Gemerský Jablonec — gemerskojablonský, Banská Bystrica — banskobystrický, Horné Orešany — hornoorešiansky, Modrý Kameň — modrokamenský, Svätý Kríž — svätokrížsky, Červený Kameň — červenokamenský, Dlhé Pole — dlhopoľský* atď. Spojenia s týmito prídavnými menami ako prívlastkami sú celkom bežné a štylisticky nepríznakové: *modrokamenský uhoľný revír, banskobystrickí študenti, dlhopoľskí družstevníci* a pod.

Naproti tomu tvorenie prídavných mien od jedinečných názvov z druhej uvedenej skupiny, do ktorej patrí aj názov *Červený kríž*, je problematické. Uvedieme niekoľko takýchto názvov a budeme sledovať možnosť derivácie príslušného prídavného mena: *Slovenský rozhlas, Modrá vlna, Stredoeurópsky pohár, Červený polmesiac, Bratislavská lýra, Slovenská reč, Jazykovedný ústav, Varšavská zmluva, Sovietsky zväz, Československá republika* a pod. Už prvé pokusy o utvorenie príslušného prídavného mena k týmto názvom zlyhávajú nie tak na nemožnosti tvorenia pomocou prípon *-ský, -cký, -ový* atď., ako skôr na sémantickej nejasnosti a mohli by sme povedať aj nezmyselnosti a nepotrebnosti takto utvoreného prídavného mena. Nikto totiž neutvorí také prívlastkové spojenia, ako sú „modrovlnskí" redaktori, „slovenskorečská" redakcia, „jazykovednoústavskí" pracovníci, „slovenskorozhlaskí" pracovníci, „bratislavskolýrski" speváci, „sovietskozväzoví" príslušníci a pod. Vo všetkých prípadoch tu používatelia spisovnej slovenčiny úplne prirodzene tvoria spojenia s nezhodným prívlastkom: *redaktori Modrej vlny, redakcia Slovenskej reči, pracovníci Jazykovedného ústavu* atď. To ďalej značí, že adjektíva typu „modrovlnský, bratislavskolýrsky, slovenskorečský" nie sú v slovenčine ústrojné a každý používateľ spisovnej slovenčiny ich pokladá za umelo vykonštruované tvary.

Na mieste je však otázka, prečo sa napriek evidentnej neústrojnosti a nepotrebnosti takýchto prídavných mien utvorilo prídavné meno *červenokrížsky*. Nazdávame sa, že vysvetlenie je tu len jedno, a to také, že toto prídavné meno nevzniklo na sémantickej báze názvu *Červený kríž* ako názvu istej organizácie, ale na sémantickej báze potenciálneho názvu

„Červený Kríž" ako zemepisného názvu. Tak ako sú ústrojné a významovo reálne prídavné mená *červenokamenský, modrokamenský, svätokrížsky* od názvov *Červený Kameň, Modrý Kameň, Svätý Kríž,* tak sa stalo možným a významovo reálnym prídavné meno *červenokrížsky* na báze názvu *Červený Kríž* ako zemepisného názvu. Ide tu teda o zámenu, o akési vypožičanie sémantického základu. Prídavné meno *červenokrížsky* k názvu *Červený kríž* sa stalo možným a reálnym preto, že je reálne a systémové v okruhu prídavných mien odvodených od zemepisných názvov. A tak zo sémantickej stránky prídavné meno červenokrížsky by malo svoje oprávnenie predovšetkým pri existencii zemepisného názvu *Červený Kríž* ako príslušné vzťahové adjektívum.

Zámenu alebo vypožičanie sémantického základu tu umožnila tá okolnosť, že podstatné meno *kríž* sa v spojení s istými adjektívami vyskytuje aj v zemepisných názvoch, aj v názvoch organizácií, inštitúcií a pod. Popri názve organizácie *Červený kríž* je známy aj názov *Modrý kríž* ako názov náboženskej spoločnosti. Príslušníci tejto spoločnosti sa zvyčajne nazývajú *modrokrížania* a prídavné meno k názvu *Modrý kríž* znie *modrokrížsky,* zriedkavejšie aj *modrokrížanský.* Obidva tvary *(modrokrížan* i *modrokrížsky)* sú utvorené presne podľa spôsobu odvodzovania obyvateľských mien a príslušných adjektív od zemepisných názvov. (V tomto prípade ako sémantický základ slúžil potenciálny zemepisný názov „Modrý Kríž".)

Na základe nášho výkladu nemožno zaiste robiť jednoznačné závery pre jazykovú prax a kodifikáciu. Existencia a používanie tvaru *červenokrížsky* ako vzťahového prídavného mena k názvu *Červený kríž* poukazuje z jednej strany na zámenu odvodzovacieho základu, na zámenu sémantickej bázy, teda na istú derivačnú anomáliu, ale na druhej strane potvrdzuje, že ani jeden jazyk sa vo svojom systéme nevyvíja priamočiaro a úplne logicky a že možno v ňom nájsť veľa znakov spoločenského, teda nejazykového vplyvu a tlaku.

Prídavné meno *červenokrížsky* (a podobne aj *modrokrížsky*) možno preto v súčasnej slovnej zásobe akceptovať a tolerovať, ale vzhľadom na ich odvodzovaciu výnimočnosť, významovú nejednoznačnosť a izolovanosť predsa len by sme odporúčali pri spojeniach, ktoré sme vyššie citovali, používať významovo zreteľnejšiu väzbu s postpozitívnym nezhodným prívlastkom: *hlavné princípy Červeného kríža, na pôde Červeného kríža, pracovník Červeného kríža, sestra Červeného kríža.*

SPRÁVY A POSUDKY

III. slovenská onomastická konferencia

V dňoch 4.—6. novembra 1970 sa konala v Banskej Bystrici III. slovenská onomastická konferencia, ktorej usporiadateľmi boli Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV a Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici. Na konferencii sa zúčastnilo 26 bádateľov, z toho štyria z Českej socialistickej republiky.

Rokovanie konferencie bolo zamerané monotematicky, odznelo do 20 príspevkov zaoberajúcich sa problematikou živého, neúradného pomenúvania osôb.

Celú širokú problematiku výskumu živých mien na Slovensku, ich štruktúrno-typologickú analýzu a otázky súvisiace s mapovaním jednotlivých antroponymických modelov a slovotvorných typov nastolil v úvodnom a hlavnom referáte V. Blanár. Na bohatom materiáli, ktorý zozbierali väčšinou poslucháči slovenských pedagogických fakúlt, sa ukázalo, ako funguje slovenská antroponymická sústava pri neúradnom, živom pomenúvaní osôb. Na prehľadných tabuľkách referent znázornil, aká je distribúcia modelov pri pomenúvaní mužov, vydatých i nevydatých žien a detí na západnom, strednom i na východnom Slovensku.

Na bohatosť antroponymických modelov a slovotvorných typov pri ľudovom pomenúvaní osôb poukázali ďalšie príspevky. J. Matejčík hovoril o živých menách vo východnom Novohrade, E. Krasnovská o živých menách vo východnom Gemeri, J. Rešetár opísal živé pomenúvanie osôb v hornom Turci. Súčasný stav neúradného pomenúvania osôb na dolnom Chodsku charakterizovala M. Majtánová.

Na rozdiely medzi dialektologickým a antroponomastickým prístupom k výskumu osobných mien poukázal R. Šrámek z Brna, ktorý zdôraznil, že kým sa pri nárečovom výskume zachytáva predovšetkým realizácia osobného mena, pri antroponomastickom výskume nás zaujíma jeho funkčná a štruktúrna podmienenosť v antroponymickej sústave príslušného nárečia.

Onomastickú problematiku, chápanú zo štylistického hľadiska, naznačila M. Šalingová. Vo svojom príspevku ukázala, ako možno skúmať využitie vlastných mien vo všetkých funkčných štýloch spisovného jazyka.

M. Majtán hovoril o niektorých aspektoch literárnej onomastiky, o analýze pomenúvania osôb v literárnom diele a opísal obraz modelov živého pomenúvania osôb v literárnom diele Boženy Slančíkovej-Timravy.

O vývine živého pomenúvania v Čechách hovoril F. Cuřín z Prahy, J. Doruľa charakterizoval proces vzniku niektorých typov priezvisk v 16. a 17. storočí. O. R. Halaga analyzoval slovenské a nemecké mená osôb v najstaršej mestskej knihe Košíc z rokov 1394—1405, R. Kuchar hovoril o menách turčianskych zemanov z 18. storočia. Vývinom živých mien na Záhorí sa zaoberal J. Šmelík. J. Valiska analyzoval priezviská odvodené od spišských miestnych názvov s poukazom na ich zemepisné rozšírenie.

J. Skutil z Blanska sledoval slovenské prvky v antroponymii a toponymii z okolia Blanska, J. Spal z Plzne hovoril o štruktúre kompozít v osobných menách a miestnych názvoch.

K predneseným príspevkom bola živá a podnetná diskusia.

V závere rokovania predseda Slovenskej onomastickej komisie V. Blanár zhodnotil prínos III. slovenskej onomastickej konferencie a podnety do ďalšej práce v oblasti slovenskej onomastiky.

Materiál z konferencie sa bude publikovať v osobitnom zborníku.

M. Majtán

Výskum slovenských chotárnych názvov a Fr. Pestyho Helységnévtár

Pravdepodobne prvým pokusom zozbierať chotárne názvy z celého niekdajšieho Uhorska bola súpisová akcia, ktorú zorganizoval v šesťdesiatych rokoch 19. storočia Frigyes Pesty. Tento pôvodne súkromný plán podporovali veľmi výdatne stoličné úrady i najvyšší uhorský správny úrad, Kráľovská miestodržiteľská rada.

Dotazník obsahoval dovedna sedem otázok o založení a o dejinách obce, o názve obce, o pôvode a národnostnej príslušnosti obyvateľov, o chotári a o názvoch častí chotára. Siedma otázka vyžadovala spísať všetky zemepisné názvy z katastru obce, názvy polí, lúk, pasienkov, lesov, hájov, pahorkov, hôr, záhrad, zrúcanín, jaskýň, riek, bystrín, jazier, močiarov, prameňov, brodov, častí obce a ulíc.

Najviac odpovedí písali notári (takmer 80 %), ale aj slúžni, richtári, kňazi, učitelia a iní.

Obrovský materiál (Fr. Pesty, *Helységnévtár),* zozbieraný zo všetkých uhorských stolíc, je zviazaný do 63 zväzkov — podaktoré z nich majú aj po 2—3 časti — a je uložený v Széchényiovskej knižnici v Budapešti pod signatúrou Fol. Hung. 1114.

Materiál zozbieraný zo slovenského územia a z územia dnešnej Zakarpatskej Ukrajiny Pestyho dotazníkovou akciou analyzoval, zhodnotil, čiastočne publikoval a vo svojich rozpravách využil A. Petrov.[1] Z kritického rozboru vidieť, že hoci okolo 20 % odpovedí je pre ďalšie spracúvanie nevhodných, väčšina zápisov obsahuje cenný materiál, ktorý sa musí sprístupniť na ďalšie vedecké bádanie.

---

[1] a) *Neznámý rukopisný materiál pro historickou demografii Slovenska a Podkarpatské Rusi z r. 1864—65, Fr. Pesty: Helységnévtára — Seznam osad Uher, Popis a kritické ocenění* (Zvláštní otisk z Věstníku Král. čes. spol. nauk, třída I, roč. 1926), Praha 1926.

b) *Sborník Fr. Pestyho Helységnévtára — Seznam osad v Uhrách z r. 1864—65 jako pramen historicko-demografických údajů o slovenských a karpatoruských osadách,* Praha 1927.

c) *Příspěvky k historické demografii Slovenska v XVIII.—XIX. století,* Praha 1928.

d) *Karpatoruské pomístní názvy z pol. XIX. a z poč. XX. st.,* Praha 1929.

A. Petrov spracoval najmä údaje dôležité pre obraz pohybov obyvateľstva, pre vysvetlenie národopisného obrazu Uhorska v 19. storočí, pre dejiny osád a pre národnostný vývin ich obyvateľstva. Aj pri vydávaní skrátených odpovedí dotazníka (pozri pozn. 1 b) prizeral predovšetkým na demografické údaje a slovenské (ukrajinské) chotárne názvy uviedol iba v takých prípadoch, kde sa objavujú v neveľkom počte medzi inojazyčnými (maďarskými, nemeckými). Chotárne názvy z rusínskych a národnostne zmiešaných obcí publikoval Petrov v osobitnej monografii (pozri pozn. 1 d).

Slovenských a ukrajinských chotárnych názvov je v Pestyho dotazníkoch podľa Petrovovho odhadu päťdesiat až šesťdesiat tisíc. Je paradoxné, že chotárne názvy, ktoré boli v centre Pestyho pozornosti, pre ktoré celá anketa vlastne vznikla, nie sú u nás ešte sprístupnené. Tento materiál, hoci nie je úplný, rovnako ako materiál, zozbieranie ktorého organizovala na prelome 19. a 20. storočia Slovenská muzeálna spoločnosť,[2] nebude smieť chýbať ani v jednej regionálnej monografii o slovenských chotárnych názvoch.

Podľa Petrovových údajov vieme, že napr. z bývalej Turčianskej stolice neprišla ani jedna odpoveď, z bývalej Zvolenskej stolice odpovede iba zo 4 obcí, zo Šariša iba z 34 % obcí a z Liptova iba zo 48 % obcí, ale aj tak treba sprístupniť a využívať to, čo je. Z Hontu je pri údajoch o jednotlivých obciach v priemere po 20 chotárnych názvov, v dotazníku z Devičia 47, z Drážoviec 46, zo Žibritova 59 názvov. Z Dolného Badína a z Trpína sú tam súvislé opisy chotára, ktoré sú zaujímavé aj z jazykovej stránky vôbec.

1. Dolný Badín (okres Zvolen)[3]

Opis obci doľní Badín.

Obec doľní Badín leží v Hontianskej stolici okrese ipelskom, ako v politických tak v pravotných záležitosťach do tohože okresu patrí. Obec táto z ohľadu vidieku, v ktorom leží, ináč aj vidiekom bzovským sa menuje.

Doľní Badín leží od východnej strany potoka *Krupinica* so všetkým chotárom, krom malej čiastky lúk, ktoré na západnej strane tak rečeného potoka Krupinica sa rozprestierajú, medzujúc s pustatinou *Sedlično (:Magospart:)*, čo v tom ďahu *„pod Babou* a *Heravčím"* sa vola; luky inače w obci medzi ľudom *„Zemice* a *Diele"* sa menuju. Na východe spaja sa obci tejto chotár s obcou Vrbovok a s lúkami tak zvanými *Vrbovok*, medzi ktoré jak vrbovské tak doľnobadínske tečie potôčok tak rečeny *Vrbovok* a delí lúky, kusom ale zvláštne ciele. Od polnoci spojuje s chotarom horňobadínskym, ktorému i sama obec horní Badín na polnoc asi ¼ hodiny vzdialená leží. Medzi horním a doľním Badínom nachodia sa od chotara dve dolinky maličké, *vrchní* a *spodní Mezník*, do ktorých z doľnobadinského chotára istá dolinka *Komár močar* sa pripojuje, odkial už *Rakovčok* sa volať počína a pod cestou do hornieho Badína vedúcou na tom istom mieste Rakovčoka nachodí sa jedna studnička *Rakovčok* rečená, v ktorej ani v najväčšej suchote voda neubýva, v zime je teplejšia, v lete ako ľad studená, prečo ľudia sa jej chráňa, lebo skušenosť je, ktorí z chuti sa napili v čase letňom, ťažko onemocneli. Na poludnia sa spojuje s chotárom Čabraghvrbovským a selským, od ktorej obci sama obec selská ½ hodiny vzdialená je. Vnútorné čiastky chotára obci tejto menujú sa nasledovne a síce: od východňopolnočnej strany volá sa *mežník horný*, z čiastky lučky z čiastky zeme kamenčiste

---

[2] Uložený je v archíve Slovenského národného múzea v Martine. Porov. M. Majtán, *K histórii výskumu mikrotoponymie na Slovensku*, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 9, 1968, 48–53.

[3] Fr. Pesty, *Helységnévtár*, zv. 20, Hontvármegye, fol. 23. Text je prepísaný diplomaticky s ponechaním pôvodnej grafiky aj interpunkcie. Chotárne názvy uvádzame kurzívou.

a menej úrodné, pozostavajúci. Druhý hon *Komár močar,* od ktorého sa k Vrbovku siahajúca čiastka tým menom *Močare* nazýva, čo pred 300mi, ako povesť koluje, ešte horou bolo. Tretí hon *dolinka,* je prívalom podrobený a nasledkom toho neurodný. Štvrtý hon *Udolie* a *Kotrance* // od obci vzdialené, menej obrábať sa môžu a preto menej užitočný hon. Piaty hon *Ročkova stráňa* sú role tiež vymolisté. Šiesty hon *Ploštiny* zvaný nad dolinou *Krupinica* ležiaci, medzi inými užitočnejšia. Siedmy hon *Záhumnie* rečené, z čiastky hlina, z čiastky kämenec, a preťahuje sa hon tento až do chotára hornobadinského, odkial na západ ide hrabová hôrka tu i tam cerinou miešaná k západu, až po viničky zapustené nad luhy rozťažená až do Krupinici. Od viničiek týchto z druhej strany závoza je stráňa strmá, *Bukovina* rečená, nad potokom Krupinica. O tomto poviedka stojí, že z tejto Bukoviny akási stará baba chcela na druhú stranu preskočiť, popredku zahodiac duchny na druhý vrch, odpadli jej do zpodku Bukoviny, ona ale len do polovic vrchu na druhu stranu zaskočila, a preto, že na vrch zaskočiť nemohla, zkämenela sa, kdežto až podnes hrubý stĺp kämeňny stojí, preto aj ten vrch volá sa *Babou.*

Obyvatelia obci tejto sú Slováci pôvodom a od nepamätných časov tu obydlení, ktorižto až podnes hovorievajú, že doľní Badín za starých časov Veľkým Badínom sa menoval. Možno tiež uzavierať, že z Babin skrze premenu b. na d. utvoril sa na Badin od udanej povesti Baba.

Sig[natum] doľní Badín dňa 21ho januara 1866.

Štefan Blaho notár — Čiak Matej rychtár

2. Trpín (okres Zvolen)[4]

Obec Trpin od/dávnich časov sa vola len s/tim istim vlastnim menom, inakšo meno nikdo nepamata aňi starši ludja, a patri pod Bzovsky járas do Hontjanskej stolici a pod faru Littavsku filialka, nabozenstvo R. C. ces obec tečje jeden potok, ktery do Csábradského hlavniho potoka odteka, ces kteri potok jest jeden most, ces kterí most jest cesta, to/jest Krupinska. Čo sa ale pola a jeho vlastnosti dotiče, je velmi plane a hlinaste. Poviše dedini sa nachodja luke, ktere svoje meno maju *Višovec,* ces kterje luke ide jeden peši chodnik do Krupini, na vichod sa naleza jeden vrch *Hajik,* zeme *Za hajikom,* lúke *Selja,* nebárs dobre. Potom za lukama nasleduje *Gyurgyovica,* zeme a luke, potom luke *Trpinec,* ces kterje luki ide jedna cesta od Littavy do Trpina, nedaleko od osadi jest jeden mlin, kteri sa vola *Luženski mlin,* niže osady Trpinskej su luke dobre, volajú sa *Nižovec,* nad lukami na vichod jest jeden vrch *Strmoči,* nasleduje *Prašiva dolinka,* zeme v 3tej classi, *Na dlhom,* zeme hlinaste 2hej classi, nasleduje *Stráne,* hori cerovje, v doline *Konopniska. Hornje Smudine* zeme kamenistje, *Prostredne Smudine* vrch, zeme 1. class. *Dlhje djovce,* zeme 2. classi, *Kostjál vrch* zeme, *Kopanice* zeme 2. class. Hora *Rubanicke, Husta chrast* hora od cesti Hradsko Vrbovskej, *Brezini, Kostjal vrch* luke 3. classi, *Tále* zem i vrch 2. classe, *Lipovce* luke a zeme, *Zelena dolina* luke 3. class, hora *U brezja, Studenčik* luke, *Na dlhom* zeme, *Na kamencach* vrch zeme, *Panski haj* zeme, *Za pazitou* zeme.

Čo sa ale o voljakich pamatnostach dotiče, to ani s/pismov ani starsi ludja nepamataju.

V Trpine dne 7ho marciusa 1865

Jan Hederváry [notár] — Ferjan Mišo richtar

Kmety Adam viber[čík]

Záverom chceme zdôrazniť, že sprístupnenie mikrotoponymického a vôbec všetkého materiálu z územia Slovenska, ktorý obsahujú dotazníky Pestyho ankety (napr. na mikrofilme), by sa malo stať v čo najkratšom čase jednou z úloh onomastického pracoviska v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV (alebo iného vedeckovýskumného pracoviska), aby sa mohol bez väčšej námahy všestranne využívať.

M. Majtán

[4] Tamže, fol. 324.

L. N. SMIRNOV, *Glagoľnoje vidoobrazovanije v sovremennom slovackom literaturnom jazyke.* Moskva 1970. 216 strán

Hoci sa slovesným vidom v slovenčine zaoberá nemálo štúdií a článkov, predsa ostávala doteraz takmer nedotknutá celá jedna stránka tohto problému, a to vid bezpredponových slovies. Prakticky máme síce vid všetkých bezpredponových slovies určený v Slovníku slovenského jazyka, ale teoreticky sa mu nevenovala pozornosť. Túto medzeru zapĺňa knižná monografia moskovského slovakistu L. N. Smirnova *Glagoľnoje vidoobrazovanije v sovremennom slovackom literaturnom jazyke.* V knihe sa však osvetľujú i mnohé otázky vidu predponových slovies.

Okrem úvodu obsahuje Smirnovova práca štyri kapitoly: v prvej sa opisujú typy vidových korelácií bezpredponových slovies, v druhej dvojvidové bezpredponové slovesá, v tretej jednovidové bezpredponové slovesá a posledná zovšeobecňuje závery z prvých troch kapitol. Na konci práce je bohatý súpis odbornej aspektologickej literatúry a slovenských kníh, z ktorých sú excerpované doklady.

V úvode sa autor dotýka názorov niektorých aspektológov — zo starších najmä A. Mazona, E. Koschmiedera, z novších J. S. Maslova, F. Kopečného — a diskusie o slovesnom vide na V. slavistickom zjazde v Sofii r. 1963. Ďalej naznačuje vývin náhľadov na vid v slovenskej jazykovede a vypočítava slovakistov, čo sa od M. Hattalu doteraz vidom v slovenčine zaoberali.

V druhej časti úvodu *Ischodnyje teoretičeskije položenija* formuluje svoje základné teoretické postoje. Vid pokladá za „prechodnú" lexikálno-gramatickú kategóriu. Termínom lexikálno-gramatická kategória nechce podčiarknuť nezakončenosť gramatikalizácie vidu ako procesu, ale reálne jestvujúce rozdiely medzi prostriedkami na vyjadrenie gramatických vidových príznakov. V tvorení vidu nevidí čistú „morfológiu vidu", ani naopak tvorenie slov, lež širokú oblasť rozmanitých spôsobov a prostriedkov na vyjadrenie rozdielov slovies podľa vidu (str. 22). Vid podľa autora nemožno zaradiť medzi gramatické kategórie celkom nezávislé od lexiky. To podrobne dokazuje v ďalších kapitolách, kde napr. jednotlivé nedokonavé slovesá majú iba pre istú časť svojich významov dokonavé náprotivky a naopak. Do vidovej problematiky zaraďuje len protiklad dokonavosť — nedokonavosť, nie aj otázky spôsobu slovesného deja, ktoré sa v našich starších prácach a učebniciach preberali spolu s vidom. Pritom protiklad dokonavosť — nedokonavosť charakterizuje ako privatívnu opozíciu, v ktorej príznakový člen, dokonavý korelát, má príznak celostnosti a neprízna-kovému členu, nedokonavému vidu, tento príznak chýba. Členy vidového protikladu sú formy jedného slova (porov. str. 17).

Prvá kapitola *Tipy vidovych korreľacij bespristavočnych glagolov* obsahuje jadro problematiky, preto je i najrozsiahlejšia. Delí sa na dve časti. V prvej, nadpísanej *Suffiksaľnyje vidovyje korreľacii,* je teoreticky najdôležitejší úvod *O sredstvach vyraženija značenij v suffiksaľnych vidovych korreľacijach, obrazovannych bespristavočnymi glagolami.* Tu v zhode s ruskou a našou gramatickou tradíciou píše, že formálnymi prostriedkami na vyjadrenie vidového protikladu je striedanie prípon *-i-/-a-, -nu-/-a-* a i., pričom pochybuje o stanovisku J. S. Maslova, že pozitívnym ukazovateľom vidu je iba (imperfektívny) sufix *-a-.* L. N. Smirnov pokladá všetky „tematické vokály", t. j. prí-

pony *-i-, -nú-, -a-, -ova-*, za funkčné ukazovatele vidu a ich striedanie za formálny prostriedok na vidové rozlišovanie slovesných základov s rovnakým významom. Ďalej vypočítava a opisuje z významovej i z formálnej stránky typy vidových korelácií, a to v poradí *chytiť — chytať, padnúť — padať, kúpiť — kupovať, obliecť — obliekať, dať — dávať, stopnúť — stopovať*. Formálne zmeny najlepšie vysvetlil pri prvých dvoch typoch *chytiť — chytať, padnúť — padať*. Poukázal na alternácie spoluhlások (skupín spoluhlások), ktorými sa končí základ takýchto slovies, i na kvantitatívne alternácie samohlások v ich koreni, napr. *pustiť — púšťať, hodiť — hádzať*. Podobne by sa to žiadalo i pri ďalších typoch. Tak do typu *kúpiť — kupovať* popri denominatívnych slovesách, ktorých základ sa nijako neobmieňa, patria i také neodvodené slovesá, v ktorých nastáva v koreni striedanie dlhého vokálu s krátkym: *kúpiť — kupovať, sľúbiť — sľubovať*. Formálna stránka si zasluhuje pozornosť i pri ďalších typoch: *obliecť — obliekať (oprieť — opierať, pomôcť — pomáhať...), dať — dávať (užiť — užívať)*. V ostatnom zriedkavom type *stopnúť — stopovať* by sa ako vzor lepšie hodil taký príklad, kde lexikálna totožnosť významu oboch členov vidového páru je zrejmejšia a kde sa obidva členy bežne používajú v hovorovom štýle, napr. *pumpnúť — pumpovať, šiknúť sa — šikovať sa*.

Najvážnejší aspektologický problém rieši druhá časť kapitoly *Prefiksaľnyje vidovyje korreľacii*. O vidoobrazujuščej (perfektivirujuščej) funkcii glagoľnych pristavok. O čisto vidovom význame predpôn sa diskutuje už dlho a intenzívne, ale otázka ostáva otvorená. J. S. Maslov a A. V. Isačenko v zhode s S. O. Karcevským v podstate odmietajú možnosť tvoriť dokonavý vid pomocou predpôn. Žiadajú principiálne rozhraničiť imperfektivizáciu ako čisto gramatickú zmenu od perfektivizácie (pomocou predpôn) ako slovotvorného aktu. Ani jeden slovanský slovnikár nemôže prijať takéto jednoznačné rozhraničenie bez pripomienok, lebo v každom slovanskom jazyku sa nájdu predpony bez konkrétneho významu, ktoré slúžia pri istých slovesách aj na číre rozšírenie vidu, ba ktoré sa od začiatku začali k istým slovesám pridávať iba na rozlíšenie vidu. Preto dosť bádateľov aj teoreticky zastáva názor, že dokonavý vid možno tvoriť predponami bez toho, že by sa zmenil význam slovesa, napr. F. Kopečný, I. Poldauf, I. Němec, A. N. Tichonov, A. Boguslavskij a i. V našej jazykovede takýto postoj zaujíma Morfológia slovenského jazyka (autor príslušnej partie G. Horák) a dokonavý vid tak spracúva aj Slovník slovenského jazyka (redaktor Š. Peciar, ktorý v podobnom zmysle písal o tvorení dokonavého vidu v niekoľkých článkoch). K týmto bádateľom sa pripája i L. N. Smirnov a na slovenskom materiáli ukazuje adekvátnosť takéhoto riešenia. Použil všetky známe kritériá a zhodnotil ich. Vyzdvihol ako kritérium synonymitu prvotného a druhotného imperfektíva, najmä ak sa využívajú v rozličných funkciách, keď sa napr. druhotným imperfektívom vyjadruje len opakovaný dej alebo historický prézent. Pripomína však, že slovesná predpona sa nemôže pokladať za „vidovú morfému" vcelku, je funkčným ukazovateľom vidového významu dokonavosti, „keď dokonavé sloveso s ňou a nedokonavé sloveso bez nej tvoria vidový pár, t. j. a) keď medzi nimi niet lexikálneho rozdielu, b) keď sa rozlišujú len príznakom vidu, c) keď ani jeden z členov tohto páru nemá iné prostriedky na vyjadrenie vidovej korelácie (s výnimkou morfologickej variantnosti a dvojitého korelovania), napr. rus. *delať — sdelať, pisať — napisať*, slov. *robiť — urobiť, kaziť — skaziť, ničiť — zničiť* a pod." (str. 77).

V takýchto pároch perfektivizujúca (čisto vidová) funkcia predpony jasne

dominuje. Ďalej autor toto teoretické stanovisko konkretizuje. Podáva zoznam čisto vidových predpôn v slovenčine *(s-/z-, za-, u-, po-, na-, o-)* a ku každej z nich uvádza dostatočný počet slovies, napr. *blednúť — zblednúť, kaziť — skaziť, čudovať sa — začudovať sa, česať — učesať, veriť — uveriť, tešiť — potešiť, častovať — počastovať, diktovať — nadiktovať, ceniť — oceniť.* Dodal a na príkladoch ilustroval, že v úlohe čisto vidovej predpony môžu občas vystupovať aj predpony *pri-, roz-, vy-,* napr. *hlásiť sa — prihlásiť sa, žeraviť — rozžeraviť, deliť* (v počtoch) *— vydeliť.* Z bežných čisto vidových predpôn podrobne rozpracoval predponu *s-/z-(zo)* a ukázal typy slovies, ktoré pomocou nej tvoria dokonavý vid (slovesá typu *ničiť — zničiť* a stavové slovesá typu *blednúť — zblednúť, dražieť — zdražieť*). Vyslovil požiadavku, že by bolo treba takto spracovať všetky čisto vidové predpony na vyčerpávajúcom materiáli, aby sa ukázala ich závažnosť v systéme tvorenia vidu vôbec, ich súvzťažnosť, produktívnosť a okruh bezpredponových slovies, ktoré môžu tvoriť nedokonavý vid predponou.

Na konci kapitoly sa dotkol supletívnych vidových párov *brať — vziať, klásť — položiť, hovoriť — povedať, robiť — spraviť.*

Obsahom druhej kapitoly sú obojvidové slovesá. Za obojvidové pokladá autor len tie slovesá, v ktorých sa príznak dokonavosti a nedokonavosti prejavuje pri tom istom lexikálnom význame, teda nerozlišuje významy. Odmieta stotožňovať obojvidovosť s vidovou neutrálnosťou alebo bezvidovosťou, lebo „obojvidovosť nijako nevylučuje príslušné (sootvetsvujuščije) slovesá zo sféry kategórie vidu, len istým spôsobom modifikuje plán jej vyjadrenia" (str. 111). Naznačuje, že ani pri obojvidových slovesách čas (napr. minulý) nevylučuje istý vid (nedokonavý) a dokazuje to syntakticky tak, že prináša príklady, kde sa obojvidové sloveso zaraďuje do viacnásobného výrazu medzi slovesá s formálne jednoznačne vyjadreným vidom (nedokonavým). Autor v tejto kapitole sústavne spracoval obojvidové slovesá od pôvodu slovenské, ktorým doteraz nevenoval nik takúto pozornosť.

Tretia kapitola prináša problematiku jednovidových slovies, najmä nedokonavých. Pri podrobnom rozbore materiálu ich autor rozčleňuje na desať skupín: na slovesá: 1. ktoré vyjadrujú polohu, stav *(ležať, hladovať),* city a ich prejavy (duševné stavy), vnímanie a myslenie, 2. jestvovanie, 3. modálnosť, 4. vzťah *(hraničiť, patriť),* 5. pohyb, 6. zamestnanie (denominatíva typu *pltníčiť, včeláriť*), 7. vlastnosť (napr. *belieť sa, žltnúť sa*), 8. kvalitatívne príznaky subjektu (napr. *ľahtikáriť, jachtať*), 9. deminutívnosť *(capkať)* a napokon 10. mnohé cudzojazyčné slovesá na *-ovať, -izovať, -irovať.* Medzi jednovidovými dokonavými slovesami väčšiu skupinu tvoria len prevzaté slovesá a z domácich deverbatívne slovesá na *-núť.*

Celá kniha svedčí z jednej strany o dobrej teoretickej pripravenosti autora, z druhej strany o jeho svedomitosti a úcte k jazykovému materiálu. Nielen postavil teóriu, ale ju aj overil na rozsiahlom, v daktorých bodoch priam úplnom materiáli. Podrobne spracoval najmä sémantickú stránku slovenského slovesného vidu. Z tohto hľadiska má čo povedať aj všetkým našim slovenčinárom.

J. Oravec

Veľký rusko-slovenský slovník IV. diel (R—S, 792 strán), V. diel (T—Ja, 789 strán). Bratislava 1968 (IV) a 1970 (V)

Vyjdením piateho dielu *Veľkého rusko-slovenského slovníka* (VRSS) dostalo sa do používania slovenskej kultúrnej verejnosti kompletné rozsiahle lexikografické dielo, ktoré slúži a bude slúžiť súčasným generáciám prekladateľov z ruštiny, vedeckým pracovníkom, učiteľom a študentom rusistiky a všetkým záujemcom o ruský jazyk, o bohatú ruskú a sovietsku literatúru a o pokrokovú sovietsku vedu. Už pre toto významné kultúrno-spoločenské poslanie tohto diela zaslúžia si jeho autori[1] úctu a uznanie. Ale okrem toho VRSS vzbudzuje rešpekt svojím rozsahom (dovedna vyše 4300 strán hustej dvojstĺpcovej sadzby), obsiahlosťou spracovaného materiálu a množstvom jazykových informácií, potrebných pri konfrontačnom štúdiu ruštiny a slovenčiny, a napokon aj celkovou koncepciou a odbornou úrovňou, ktorou VRSS nezaostáva za podobnými veľkými prekladovými slovníkmi, ako je napríklad súčasný *Velký rusko-český slovník.*

O koncepcii VRSS sme sa podrobnejšie zmienili v recenzii I.—III. dielu, ktorá vyšla v našom časopise (SR 31, 1966, 361—367). Pretože toto dielo hodnotíme jednoznačne kladne, nebudeme sa k jeho koncepcii vracať vo všeobecnosti, ale si skôr povšimneme na konkrétnych príkladoch zo IV. a V. dielu, ako autori pri realizácii prijatých princípov prekladového slovníka riešia jednotlivé čiastkové problémy. Aj v tomto smere môžeme nadviazať na našu recenziu.

Najprv obrátime pozornosť na problémy e k v i v a l e n t u. Autori VRSS sa usilovali dôsledne aplikovať metódu prekladového slovníka, vychádzajúc z pojmu „prekladového významu". Ak odhliadneme od tohto nie celkom vyjasneného pojmu, ide pri aplikácii tejto zásady v podstate o to, že sa pri hľadaní ekvivalentov toho-ktorého výrazu východiskového jazyka vyberajú zo slovnej zásoby cieľového jazyka také jednotky, ktorých význam, rozsah a spôsob používania, a teda aj štýlová hodnota čo najviac zodpovedajú hodnotám daného výrazu vo východiskovom jazyku. Systematické aplikovanie tejto zásady predpokladá dobrú znalosť oboch jazykov a kladie preto na lexikografa vysoké nároky. Významová stavba jednotiek slovnej zásoby je totiž v každom jazyku iná a často sa nekryje ani v blízko príbuzných jazykoch. Aj v rozsahu používania slov ako aj v štylistickom využívaní výrazových prostriedkov sú medzi jazykmi väčšie alebo menšie rozdiely. Na to všetko musí lexikograf pri svojej práci pamätať. Okrem toho musí prihliadať aj na rozdiely v gramatickej stavbe oboch jazykov. Preto je hľadanie vhodného ekvivalentu neraz veľmi náročná a zdĺhavá práca. V každom prekladovom slovníku sa nájde istý počet hesiel, pri ktorých sa namiesto ekvivalentu podáva výklad na spôsob jednojazyčného slovníka. Pravda, v prekladovom slovníku je to iba východisko z núdze a skúsený lexikograf sa k nemu uchyľuje len veľmi zriedka. Vo VRSS sú takéto prípady obmedzené na najmenšiu mieru; dali by sa však ešte zredukovať. Napr. v hesle *semerik* sa spojenie *verjovka-s.* vykladá takto: „špagát spletený zo siedmich vláken". Podľa našej mienky sa tu mohol azda uviesť

[1] Je to päťčlenný kolektív lexikografiek Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV, V. Doroťjaková, M. Filkusová, E. Kučerová, M. O. Malíková a E. Sekaninová, redaktori D. Kollár, E. P. Vasilievová, J. Ferenčík, J. Horecký a ďalší spolupracovníci.

ekvivalent *sedmorák* (ako to poznáme z pomenovaní korbáčov a pod.). Pri hesle *samosud* sa najprv podáva opisný výklad „porátanie sa s niekým bez súdu", až za ním sa uvádza ekvivalent *lynč, lynčovanie.* Pri hesle *rabkorstvo* sa uvádza len výklad „práca robotníckeho dopisovateľa" (1. význ.). Dali by sme tu prednosť rusizmu *robkorstvo,* keďže výraz *robkor* je známy aj z našej publicistiky (nájdeme ho napr. u Jilemnického). Celkom zbytočne sa uvádza výklad „chronický zápal očných spojiviek" pri odbornom termíne *trachoma* med. *trachóm.* Pri hovorovom výraze *šofjoriť* sa uvádza najprv výklad „byť vodičom al. šoférom, pracovať ako vodič al. šofér", až potom nasleduje ekvivalent *šoférovať.* S ohľadom na zhodnú štýlovú hodnotu ruského a slovenského výrazu mal sa tu najprv uviesť ekvivalent *šoférovať* a v zátvorke spresňujúci výklad (byť šoférom z povolania), keďže sloveso *šoférovať* sa v slovenčine používa aj vo význame „viesť motorové vozidlo (amatérsky)". Namiesto výkladu „kvalifikovaný cestný robotník" pri hesle *šossejec* by sme radšej videli ekvivalent *cestár.* Pri výrazoch *tabačiar* (2. význ. slova *tabačnik*) a *tabačiarka* (1. význ. slova *tabačnica* a 2. význ. slova *tabakerka*) je azda zbytočný výklad „robotník (robotníčka) tabakovej továrne", keďže tu môže ísť aj o iné významové odtienky.

Na signalizovanie približného, nie presného ekvivalentu používajú autori VRSS značku ≅, napr.: *forsing* šport. ≅ *útok* (v boxe). Niekedy je ekvivalent, resp. výklad naozaj len veľmi približný, porov. napr. v hesle *semero* frazeologické spojenie *ne semero po lavkam u kogo-l.* ≅ *deti neplačú niekomu, niekto sa nemá o koho starať* (to nie je jednoznačné; výstižnejšie by bolo uvádzať toto spojenie v určitej osobe, napr.: „však ťa (ho) doma nik nečaká, však ti doma deti neplačú"). Nie je výstižný ani jasný výklad ustáleného spojenia *šiť na rost* „nechávať pri šití (šiat) na vypustenie"; malo by byť radšej „zahýbať ... na vypustenie"). Podobných prípadov sa vo VRSS nájde viac. Niektoré slovenské ekvivalenty by sa dali zlepšiť voľbou priliehavejšieho výrazu. Napr. zastar. oslovenie *sudar, sudaryňa* (2. význ.) sotva možno adekvátne prekladať „môj milý", resp. „moja milá". Dali by sme tu prednosť spojeniam *pán môj, pani moja* a možno by sa vystačilo s výrazmi „pán veľkomožný", „pani veľkomožná", „milosťpani", ktoré sa uvádzajú ako ekvivalenty v 1. význ. (štvorzväzkový *Slovaŕ russkogo jazyka* uvádza len tento význam). Výraz *točenie* nie je jednoznačný ako ekvivalent rus. *tokarnaja rabota* (v hesle *rabota*), treba ho doplniť výrazmi *tokárska práca, sústruhovanie.* V slovenčine hovoríme *dráždiť chuť,* nie „vydrážďovať chuť" za rus. *rozdražať appetit* (heslo *razdražať*). V 2. význ. tohto hesla VRSS uvádza ako ekvivalenty slovesá *dráždiť, vydrážďovať, vzbudzovať, vyvolávať,* akoby to boli synonymá. Ale posledné dve slovesá možno v tomto význame použiť vlastne iba v niektorých ustálených spojeniach. K ekvivalentom rus. slovesa *rebiačitsia* hovor. *vystrájať (nezbednosti), vyvádzať, robiť hlúposti, správať sa ako malé deti* by sme doplnili sloveso *šantiť.* Prirovnanie *on chud, kak skelet* by sme prekladali *je chudý ako chrt,* nie „je chudý ako lata" (heslo *skelet*). Ruskému *sviristelka* lepšie ako *píšťala* zodpovedá zdrob. *píšťalka.* Spojenie „byť treba", ktoré VRSS uvádza ako jeden z ekvivalentov slovesa *sponadobitsia,* je v slovenčine možné (ale nie bežné) len po modálnom slovese *môcť.* Sotva sa možno uspokojiť s výkladom rus. *špala:* 2. voj. kovový obdĺžnik, »rakvička« (hodnostné označenie ...); bude tu treba hľadať vhodný ekvivalent. Pri 2. význ. adj. *tabačnyj* „(z)ožltnutý od fajčenia" by sme doplnili ekvivalent *zafajčený,* najmä keď sa adj. *tabačnyj* v tomto význame označuje ako *hovor.* Spojenie *tknuť kulakom v bok* (heslo *tknuť*) by

sme neprekladali „buchnúť päsťou do boku", ale skôr *štuchnúť, drgnúť* ... V exemplifikácii hesla *razdražať* sa slovo *pylinky* asi nedopatrením prekladá ako „pilinky" m. *zrnká prachu* (p. heslo *pylinka* v III. d. VRSS). Podobných jednotlivostí by sa dalo uviesť viac. Ide o to, aby sa autori pri eventuálnom druhom vydaní VRSS neuspokojili s nezmenenou reedíciou, ale aby sa usilovali zlepšiť, čo sa dá.

Pri „nepreložiteľných" pomenovaniach niektorých ruských reálií sa namiesto ekvivalentu uvádza príslušný ruský výraz v transkripcii a v úvodzovkách, event. doplnený približným ekvivalentom (p. napr. heslá *uškuj, uškujnik, uškujničať*). V mnohých prípadoch je takéto riešenie prijateľné. Sotva však možno prepisovať ruské historické termíny *čeľadin, čeľadinec* ako „čeľadín" (akoby v poslovenčenej forme) s vysvetlením v zátvorke (poddaný na feudálnom panstve). Skôr by tu boli na mieste ekvivalentné výrazy *poddaný, čeľadník, sluha.*

Pri hľadaní ekvivalentu sa niekedy zistí, že cieľový jazyk nemá zodpovedajúci výraz toho istého slovného druhu ako východiskový jazyk. Takéto prípady sa vo VRSS niekedy riešia vhodne vysvetľujúcou poznámkou „prekladá sa tak a tak". Napr. *forpostnyj* voj. adj. k subst. *forpost:* prekladá sa nepriamymi pádmi spojení *predná stráž, predsunutá hliadka.* Niekedy sa takáto vysvetľujúca poznámka kombinuje s ekvivalentom. Napr.: *špažnyj kordový* al. sa prekladá nepriamymi pádmi subst. *kord; sňatije* 4. *odstránenie* al. sa prekladá podľa subst.; *semennoj* 4. *semenársky* al. sa prekladá nepriamymi pádmi subst. (tu treba doplniť, ktorého subst.).

Z hľadiska pôsobenia na normu spisovnej slovenčiny nie sú prijateľné ako ekvivalenty umelé kalky typu „sebazhadzujúci" (heslo *samounižiteľnyj*).

Pri konfrontácii slovnej zásoby dvoch jazykov nemožno obísť ani rozdiely v ich gramatickej stavbe. Vo VRSS sme si povšimli dva problémy súvisiace s gramatickou stavbou ruštiny, resp. slovenčiny. Sú to predovšetkým vidové rozdiely. Vo VRSS sa uplatňuje správna zásada, že slovenské ekvivalenty ruských nedok. slovies sa uvádzajú v nedok. vide a ekvivalenty dok. slovies v dok. vide. V niektorých jednotlivých prípadoch museli však autori od tejto zásady upustiť s ohľadom na vidové rozdiely medzi oboma jazykmi. Je otázka, či je to všade odôvodnené. Prečo sa napr. rus. nedok. *ťukaťsia* prekladá dok. *padnúť, zvaliť sa,* rovnako ako dok. *ťuknuťsia?* Rus. sloveso *sudiť* sotva možno pokladať za nedok. i dok., ako to uvádza VRSS, pričom pri 1.—7. význ. je poznámka „len nedok.", pri 8. význ. „len dok.", hoci sloven. ekvivalent *súdiť* sa uvádza v nedok. vide. Autori asi mýlne vychádzali z ustálených spojení *čto suždeno = čo komu súdené, ne suždeno = nie je súdené.* Štvorzväzkový *Slovar' russkogo jazyka* označuje sloveso *sudit'* jednoznačne ako nedok., a to malo byť smerodajné aj pre autorov VRSS. Obdobne to platí aj o zvratnom *sudiťsia.* Pri rus. obojvidových slovesách sa uvádzajú príslušné sloven. ekvivalenty v oboch vidoch. Autori VRSS však postupujú zbytočne nákladne tam, kde je ekvivalentom rus. slovesa spojenie slovesa so substantívom, ako napr. *forsirovať* 3. tech. *zvyšovať výkon; zvýšiť výkon* ...; 5. voj. *uskutočňovať násilný prechod, uskutočniť násilný prechod* ... Podst. meno (často aj s príd. menom) sa tu zbytočne opakuje. Oveľa úspornejší a pre používateľa aj praktickejší je spôsob použitý v exemplifikácii: *zvyšovať* al. *zvýšiť výkon; uskutočňovať* al. *uskutočniť* ... *prechod;* najpraktickejšie a najúspornejšie riešenie by bolo toto: *zvyšovať/zvýšiť výkon.* Za jednu z kladných stránok VRSS pokladáme dôsledné uvádzanie vidových dvojíc v záhlaví hesla pri dok. i nedok. slovesách. Napr. *ugnetať* nedok.

(k *ugnesti*), *ugnesti* dok. (k *ugnetať*). Bude to medziiným dobrá pomôcka pri konfrontačnom štúdiu slovesného vidu.

Iný gramatický problém, ktorý nás zaujal pri čítaní VRSS, je dvojrodovosť niektorých substantív. Ako dvojrodové (*m.* i *f.* = *ž.*) označuje VRSS nielen pomenovanie typu rus. *soňa* 1. *m.* i *f.* hovor. *spachtoš, spachtoška; sonuľa* (to isté ako *soňa*), ale napr. aj *ubijca, samoubijca*. Hoci sa tı VRSS zhoduje s cit. ruským štvorzväzkovým slovníkom, máme pochybnosti, či slová typu *ubijca, samoubijca* možno pokladať za dvojrodové. Slovotvorná neproduktívna prípona *-ca* je totiž charakteristická pre mužské činiteľské mená nielen v slovenčine, ale aj v ruštine. I keď v ruštine substantíva typu *ubijca, samoubijca* možno použiť aj na označenie ženských živých bytostí, ich gramatický rod ostáva vždy mužský. Možno si to overiť na gramatickej zhode. Akademická *Grammatika russkogo jazyka I* (§ 180, str. 111 a §§ 316—328, str. 329—331) medzi príponami, ktorými sa tvoria dvojrodové substantíva *(imena suščestviteľnyje obščego roda)*, zakončené na *-a*, nespomína príponu *-ca* ani neuvádza príklad na takéto substantívum. V slovenčine je prechyľovanie pri životných podstatných menách oveľa častejšie ako v ruštine. Preto napr. pri hesle *samoubijca* nestačí ekvivalent *samovrah*, ako uvádza VRSS, ale treba uviesť aj ženské pomenovanie *samovrahyňa*. Také prípady, kde oproti rus. jednorodovému substantívu slovenčina má mužské i ženské pomenovanie, zaznamenáva aj VRSS (p. napr. *sterva* f. 2. *lotor, podliak . . .; podliačka, ničomnica; stervec* m. 1. *lotor, podliak . . .; podliačka . . .*).

Veľmi citlivou stránkou výrazových prostriedkov je ich štýlová príslušnosť. O to komplikovanejšia je otázka štylistickej hodnoty slov pri konfrontácii slovnej zásoby dvoch jazykov. V cit. recenzii I.—III. d. VRSS (SR 31, 1966, 363—4) sme vyslovili isté výhrady proti niektorým riešeniam a postupom, ktoré použili autori VRSS pri hodnotení slov. Je pochopiteľné, že autori uplatnili svoje postupy aj vo IV. a V. diele. Materiál z oboch týchto dielov potvrdzuje, že naše výhrady v tomto bode platia na celý VRSS. Týkajú sa predovšetkým širokého používania skratky *ľud.* oproti rus. *prostorečije*. Z prevažnej väčšiny sloven. ekvivalentov, ktoré uvádza VRSS, vidieť, že tie výrazové prostriedky, ktoré rus. slovníky zaraďujú do tzv. *prostorečija*, bude primeranejšie hodnotiť ako hovorové, niektoré ako slangové, ale nie ako ľudové. Ináč by sme väčšinu slovenských ekvivalentov, ktoré uvádza VRSS pri výrazoch s označením ľud., museli pokladať za neadekvátne. Napr. pri rus. *tabačničať* s označením *ľud.* sa uvádzajú ekvivalenty 1. *fajčiť* a 2. *šnupať tabak*, teda v podstate neutrálne spisovné výrazy. Obdobne je to pri stovkách iných výrazov (pozri aj príklady uvedené ďalej). Neadekvátnosť označenia *ľud.* prezrádzajú aj kombinácie tejto skratky s niektorými inými skratkami, ako napr. *ľud. i odb.* (p. napr. 20. význ. slovesa *razbiť* = „vyklepať, vybúchať, napr. kožu"), *hovor. expr. i ľud.* (p. napr. heslo *chmelinka*, kým základné slovo *chmelina* sa označuje v 1. a 2. význ. ako *hovor.*, v 3. a 4. význ. ako *zastar. i ľud.*, pričom tieto dva významy slova *chmelina* zodpovedajú významu deminutíva *chmelinka* = „lieohovina, pijatika, resp. opitosť, opojenie"), *ľud. vulg.* (p. napr. 2. význ. hesla *ušiťsia* i nedok. *ušivaťsia* „stratiť sa, zmiznúť, zutekať" — čo je na tom vulgárne?) a pod. Škálu hodnotiacich značiek budú musieť autori VRSS znovu premyslieť.

V otázke členenia slov na významy opakujeme výčitku vyslovenú v cit. recenzii, že VRSS priveľmi trieští viacvýznamové slová, takže heslá sú

neprehľadné a sťažujú orientáciu. Napr. sloveso *razbiť,* ktoré cit. *Slovar' russkogo jazyka* člení na 11 významov, autori VRSS rozčlenili na 23 „prekladových významov", z ktorých sa, pravdaže, viaceré čiastočne prekrývajú. Sloveso *ujti* sa člení na 33 „prekladových významov" (SRJ tu má 13 významov). Aj pri niektorých menších heslách by sa dali jednotlivé blízke významy spojiť (napr. pri adj. *forsirovannyj* by sme spojili 1. a 2. význam „urýchlený" a „rýchly").

Medzi závažné teoretické otázky, ktoré lexikograf musí riešiť pri mnohých heslách, patrí otázka hranice lexémy. Pri riešení tohto problému treba prihliadať nielen na lexikálnosémantické kritérium, ale aj na kritérium gramatickej formy. Pravda, v lexikografickej praxi je dôležitý aj ohľad na používateľa slovníka. Možno súhlasiť napríklad s tým, že sa vo VRSS adverbializované inštrumentály typu *rospuskom, rossyp'ju* neuvádzajú ako osobitné heslá, ale sa s označením *adv.* zaznamenávajú pri príslušných substantívach, a to za značkou ◊, i keď tu nejde o ustálené spojenia v pravom zmysle, pre ktoré sa táto značka používa. Potom by sme však rovnako riešili aj situáciu modálneho výrazu *razumejetsia* „rozumie sa, pravdaže...". VRSS sa tu uchýlil k príliš nákladnému riešeniu: uvádza ako osobitné heslá nezvratné sloveso *razumeť,* zvratné *razumeťsia* a ešte aj výraz *razumejetsia,* pričom pri zvratnom *razumeťsia* je (ako „2. význ.") podrobný odkaz na modálne slovo *razumejetsia.* Z hľadiska používateľa slovníka je prijateľné riešenie hranice medzi gramatickými tvarmi príčastí (činných i trpných) a deverbatívnymi adjektívami (p. napr. heslá *ugnetajuščij, ugneťonnyj, rassejannyj* — príčastia sa tu zaznamenávajú ako osobitný „význam" na poslednom mieste).

Vo VRSS nie je do dôsledkov doriešený problém zvratných slovies, najmä otázka hranice medzi pasívnym zvratným tvarom a aktívnym zvratným slovesom. Napr. pri slovese *ustraivaťsia* VRSS zaznamenáva ako 10. význ. pas. k nezvratnému *ustraivať,* ale v 7. význ. sa uvádzajú ekvivalenty *usporadúvať sa, konať sa,* ktoré sú zrejme pasívnymi tvarmi nezvratných slovies *usporadovať, konať,* patriacich ako ekvivalenty k nezvratnému *ustraivať* (p. 6. význ. tohto slovesa). Obdobná situácia je pri slovesách *ukolačivaťsia* — „ubíjať sa, udlapčovať sa" — *ukolačivať* 2. „ubíjať, udlapčovať" a dok. *ukolotiťsia* — *ukolotiť; ušiťsia/ušivaťsia* (1. význ.) — *ušiť/ušivať* (1. význ.) a mn. i.

Chápanie homonymity slov a lexikografické spracovanie homoným môže byť vecou konvencie. Ale VRSS zachádza v tomto bode v niektorých prípadoch do krajnosti, napr. v tom, že substantivizované adjektíva dôsledne vydeľuje ako homonymá. Výrazy typu *sumasšedšij, soplivyj* ap. sa potom často spracúvajú v troch heslách: ako adjektívum, ako substantivizované adj. muž. rodu a ako substantivizované adj. žen. rodu. Niekedy sa uvádza ako osobitné heslo ešte plurál (p. napr. *služivyje* pl. zastar. zamestnanci, úradníci).

Silnou stránkou VRSS je exemplifikácia. Autori úspešne aplikovali zásadu minimálneho kontextu, ktorým sa dostatočne exemplifikujú významy a významové odtienky slov. Na exemplifikáciu využívajú typické voľné spojenia slov a ustálené spojenia. Len zriedka sa vo VRSS nájdu netypické voľné spojenia, ako je napr. spojenie *priňať učastije v kakoj-l. rabote* v hesle *rabota.* Pomerne častejšie sa porušuje zásada minimálneho kontextu. Napr. v hesle *rost* by na exemplifikáciu stačilo spojenie *paľto po rostu,* ale VRSS uvádza takýto zbytočne široký kontext: *nakonec-to jemu kupili paľto po rostu* i so sloven. prekladom *napokon mu kúpili kabát na jeho postavu.* Pri hesle *skidať*[2] by stačilo typické spojenie *s. šineľ,* ale VRSS uvádza takýto široký kontext:

vse eto on uspel zametiť, skidaja šineľ = všetko to si stačil všimnúť, keď vyzliekal kabát. Typickým spojením *deňgi uplyli* by sa dostatočne exemplifikoval 8. význam slovesa *uplyť;* ďalšia veta *a on tak nikuda ne sjezdil = a tak napokon nikde necestoval* je už zbytočnou príťažou. Široký kontext *kameň sekundu zaderžalsia na obryve i chľasť v vodu* v hesle *chľasť* neobjasňuje význam predikatívneho citoslovca *chľasť* o nič lepšie ako minimálny typický kontext *kameň chľasť v vodu = skala plesk do vody.* Takýmito zbytočne rozsiahlymi kontextmi sa znižuje priaznivý pomer medzi počtom informácií a rozsahom slovníka, ktorý je jedným z ukazovateľov kvality slovníka. Zriedka sa vyskytnú aj omyly v zaradení exemplifikácií. Napr. spojenie *uploščennaja stopa = sploštená noha* patrí skôr k zvratnému slovesu *uploščiťsia* ako k nezvratnému *uploščiť;* lenže tu už vlastne ide o adjektívum. Spojenie *carskije deňgi/monety = mince s hlavou cára* sotva patrí pod 2. význam adj. *carskij* „cársky, samovládny, monarchistický"; skôr tu ide o 1. význ. tohto adjektíva.

Dôležitým prostriedkom na bližšie vysvetlenie používania slov a zvratov sú rozličné vysvetlivky, dopĺňajúce vo výkladovom slovníku výklad významov a v prekladovom slovníku ekvivalenty. Aj z tejto stránky má VRSS dobrú úroveň. Vyššie sme súhlasne komentovali poznámku „prekladá sa tak a tak". V zásade možno súhlasiť aj s používaním poznámky „v rôznych významoch". Túto poznámku však netreba zneužívať. Za zbytočnú ju pokladáme napr. v hesle *chmelevoj = chmeľový.* Naproti tomu pri 2. prenes. hovor. význ. slova *ťuleň* „medveď, tĺk" sa žiada doplniť poznámku, že sa tento výraz expresívne používa na označenie nešikovného človeka. Pri citoslovciach je priliehavejšie hovoriť „vyjadruje" (ako napr. pri *te-te*) ako „označuje" (porov. napr. *ťu*). Za ekvivalentom hesla *ušica* hovor. expr. „rybacia polievočka" by sa žiadalo doplniť odkaz na základné subst. *ucha.*

Napokon si povšimneme v ý b e r s l o v. Nazdávame sa, že by VRSS nebol stratil na úplnosti, keby autori boli o nejaké percento zredukovali počet zastaraných slov, resp. významov. Veď výrazy, ktoré už Ušakovov slovník označuje ako zastarané, nepatria do slovnej zásoby súčasnej ruštiny. Naproti tomu treba súhlasiť s tým, že sa popri apelatívach zaznamenávajú aj mnohé vlastné mená, zemepisné i osobné, keďže ruská podoba mnohých zemepisných i osobných mien je iná ako slovenská a v chápaní vlastných mien sú medzi oboma jazykmi isté rozdiely (porov. napr. *Chirosima* = Hirošima, *Francija* = Francúzsko; *finľandec* = Fín, *chindu* neskl. m. i f. = Ind, Indka, *finno-ugry* = Ugrofíni). Dobre je premyslená otázka ekvivalentov osobných mien: uvádza sa v transkripcii príslušné ruské meno a v zátvorke poznámka „zodpovedá slov....", napr. *Stepan* (zodpovedá slov. *Štefan*); *Stepanida* (zodpovedá slov. *Štefánia*); *Jurij* (zodpovedá slov. *Juraj*); *Stopa* hypokor. k *Stepan* a pod. Potrebné sú aj skratkové výrazy typu *teže, tec, ťuz, emtees* (= MTS, zodpovedá sloven. STS); *ukom* (ujezdnyj komitet) ≅ okresný výbor.

Pochváliť možno aj vonkajšiu a vnútornú úpravu VRSS. Tlačové chyby sú napriek ťažkej dvojjazyčnej sadzbe pomerne veľmi zriedkavé, napr. heslo „semeočistiteľnyj" m. *semeno-* (IV, 401), „zlá chroba" m. *choroba* (heslo *čemer,* V, 601), v hesle *rasstraivať*[1] má sloveso *rasstroiť*[1] chybný prízvuk (IV, 158). V hesle *emfatičeskij* spojenie *e-ije soglasnyje* sa omylom prekladá „emfatické samohlásky" m. *spoluhlásky;* podobná vecná chyba „pred jotovanými spoluhláskami" m. *samohláskami* je v hesle *razъ-* (predpona).

Veľký rusko-slovenský slovník je z každej stránky reprezentatívne dielo slo-

venskej lexikografie. Odzrkadľujú sa v ňom odborné vedomosti, niekoľkoročné lexikografické skúsenosti a vypäté pracovné úsilie súčasnej generácie našich rusistov. Toto dielo bude dlhé roky slúžiť nielen praktickým potrebám, ale aj ako prameň konfrontačného štúdia ruštiny a slovenčiny a budú z neho vychádzať aj budúce naše prekladové slovníky. Práve preto sme mu venovali kritickú pozornosť.

Š. Peciar

A. Jedlička — V. Formánková — M. Rejmánková, *Základy české stylistiky*, Praha 1970, 221 strán

V tridsiatych rokoch sa na pôde Pražského lingvistického krúžku položili dobré základy aj pre rozvoj vedeckého bádania v oblasti teoretickej štylistiky. Predovšetkým práce B. Havránka a V. Mathesiusa mali základný význam pre orientáciu českých štylistických výskumov. Česká jazykoveda sa k tomuto východiskovému bodu vracala zakaždým, keď svoj záujem sústreďovala na čiastkové otázky teoretickej štylistiky (podstata štýlu, základné štylistické kategórie, štylistická systematika, problematika funkčných jazykových štýlov, vzťah medzi lingvisticky a literárnovedne orientovanou štylistikou a pod.), ale aj pri analýze konkrétnych prehovorov (štýl diela, individuálny štýl spisovateľa). Tento programový kontakt s teoretickými podnetmi z tridsiatych i zo začiatku štyridsiatych rokov sa vlastne neprerušil ani v päťdesiatych rokoch, keď sa najmä po liblickej konferencii (1954) začali cieľavedomejšie skúmať základné problémy teoretickej štylistiky a keď sa záujem viacerých jazykovedcov sústredil na analýzu prehovorov umeleckého štýlu a čiastočne aj prehovorov ostatných štýlov. Vedecká (publikačná) produkcia týchto rokov i rokov nasledujúcich až do prítomnosti dokazuje, že česká štylistika ešte stále nadväzuje na tradície pražskej jazykovednej školy.

O tejto historickej spätosti českej teoretickej štylistiky s prvým obdobím veľkého rozmachu vedeckého myslenia v českej jazykovede a štylistike svedčí aj najnovšia knižná publikácia *Základy české stylistiky*, ktorá vyšla koncom roku 1970. Je to kolektívne dielo troch autorov. Vedúcim autorského kolektívu bol A. Jedlička, ktorý urobil aj konečnú redakciu celého textu. V úvode knihy sa výslovne pripomína, že autori programovo nadväzujú na tradície pražskej jazykovednej školy. Napríklad výklad o funkčných štýloch spisovnej češtiny „se opírá o propracovanou teorii stylové diferenciace spisovného jazyka, vypracované a stále propracovávané pražskou jazykovědnou školou".

V tejto súvislosti je zaujímavý fakt, ktorý my máme právo iba konštatovať, že napriek priaznivej situácii — historicky, ale aj vzhľadom na súčasný stav — sa v češtine vlastne až teraz publikuje práca, v ktorej sa podáva systematický výklad štylistickej problematiky. Pravda, ani v prípade *Základov českej stylistiky* nejde v pravom zmysle slova o teoretickú štylistiku, pretože celkové zameranie tejto knihy bolo podmienené jej určením — je to vysokoškolská učebnica pre pedagogické fakulty. No napriek tomu, že s ohľadom na poslanie knihy

sú výklady miestami zhustené a niekde kvôli prehľadnosti aj zjednodušené, predsa len ju možno chápať ako istú syntézu českých výskumných úsilí v oblasti štylistiky. Lebo hoci celková koncepcia, ako aj systematika a klasifikácia štýlových javov a štylistických kategórií nesie zrejmé stopy autorskej individuality vedúceho autorského kolektívu A. Jedličku, ktorý spracoval najdôležitejšiu časť, výklady o základných štylistických pojmoch a kategóriách, predsa len sa tu v ucelenej podobe odráža aj teoretické myslenie českej štylistiky ako celku.

Keďže slovenská štylistika mala od začiatku živé kontakty s českou štylistikou, vydanie *Základov českej stylistiky* zaznamenávame s pochopiteľným záujmom aj u nás.

Tematicky sa kniha delí na tri časti. V prvej časti (autor A. Jedlička), ktorá sa skladá z dvoch kapitol, sa podáva výklad základných štylistických pojmov, ako sú štýl, štýlotvorné činitele, štýlová vrstva, štýlová norma, prehovor, a stručne sa naznačuje vzťah medzi lingvistickou a literárnovednou štylistikou. V druhej kapitole tejto časti *(Charakteristika základních stylových oblastí, vrstev a typů)* podáva autor charakteristiku funkčných jazykových štýlov. V súlade s tradíciou pražskej lingvistickej školy klasifikuje štýly na základe funkcie ako najdôležitejšieho slohovotvorného činiteľa, pričom v sústave funkčných štýlov rozoznáva štýl hovorový, odborný, publicistický a umelecký. K tradičným troch štýlom teda ako samostatný pričleňuje štýl publicistický. Ale administratívny štýl, ktorý sa napr. v slovenskej štylistike hodnotí ako jeden z funkčných štýlov spisovného jazyka, osobitne necharakterizuje. Vychádzajúc z Havránkovej klasifikácie, administratívne prehovory zaraďuje Jedlička do oblasti odborného štýlu, a to do rámca praktickej oblasti, ako o tom svedčia stručné zmienky o administratívnych prehovoroch na strane 37 a 105. Pravdepodobne v súlade s touto koncepciou potom ani v kapitole o slohových postupoch a útvaroch niet podrobnejšej zmienky o útvaroch, ktoré sú prvotne späté s touto štýlovou oblasťou (máme na mysli predovšetkým tzv. dokumentárne zápisy); pravda, tento fakt súvisí aj s otázkou klasifikácie slohových postupov, o čom bude reč ešte ďalej.

A. Jedlička terminologicky rozlišuje štýlovú oblasť, štýlovú vrstvu a štýlový typ. Z týchto troch hľadísk charakterizuje aj jednotlivé štýly spisovného jazyka. Štýlovú oblasť tvoria prehovory patriace do jednej skupiny. Štýlovú vrstvu predstavuje čiastkový súbor jazykových prostriedkov, ktoré sa v prehovoroch danej štýlovej oblasti používajú ako typické. V rámci jazykových prostriedkov ako celku vystupujú prostriedky jednotlivých funkčných štýlových vrstiev ako príznakové. Ak sa však prostriedky danej štýlovej vrstvy použijú vo svojej vlastnej oblasti, ide o využitie bezpríznakové. Pravda, v inej štýlovej oblasti sa zas pociťujú ako príznakové. Špecifickú vrstvu prostriedkov vymedzuje autor v súvislosti s charakteristikou každej štýlovej oblasti. Za pozornosť stojí vrstva publicistických prostriedkov, a to najmä preto, že publicistický štýl si v systéme štýlov našiel miesto iba v ostatnom čase. Jadrom publicistickej štýlovej vrstvy sú podľa autora také lexikálne prostriedky, ktoré sa častým používaním zautomatizovali (napr. *princípiálny postoj, vytvárať priestor, všestranný rozvoj).* K zautomatizovaným patria aj zvraty a šablóny príznačné pre informačné žánre (napr. prezident republiky *prijal delegáciu* a *zotrval s ňou v priateľskom rozhovore*). Spomedzi syntaktických prostriedkov patria k publicistickej vrstve predovšetkým konštrukcie s tzv. výzvovým infi-

nitívom, ktorý sa využíva v titulkoch *(Využívať možnosti výchovnej práce, Brať do úvahy objektívne podmienky).*

Štýlový typ sa utvára ako súbor štýlových noriem charakteristických pre danú štýlovú oblasť. Štýlový typ je podľa autora totožný s funkčným jazykovým štýlom. Pojmy štýlová oblasť a štýlový typ sú si veľmi blízke, ba dalo by sa uvažovať o tom, či sa neprekrývajú.

V druhej časti (III. kapitola: *Stylistika jazykových prostředků*) podáva autor štylistické charakteristiky lexikálnych a gramatických prostriedkov (charakteristiku syntaktických prostriedkov spracovala M. Rejmánková).

Lexikálne prostriedky sa klasifikujú podľa rozsahu používania, podľa sociálnych rozdielov medzi používateľmi jazyka, podľa príslušnosti jednotlivých prostriedkov k štýlovým vrstvám, podľa dobového výskytu (archaizmy, neologizmy), podľa rozdielov vo frekvencii, podľa citového zafarbenia, podľa pôvodu a podľa štruktúry pomenovania (jednoslovné a viacslovné pomenovania). Hoci výklady o jednotlivých skupinách prostriedkov sú pomerne stručné, čitateľ nadobudne dobrý prehľad o členení a rozvrstvení slovnej zásoby súčasnej češtiny. Z viacerých zaujímavých jednotlivostí upozorňujeme na rozlišovanie slangu oproti profesionalizmom. Zatiaľ čo slangové prostriedky sú nespisovné a charakterizuje ich väčšia miera expresívneho a emocionálneho zafarbenia, profesionalizmy sú synonymné s odbornými termínmi, a hoci z hľadiska štýlového sú blízke prvkom hovorovej vrstvy, môžu sa uplatňovať v publicistike a čiastočne v prehovoroch prakticko-odborných, popularizačných (napr. *družstvo, výbor*).

Spomedzi morfologických prostriedkov si autor všíma iba gramatické kategórie mena a slovesa (podáva štylistické charakteristiky gramatického rodu, čísla, pádu, osoby, času atď.). Prekvapuje, že okrem stručnej zmienky o príslovkách a druhotných predložkách sa v tejto kapitolke nehovorí o štylistických hodnotách jednotlivých slovných druhov a o možnostiach ich využitia v prehovoroch jednotlivých štýlových oblastí.

Inštruktívne je spracovaná aj partia o syntaktických prostriedkoch. Charakteristika jednotlivých z nich sa podáva z hľadiska ich zaradenia na osi príznakovosť — bezpríznakovosť, pričom sa upozorňuje na ich spätosť s funkčným jazykovým štýlom (štýlovým typom) a štýlovou vrstvou, resp. aj so slohovým postupom a útvarom. Pokladáme za správne, že sa robí rozdiel medzi slohovou hodnotou slovesnej jednočlennej vety oproti jednočlennej vete mennej. Ale z hľadiska zaužívaného chápania jednočlennej a dvojčlennej vety v slovenskej syntaxi je na uváženie názor, či jednočlenná veta má skutočne nižšiu komunikatívnu („sdělnou") hodnotu (103).

Posledná, tretia časť knihy, ktorú spracovala V. Formánková, sa zaoberá otázkami kompozície. Na prvom mieste je tu stručná zmienka o stavbe odseku a kapitoly, ktorá nepresahuje rámec starších výskumov v českej štylistike (V. Mathesius, J. Bečka), ale jadrom tejto časti je kapitola o slohových postupoch a útvaroch. O túto problematiku teoretická štylistika dlhý čas nemala záujem, pretože sa ticho vychádzalo z názoru, že patrí do sféry praktickej (školskej) štylistiky. Iba v ostatnom čase, predovšetkým zásluhou slovenskej štylistiky (porov. najmä J. Mistrík, *Kompozícia jazykového prejavu*), sa aj týmto smerom obracia výskumný záujem jazykovedcov a začína sa presadzovať myšlienka, že tu ide o špecifické štylistické kategórie, ktoré majú vlastné výrazové prostriedky. Preto je prirodzené, že v tejto oblasti zostalo najviac ne-

vyriešených problémov a že tu veda nepovedala ešte posledné slovo. Potom je prirodzené aj to, že niektoré závery a konštatácie majú pracovný alebo i diskusný charakter.

Teoreticky východiskový je problém klasifikácie slohových postupov. Autorka síce rozlišuje štyri slohové postupy (opisný, rozprávací, výkladový a informačný), ale o informačnom slohovom postupe hovorí s istými rozpakmi: „Slohové postupy jsou popisný, vyprávěcí a výkladový; k nim je možno připojit ještě postup informační, který ostatní postupy svým způsobem překrývá" (str. 153; riedil J. F.). Na druhej strane však pripúšťa, že „je to postup svým způsobem velmi vyhraněný a jednolitý v tom smyslu, že se v něm důsledně uplatňuje informační funkce" (190). V tejto súvislosti možno pripomenúť, že v slovenskej štylistike má rozlišovanie štyroch slohových postupov (slohových druhov) svoju tradíciu (Pauliny: oznamovací, rozprávací, opisný a výkladový sloh); pomenovanie *informačný slohový postup* pre oznamovací sloh zavádza J. Mistrík.

Treba však dodať, že uvedená klasifikácia sa odrazila aj v tom, že sa útvary informačného slohového postupu iba pomenúvajú, ale hlbšie necharakterizujú. Na druhej strane charakteristiky jednotlivých slohových útvarov spätých s ostatnými slohovými postupmi sú oveľa podrobnejšie a prinášajú viacero zaujímavých postrehov. Platí to najmä o rozprávaní v slovesnom umeleckom diele, ale aj o opise (predovšetkým pasáže o dynamizácii opisu). Klasifikácia druhov opisu na základe funkčných jazykových štýlov sa však zdá mechanická. Pochybnosti vzbudzuje najmä opis publicistický, o ktorom aj sama autorka hovorí, že je to „útvar dosud nevyhraněný" (167). Podľa žánru sa totiž v prehovoroch publicistického štýlu môžu vyskytnúť rozmanité druhy opisu, napr. odborný (popularizačný) i umelecký (všetky jeho modifikácie). Aj ukážku na str. 168 by sme preto skôr hodnotili ako informáciu (správu). Okrem toho sotva sa stretne so súhlasom myšlienka, že sa rozprávanie vyskytuje „ve všech funkčních stylových oblastech" (172; porovnaj s tým aj autorkine pochybnosti na str. 157), a teda aj v oblasti odbornej.

Ukazuje sa, a potvrdzuje to aj recenzovaná kniha, že v súvislosti s touto zložkou kompozície bude potrebné presne rozhraničovať pojmy slohový postup a slohový útvar, vymedziť ich vzťah navzájom i smerom k prehovoru. Slohový útvar ako konkrétna realizácia daného slohového postupu je formou prehovoru. Pritom vystriedanie slohového postupu vedie v konkrétnom prehovore k zmene slohového útvaru. Na báze jedného (aj relatívne krátkeho prehovoru) sa takto môže vystriedať niekoľko útvarov, pretože aj útvar môže byť reprezentovaný jednou vetou, odsekom, resp. širším kontextom. Nebude teda správne (ani v školskej praxi) stotožňovať hranice prehovoru s hranicami útvaru. V tejto súvislosti sa nám v inom svetle môže ukazovať problematika tzv. hybridnosti slohového útvaru, resp. neexistencie čistého slohového útvaru.

Napokon sa tu vynára ešte jeden problém. Je to otázka vzťahu medzi použitými jazykovými prostriedkami a slohovým útvarom (charakteristika slohového útvaru z hľadiska jazykového). V recenzovanej knihe sa tento vzťah chápe tak, že jazyková stránka jednotlivých útvarov daného slohového postupu je podmienená ich vzťahom k danej štýlovej oblasti. Hoci proti tejto myšlienke nemožno v podstate nič namietať (z hľadiska jazykového je rozdiel napr. medzi odborným a umeleckým opisom), predsa len sa zdá, že isté jazykové prostriedky sú pre všetky útvary daného slohového postupu príznačné bez ohľadu na ich príslušnosť k funkčnému jazykovému štýlu. Tak napríklad pre rozprávanie je

príznačná frekvencia slovies, prísloviek, zámen, možnosť využívania expresívnych lexikálnych prostriedkov, využívanie všetkých typov viet podľa modálnosti a využívanie expresívnych syntaktických konštrukcií. Toto je však hľadisko, ktoré sa v literatúre o slohových útvaroch doteraz neuplatnilo.

Záverom môžeme konštatovať, že hoci recenzovaná kniha je kolektívnou prácou, jej koncepcia je jednotná, ucelená. Systematika a klasifikácia pojmov i kategórií je vedecky dôkladná, podriadená celkovej koncepcii, a pritom prehľadná, takže sa vo výkladoch môžu dobre orientovať nielen odborníci, ale aj čitatelia, ktorí v knihe budú hľadať základné poučenie o štylistickej problematike.

J. Findra

Samo Mazúr. Personálna bibliografia. Zostavil J. Repčák. Prešov 1970. 27 strán (rozmnož.)

Do radu súpisov prác slovenských jazykovedcov, ktoré vyšli v posledných rokoch pri ich životných jubileách, pribudol súpis prác S. Mazúra (vyd. Štátna vedecká knižnica v Prešove).

S. Mazúr sa narodil 6. 5. 1909 v Pukanci v okr. Levice, pôsobil na rozličných miestach na východnom Slovensku, dnes pracuje od r. 1966 opäť v školských službách ako učiteľ v VI.—IX. roč. ZDŠ. Vo svojich prácach, publikovaných v rozličných našich časopisoch, sa S. Mazúr venoval zväčša výskumu slovenského jazyka. O jazykových otázkach písal aj v časopisoch určených širšej verejnosti (napr. o pôvode názvov niektorých východoslovenských obcí, o správnom používaní niektorých jazykových prostriedkov a pod.). Svojho času veľmi pravidelne prispieval do Slovenskej reči, a to jednak štúdiami, jednak drobnejšími príspevkami (vychádzali v rubrike Rozličnosti). Dnes sa jeho záujem sústreďuje predovšetkým na toponomastiku, konkrétnejšie na toponomastiku Prešovského a Bardejovského okresu. Ale už aj v minulosti sa venoval výskumu miestnych názvov. Osvetľuje pôvod jednotlivých názvov a zamýšľa sa aj nad otázkou správnej podoby niektorých názvov obcí.

V prítomnom súpise prác sa najprv zaznamenávajú Mazúrove pôvodné práce (132 príspevkov), ďalej jeden preklad z češtiny a konečne aj práce, ktoré sa odvolávajú na niektoré Mazúrove výskumy (11 prác). Jednotlivé práce sú usporiadané v chronologickom poradí. Súpis uzatvára toponymický register.

S. Mazúr sa úprimne zaujímal aj o problémy škôl a verejných knižníc na východnom Slovensku. Celá jeho publikačná činnosť, vrátane prác z oblasti jazykovedy, ukazuje na jeho bytostné spätie s osudmi východného Slovenska, hoci sám z východného Slovenska nepochádza. Ak pritom berieme do úvahy skutočnosť, že sa výskumnej jazykovednej práci (iných prác je vcelku veľmi málo) mohol venovať iba popri svojom zamestnaní, právom môžeme jeho publikačnú činnosť hodnotiť z hľadiska počtu uverejnených prác, ako aj z hľadiska dosiahnutých výsledkov ako pozoruhodnú.

Súpis Mazúrových prác by sa mal dostať najmä do rúk všetkých tých pracovníkov, ktorí sa zaoberajú otázkami pôvodu a vývinu miestnych názvov na východnom Slovensku, ako aj tých, čo majú o tieto otázky úprimný záujem.

L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

Spochybňovať — spochybniť. — V našej súčasnej publicistike sa často opakuje sloveso *spochybňovať* a jeho dokonavý korelát *spochybniť*. Uvedieme si niekoľko dokladov v typických kontextoch:

(Septembrové plénum ÚV KSČ z roku 1969) dalo nižším orgánom jasný príklad zásadného rozchodu s tými, čo stranu rozkladali, čo spochybňovali jej marxisticko-leninskú politiku. (Pravda, 19. 12. 1970) Očierňovali (masové oznamovacie prostriedky) celú revolučnú minulosť strany a celé obdobie výstavby socializmu, propagovali buržoázne a revizionistické teórie, spochybňovali učenie marxizmu-leninizmu a priateľstvo a spojenectvo so Sovietskym zväzom. (Pravda, 19. 12. 1970) Upozornenia predstaviteľov spojeneckých krajín, poukazujúcich na nebezpečný vývoj u nás, a ich obavy o osud socializmu bral (O. Černík) na ľahkú váhu, spochybňoval ich a nevyvíjal potrebnú iniciatívu. (Pravda, 19. 12. 1970) Skutočnosť, že proletariát musí mať svoj predvoj, svoju revolučnú stranu, bola nedávno spochybňovaná. (Život strany 25/70, str. 41) Ďalší vývoj po januári 1968 však ukázal, že nevykryštalizované názory a predstavy o obrode dali priestor meštiackemu radikalizmu, pravicovému oportunizmu, nacionalistickým a antisocialistickým silám, ktoré spochybňovali vedúcu úlohu strany. (Smena na nedeľu, 29. 1. 1971) Snahou týchto antikomunistických kruhov bolo ... spochybňovať vedúcu úlohu strany i vedúce postavenie robotníckej triedy, triedne poňatie revolučného boja a princípy socializmu vôbec. (Poučenie z krízového vývoja...) Celá kampaň ... bola prakticky zameraná proti Varšavskej zmluve, spochybňovala našu účasť a postavenie v nej... (Pravda, 1. 2. 1971) Kampaň proti Ľudovým milíciám... sa začala spochybňovaním ich existencie. (tamže) ...nepovažujeme za prvoradú politickú úlohu prenáhlené zmeny v náplni činnosti národných výborov alebo spochybnenie významu niektorých ich článkov. (Pravda, 18. 12. 1970) ...hlavným a vlastne jediným zmyslom besedy (uverejnenej v 10. čísle Reportéra z marca 1968) bola snaha poprieť vedúcu úlohu komunistickej strany a robotníckej triedy a spochybniť marxisticko-leninské princípy výstavby socialistickej spoločnosti. (Pravda, 14. 12. 1970) ...snahy o rozbitie tejto jednoty, o spochybnenie oprávnenosti vedúcej úlohy komunistickej strany (tamže). Od spochybnenia... (nadpis) (Život strany 25/70, str. 26)

Z uvedených dokladov vidieť veľkú frekvenciu slovies *spochybňovať — spochybniť* v publicistických prejavoch a zároveň typické spojenia, v ktorých sa tieto slovesá používajú: *spochybňovať, spochybniť vedúcu úlohu strany, učenie, princípy marxizmu-leninizmu, priateľstvo a spojenectvo so Sovietskym zväzom...* Sú to všetko kladné hodnoty, základné princípy socialistickej spoločnosti. Naproti tomu slovesá *spochybňovať, spochybniť* vyjadrujú zápornú činnosť.

Slovník slovenského jazyka tieto slovesá nezaznamenáva. Vynárajú sa preto dve otázky: 1. či sú slovesá *spochybňovať, spochybniť* náležite utvorené a či ich možno pokladať za súčasť slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny a 2. aký význam vyjadrujú. Povšimneme si najprv druhú otázku. Z dokladov, ktoré sme citovali, vidieť, že sloveso *spochybňovať* vyjadruje význam „vzbudzovať o niečom pochybnosť, robiť pochybným, uvádzať do pochybnosti" a dok. *spochybniť* „vzbudiť pochybnosť, urobiť pochybným, uviesť do pochybnosti".

Tento význam zároveň ukazuje slovotvornú motiváciu slovies *spochybňovať — spochybniť*. Základom je tu príd. meno *pochybný*, resp. od neho utvorené ab-

straktum *pochybnosť*. Slovesá *spochybňovať — spochybniť* sú teda deadjektíva, utvorené predponovo-príponovým slovotvorným postupom od adjektíva *pochybný*. Tento spôsob tvorenia slovies je v slovenčine bežný a veľmi produktívny. Takto sú utvorené napríklad tieto dvojice slovies z domácich základov: *spevniť — spevňovať* (pevný), *spohodlniť — spohodlňovať* (pohodlný), *spovrchniť — spovrchňovať* (povrchný), *spravdepodobniť — spravdepodobňovať* (pravdepodobný), *spravidelniť — spravidelňovať* (pravidelný), *spredmetniť — spredmetňovať* (predmetný), *spresniť — spresňovať* (presný), *spríbuzniť — spríbuzňovať* (príbuzný), *spriemyselniť — spriemyselňovať* (priemyselný), *spríjemniť — spríjemňovať* (príjemný), *sprísniť — sprísňovať* (prísny), *sprístupniť — sprístupňovať* (prístupný), *sprítomniť — sprítomňovať* (prítomný), *spružniť — spružňovať* (pružný) ...[1] O produktívnosti tohto slovotvorného postupu svedčí aj skutočnosť, že sa slovesá tohto typu tvoria aj od adjektív s cudzími základmi: *sprimitívniť — sprimitívňovať, sproduktívniť — sproduktívňovať, spopulárniť* (SSJ uvádza len dok.) a i.

Možno teda urobiť záver, že dvojica slovies *spochybňovať — spochybniť* je utvorená organicky produktívnym slovotvorným postupom a v súčasnej spisovnej slovenčine predstavuje vhodný výrazový prostriedok publicistického štýlu. Pravda, je to nový výrazový prostriedok, preto ním treba vedieť náležite narábať: nepreťažovať ním svoje prejavy a striedať ho so synonymnými opisnými výrazmi *vzbudzovať/vzbudiť pochybnosť o niečom, robiť/urobiť pochybným, uvádzať/uviesť do pochybnosti.*[2]

Zaujímavé bude zistiť genézu slovies *spochybňovať — spochybniť*. Z častejšieho výskytu nedok. podoby *spochybňovať* možno usudzovať, že sa najprv zrodilo toto imperfektívum a neskôr sa k nemu organicky pritvorilo perfektívum *spochybniť*. Slovotvorný postup býva spravidla opačný: k predponovému perfektívu sa pritvorí sekundárne imperfektívum. Aj sloveso *spochybňovať* sa mohlo utvoriť len opretím o potenciálne perfektívum *spochybniť*, i keď sa ešte reálne nepoužívalo.

V slovenčine sa slovesá *spochybňovať — spochybniť* udomácnili celkom nedávno. O niečo skôr sa začali používať v českej publicistike, pravda, v grafickej podobe *zpochybňovati — zpochybniti.*[3] Ak odhliadneme od grafických a nepatrných morfologických rozdielov, treba konštatovať, že dvojica slovies *spochybňovať — spochybniť* je spoločným novým výrazovým prostriedkom súčasnej češtiny a súčasnej slovenčiny. Význam a používanie týchto slovies sú v oboch jazykoch zhodné.[4]

Š. Peciar

---

[1] Všetky tieto dvojice slovies (okrem nedok. *spravidelňovať*) uvádza Slovník slovenského jazyka. Je to iba nepatrné percento deadjektív tohto typu, keď uvážime, že sme úmyselne vybrali slovesá odvodené od adjektív na *-ný* a obmedzili sme tento výber na základy začínajúce sa spoluhláskou *p*.

[2] Knižná je väzba *uvádzať/uviesť v pochybnosť*.

[3] Imperfektívum *zpochybňovati* s výkladom „činiti něco pochybným" a s dokladom z časopisu Tvorba zaznamenáva už VIII. diel *Příručního slovníka jazyka českého*, ktorý vychádzal v r. 1955—1957. Označuje ho však hviezdičkou ako zriedkavé. Perfektívum *zpochybniti* tento slovník ešte neuvádza. Zaznamenáva však (opäť s hviezdičkou) stavové perfektívum *zpochybněti* „státi se pochybným".

[4] Porov. *Slovník spisovného jazyka českého* IV, Praha 1971 (heslá *zpochybniti, zpochybňovati*).

Front — „fronta“. — Jeden z prípadov, v ktorom sa často v bežnej jazykovej praxi robia chyby, je skloňovanie, resp. gramatický rod substantíva *front.* V spisovnej slovenčine sa za správnu pokladá forma *front* ako podstatné meno mužského rodu neživotného (vzoru *dub*), nie podoba „fronta“ (podst. meno žen. rodu vzor *žena*), ktorú pomerne často možno počuť. O nesprávnosti formy „fronta“ namiesto front sa u nás už písalo častejšie. Napr. J. Mistrík v drobnom príspevku *V kníhkupectvách stála fronta?* (Slovenský jazyk a literatúra v škole 3, 1957, č. 6, 3. str. obálky) na otázku položenú v nadpise odpovedá kategorickým nie, pričom ďalej pripomína, že slovo *front* je v slovenčine mužského rodu. Uvádza potom správne podoby v takýchto spojeniach: *v predpredaji stál front, pri vchode sa tlačil front divákov, z frontu čakajúcich sa ozval známy hlas, postavme sa do frontu,* ale nie *do fronty, poznáme Národný front,* a nie *frontu.*

Slovo *front* nie je v spisovnej slovenčine jednovýznamové, ale viacvýznamové slovo. Podľa *Slovníka slovenského jazyka I* (Bratislava 1959, 417) má tieto významy: 1. bojová čiara, bojové pásmo, miesto boja, bojisko; 2. oblasť organizovanej činnosti, pôsobnosti: *ideologický, hospodársky, kultúrny, literárny f.;* 3. polit. zoskupenie politických, záujmových, ideologických skupín: *imperialistický, protiimperialistický f.: jednotný f.* spoločný postup; *Národný f. (Čechov a Slovákov)* politická inštitúcia, ktorá združuje politické strany a všetky masové organizácie pod vedením Komunistickej strany a je výrazom zväzku robotníkov, roľníkov a inteligencie; 4. hovor. priečelie domu: *f. prízemného domu;* 5. hovor. dlhý rad. Pri poslednom význame sa uvádzajú tieto doklady z literatúry: *Vidíš stáť front ľudí. Pozdĺž cesty ťahalo sa v jednom fronte gazdovské stavisko.* Tieto dva prípady sú rozdielne. V prvom ide o rad ľudí stojacich za sebou pri vybavovaní nákupu, nejakej úradnej povinnosti a pod. (v obchodoch, pri pokladniciach kín, divadiel, pri vybavovaní občianskych preukazov atď.), v druhom prípade ide skôr o význam „línia“.

Ak si bližšie všimneme používanie tohto výrazu, môžeme ľahko pobadať, že podoba „fronta“ sa nepoužíva namiesto formy *front* vo všetkých jeho významoch, ale len v niektorých.

Napr. v pomenovaniach typu *Národný front (Vlastenecký front, Ľudový front, Front národnej jednoty* — 3. význam slova *front* podľa SSJ) sa v slovenčine nestretávame s podobou „fronta“, ale len s podobou *front.* Podobne nebýva táto forma ani v prvom význame. S ojedinelým výskytom formy „fronta“ by sme sa mohli stretnúť pri druhom význame, kde použitie formy „fronta“ je zjavný čechizmus, napr. *politická „fronta“.* V štvrtom význame je forma *front* tak isto pevná. Ostáva nám používanie podoby „fronta“ vlastne len v jednom význame, a to vo význame „dlhý rad čakajúcich ľudí“. (Výskumom týchto frontov, napr. z psychologického hľadiska, sa dnes zaoberajú osobitní odborníci. Pozri o tom vo Večerníku zo 7. 10. 1970, str. 2. Porov. k tomu aj výraz „frontológ“: Je v Anglicku považovaný za popredného „frontológa“ — Večerník, c. m.).

Na prvý pohľad sa tu používanie podoby „fronta“ namiesto *front* javí ako jednoduchá vec. Ide o vplyv češtiny, a to alebo o priame používanie českej podoby *fronta,* alebo o používanie podoby „fronta“ na základe významovej podobnosti analogicky podľa nesprávnej podoby „rada“ (namiesto *rad),* ktorá má pôvod taktiež v češtine (podľa slova *řada*). Používanie podoby „fronta“ namiesto *front* môže byť okrem toho umocňované tým, že v pádoch, v ktorých sa slovo *front* najčastejšie používa v uvedenom význame „dlhý rad čakajúcich

ľudí", sú pádové prípony mužských neživotných podstatných mien vzoru *dub* a ženských podst. mien vzoru *žena* totožné. Vari najčastejšie sa slovo *front* vyskytuje v 6. p. sg., a to v spojeniach *stáť vo fronte, čakať vo fronte.* Prípona *-e* je nielen v lok sg. muž. neživ. podst. mien vzoru *dub,* ale aj v lok. sg. žen. podst. mien vzoru *žena* (tvar *vo fronte* je 6. p. sg. k *front* i k „fronta"). Podobne aj v nom.-akuz. pl. sú pri oboch vzoroch pádové prípony rovnaké: *stáli tam fronty, boli tam veľké fronty, videli sme veľké fronty čakajúcich* a pod. (opäť zhodný tvar k *front* i k „fronta"). U tých používateľov jazyka, ktorí nedostatočne ovládajú spisovnú normu, prispievajú takéto prípady k tomu, že sa prikláňajú k forme „fronta".

Jednako však existuje podľa nášho názoru hlbšia príčina používania podoby „fronta" namiesto *front.* Nazdávame sa, že tu dnes nejde vždy o priamy vplyv českej podoby *fronta,* ale o prispôsobenie slova *front* na základe istej významovej podobnosti slovám ženského rodu na *-a.* Ak frontom rozumieme dlhý rad ľudí, čakajúcich netrpezlivo, kým „prídu na rad", ľahko sa nám vybaví predstava nepríjemného množstva, hŕbv. hromady, kopy, „fúry" ľudí. Teda pri podstatnom mene *front* vystupuje v tomto prípade ako sprievodný znak predstava hŕby, väčšej hromady ľudí, čiže sa tu uplatňuje vzťah k slovám *hŕba, hromada, fúra* a pod.

Ako sa uvádza v odbornej literatúre, významové súvislosti neraz spoluurčujú gramatický rod najmä cudzích podstatných mien. Napr. slovo *avenue* je ženské podstatné meno podľa gramatického rodu slova *ulica,* podobne *causerie* podľa *besednica, revue* podľa *prehliadka, whisky* podľa *pálenka, Labe* podľa *rieka* (pozri F. M i k o, *Rod, číslo a pád podstatných mien,* Bratislava 1962, 32 a *Morfológia slovenského jazyka,* Bratislava 1966, 130), *show* podľa *estráda, prehliadka, zábava* (pozri L. D v o n č, *K otázke rodu podstatného mena show,* SR 35, 1970, 127). Pri slove *front,* ktoré je cudzieho pôvodu, sa ľahko môže povedomie rodovej príslušnosti naštrbiť na základe vzťahu k slovám, ktoré sú iného rodu.

Uznávame, pravda, že primárne pri používaní podoby „fronta" namiesto podoby *front* ide o vplyv češtiny. Ale ide tu aj o uplatňovanie sa istých významových súvislostí medzi slovom *front* a niektorými ženskými podstatnými menami zakončenými na *-a,* ako sú *hromada, hŕba, fúra, kopa* a pod.

V tomto príspevku nám nešlo o nejaké ospravedlnenie podoby „fronta", o jej uznanie v spisovnej slovenčine ako správnej. Jednako nemožno prehliadnuť skutočnosť, že sa táto podoba húževnato drží v mnohých jazykových prejavoch, a to aj u používateľov jazyka, ktorých spisovný jazykový prejav nemá vážnejšie nedostatky. Táto skutočnosť svedčí o tom, že tu nemôže ísť iba o prostý vplyv iného jazyka, ale treba hľadať hlbšie príčiny takéhoto stavu vo významových súvislostiach slova *front* s niektorými inými slovami zo slovnej zásoby spisovnej slovenčiny.

L. Dvonč

Švédske domčeky — Švédy. — Tzv. národné, kmeňové a obyvateľské mená sa v niektorých prípadoch stali zemepisnými názvami, pričom došlo neraz aj k zmene ich formy v základnom pomenovacom tvare, ako aj pri skloňovaní: namiesto životného skloňovania sa v takomto prípade skloňujú ako mužské neživotné alebo ženské podstatné mená. Zo spisovnej slovenčiny si môžeme ako príklady na túto zmenu uviesť názvy *Čechy, Uhry, Vlachy.* Takéto názvy sa svojou povahou blížia k názvom, ktoré vznikli prenesením životného podstatného mena mužského rodu označujúceho osoby podľa zamestnania, činnosti a pod. na pomenovanie obce, napr. *Rybáre, Hájniky, Štitáre* a pod. Štylisticky majú názvy typu *Čechy* rozdielny charakter. Názov *Čechy* sa používa ako štylisticky neutrálny, kým názov s príponou *-sko,* t. j. *Česko,* má výnimočný ráz (pozri našu poznámku *Čechy — Česko,* SR 34, 1969, 255). Opačná je situácia pri názvoch *Uhry* a *Uhorsko;* tu je základná, štylisticky bezpríznaková forma *Uhorsko,* kým podoba *Uhry* má výrazne archaický ráz (tamže). Podobne archaická je podoba *Vlachy* (na označenie Talianska) a predložkový výraz *z Nemiec, do Nemiec: I prišli k nám učitelia mnohí, kresťania z* Vlách *i z Grécka i* z Nemiec (Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch, prel. J. Stanislav, 3. vyd., Turč. Sv. Martin 1950, (61). Pomenovanie *Vlachy* sa inak vyskytuje aj v názve obce *(Spišské Vlachy),* kde uvedený ráz už nemá.

Početnejšie názvy tohto typu sú v češtine. V. Šmilauer v *Úvode do toponomastiky* (Praha 1963) uvádza na str. 106 názvy na *-ci, -ané, -i,* zmenené na miestne názvy s príponami *-ice, -any, -y (Brzotice, Němčany, Bubny),* alebo napr. na str. 118 názov *Limuzy* z kmeňového mena *Lemuzi,* ďalej názvy *Moravany, Doudleby, Doudlevce, Dublovice, Charvatce, Srby, Milčany, Litice* (z *Lutici*), *Poláky, Vážany, Slížany, Charváty, Srbce, Dunajovice, Bavory,* na str. 166 názvy krajín *Bavory, Sasy, Uhry, Vlachy, Rakousy, do Němec.* Spomína pritom aj situáciu v iných jazykoch (napr. v nemčine sú názvy typu *Böhmen, Schweden* atď.). Šmilauer poznamenáva, že novšie názvy krajín z obyvateľských mien ustupujú odvodeninám na *-sko.* Názvy *Bavory, Sasy, Rakousy* (k tomu porov. L. Hosák, *Rakousko a Rakousy,* Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 9, 1968, 351—354) a pod. sú v češtine zastarané, bežné sú dnes podoby *Bavorsko, Sasko, Rakousko,* kým v slovenčine sú tu iba formy na *-sko (Bavorsko, Sasko, Rakúsko).*

V poľštine sa názvami tohto typu zaoberal K. Zierhoffer *(O paralelnych nazwach krajów na -y (-i) oraz na -yja//-ija,* Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki, Wrocław — Warszawa — Kraków 1968, 453—460). V poľštine ide o názvy *Czechy, Niemcy, Prusy, Węgry, Włochy.* Názvy tohto typu sú dnes podľa autora nepočetné, kým v staršej poľštine ich bolo viac. Autor tu spomína výskum H. Grappina (*Histoire de la flexion du nom en polonais,* Wrocław 1956), podľa ktorého názvy krajov na *-y (-i)* a pomenovania obyvateľov týchto krajov sa zamieňali zo stránky významovej i formálnej do prvej polovice 19. stor. Autor uvádza staršie pomenovania na *-y (-i),* ktoré sa dnes už nepoužívajú, napr. *Albany, Araby, Charwaty, Fryzy, Hesy, Francuzy, Szwajcari, Szwedy, Turki, Turyngi.* Tieto názvy boli postupne nahradené formami na *-yja//-ija.* Príčiny zániku uvedených pomenovaní typu *Szwedy, Szwajcary* a pod. vidí autor v prevahe zemepisných názvov na *-yja//-ija* a v snahe odstrániť konfúznosť tvarov životných a neživotných (pomenovaní krajov a pomenovaní obyvateľov krajov).

Uvedené jazyky možno podľa počtu názvov uvedeného typu zoradiť takto: čeština *(Čechy, Bavory, Sasy, Uhry, Vlachy, Rakousy, Švýcary, do Němec),* poľština *(Czechy, Niemcy, Węgry, Włochy),* slovenčina *(Čechy, Uhry, Wlachy, z Nemiec).* Inak v slovenčine sa národné a kmeňové mená uplatňujú pri niektorých pomenovaniach obcí: *Nemce, Bulhary, Vlachy (Spišské Vlachy), Čechy.*

Pokiaľ ide o názvy mužského neživotného rodu, v gen. pl. je pri nich tvar bez pádovej prípony: *Vlachy — Vlách, Bulhary — Bulhár.*

Novšie sme si v slovenčine povšimli používanie ďalšieho podobného názvu na *-y,* pričom nejde o pomenovanie obce alebo krajiny. Ide o podobu *Švédy: Modernizácia* „Švédov"' (Večerník, 8. 9. 1969, str. 2). Ide tu o označenie bratislavského vysokoškolského ubytovacieho zariadenia, známeho pod plným názvom *Švédske domčeky.* Je to v istom zmysle zemepisný názov, označenie istej budovy a či istého obývacieho priestoru, ktorý má tendenciu stať sa apelatívom písaným ako *švédske domčeky,* hovorove *švédy.* Pri vzniku názvu *Švédy* sa však neuplatnil postup, ktorý sme vyššie uvádzali, t. j. nejde tu o zmenu pôvodného životného mužského národného mena na neživotné podstatné meno: *Bavori — Bavory, Uhri — Uhry, Sasi — Sasy, Bulhari — Bulhary, Vlasi — Vlachy, Česi — Čechy.* Názov *Švédy* predstavuje názov utvorený analogicky podľa názvov *Vlachy, Uhry* a pod. Vec by sme mohli hodnotiť aj ako prevedenie združeného pomenovania do skrátenej podoby podstatného mena; nejde tu však o produktívne tvorenie názvov tohto typu, a teda osobitný typ, ako sú podstatné mená na *-ka* (J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny,* Bratislava 1959, 112). Pozoruhodné je aj to, že v gen. pl. nie je tu tvar bez pádovej prípony, ale tvar s príponou *-ov: Švédov.* Tvary s príponou *-ov* popri tvaroch bez osobitnej pádovej prípony sa v gen. pl. uplatňovali pri početných názvoch tohto typu v poľštine, ako ukazuje prehľad v cit. štúdii K. Zierhoffera.

L. Dvonč